

117
16

(दीधितिः)

११७
१६

“अथ अनुमानखण्डशिरोमणिः”

Atiha Anuman Khand Shiromani

117
16

॥ अनुमानखंड शिरोमणिप्रारंभः ॥

श्रीगणाधिपते नमः ॥ ॥ नमः सर्वसूतानि विष्टभ्यपरितिष्ठति । अस्वद्वानंदबो धाय पूर्णाय परमात्मने ॥ अध्यनभावनाभ्यां सारं निष्ठा निखिलतत्रापा
यदी धितिमधिनितामणितनुते तां किं कश्चिरोमणिः श्रीमान् ॥ परजुष्टनयात्रिवर्तमानामनसाद्यरसाविशुद्धबोधैः । रघुनाथकवेरपतदोषाकृतिरेषा विदुषांतनोद
मोद । आयमधीते सर्वस्तनुते कुतुकां निबंधनमप्यत्र । अस्य तु किमपि हरस्य केन न विज्ञातुमीशते सुधियः । मोन्या प्रणम्य विदितं जतिरेषा यो विधाय
नयं विनिवेदयामि । इष्टं वचो परं निपुणं विभाय भावभावाव बोधविहितो निहिस्तेन दुनोति दोषः ॥ ५ ॥ ॥ पूर्वापरं यथैकवाक्यता प्रतिपत्तये शिष्या
णामवधानाय वसंतगते प्रदश्य च नुमान निरूपणं प्रतिजानीते प्रत्यक्षवित्यादि । अत्रोपजीव्योपजीवकभावः फलतः स्वरूपतश्च । प्रत्यक्षफलस्यानु
मित्यनुव्यवसायादेरनुमित्युपजीवकत्वेऽपि न सर्वाप्रत्यक्षमिति तथा नुमितयस्तु सर्वाः साक्षात्परं परया वा व्याख्यादि प्रत्यक्षोपजीविकाः । पुर
तश्चायमुपजीवकस्तोत्कर्षः । यद्यपि सकलमेव प्रत्यक्षफलमुपजीवत्यदृष्टजननी समयमकृतं व्यतादि परिच्छेदिकामनुमिति । ईश्वरप्रत्यक्षतुनफलं तथा
पि दृष्टद्वारकमिह तथा त्वमादेरणीयमितरस्या विनिगम्यत्वात् सर्ववानुमितिकरणमिदं योपक्षोत्पत्तिकं । अनुमितेभावयतोपीश्वरज्ञानस्य तत्करण
तानिवाहकप्रत्यासत्तिविरहेणातत्वात् सर्वपुनरेद्वियं नानुमानाधी जन्ममनः श्रवणयोरन्यत्वात् दृष्टद्वारावर्तत्वेमादेरणीयं न चोत्तिमदं पीद्वियं
द्वारकमेनुमानमप्युते । अथोपजीव्यनिरूप्येव उपजीवकनिरूप्यत इति नियमः क्वचित्कार्यनिरूप्यापिकारणनिरूपणदिति चेत् किंचांतः न हि स
गतिरनंतराभिधानव्याप्ता । अनंतराभिधानप्रयोजकमिहासाजनकज्ञानविषयो ह्यर्थः संगतिः । जायते च कार्यकारणे वा ज्ञाते कारणत्वस्य कार्य
त्वस्थवा ज्ञानात् किमस्य कार्यकारणं वेति जिज्ञासा अतस्तयोरपि संगतिर्बुद्धे चोपजीवकतायास्तु न त्वेति न हीति रीते मतं व्यस्य वायात्रैवोपमानस्य संगतिर्दश्यते बुद्धे

दिति । सुप्रसिद्धतया निरसनीया न्यवादे विप्रतिपत्तिकत्वेन सुप्रतिपादतया नुमान एव व्युत्पत्तितोः प्रथमं जिज्ञासानोपमाने प्रसिद्धत्वात् निरसनीयवदुवादि विप्र
तिपत्तिकत्वेनातिदुरुहत्वाच्चोत्तमिकारिते मरुध्ववेदत्येन कस्यचित्प्रथमदुरुहे जिज्ञासादयेन क्षतिः तथानावसरसंगत्योपमाननिरूपणमिति भावः यथा
वावसरस्य संगतिर्बुद्धे तथा सुव्यक्तमाकरे । शरांतरसमयग्राहकं सं प्रवर्तिर्निमित्तकत्वबोधकसामान्यतो दृष्टमंततो दृष्टजनकप्रवृत्त्योपयिकवानमानमप्युते नि
खलमेवोपमानमितीहाप्युपजीवकत्वमेव संगतिरित्यपि केचित्संभवति चेह निरूपणयोरपि कार्यकारणाभावः । अथ तत्पूर्वकमित्यादिसूत्रे प्रत्यक्षपूर्वकत्वेन
नुमाननिरूपणात् तच्छब्देन व्याख्यादिप्रत्यक्षपरामर्शादत्रापि सहचारप्रत्यक्षजन्यत्वादिना तन्निरूपणात् तस्य च प्रत्यक्षनिरूपणाधीनत्वात् एवमनुमानमि
त्वनोपमाननिरूपणमपि अनुमाननिरूपणापेक्षमिति संक्षेपः ॥ ४ ॥ ॥ तत्र लक्षणस्वरूपप्राप्तादिभिरनुमाननिरूपणीयकरणस्य क्रियाभेदभिन्नमूतिक
तया क्रियालक्षणा पूर्वकं तल्लक्षणमाह व्याख्यादिना । अत्र व्याप्तिविशिष्टत्वपक्षधर्मसामानाधिकरण्यावगाहिज्ञानजन्यत्वमर्थः कर्मधारयोत्तरभावप्र
त्ययस्य पदार्थतावच्छेदकद्वयसामानाधिकरण्यवचनत्वात् ज्ञानपदोपसंदानेन बाधिता बाधितसाधारणतज्ञानलाभात् न भ्रान्तानुमित्यव्याप्तिरि
त्याहुः तत्र । परामर्शेन नियमतो व्याप्तिवैशिष्ट्यादिसामानाधिकरण्यग्रहेमानाभावात् गौरवेण तद्विषयवत्त्वेना हेतुत्वात् संबंधसंबंधाग्रहेपि विशिष्टज्ञा
नत्वस्योपपादितत्वात् भ्रमस्तुलेपिता दृशा सामानाधिकरण्याप्रसिध्यतज्ञानासंभवात् असत्त्वव्याप्तिनिरासात् । अत्रांतरवाक्याथयोग्यतानिर्णये महा
वाक्याय ज्ञानानुदयादेविषाणेशसंबंधाभावनिश्चयदृशाया शरा विषाणजन्यकार्मुकमिदमिति शब्दबुद्धेर्व्याणापि दुरुपपादत्वसत्त्वत्रिप्रमाण
प्रस्तावतः प्रमेव लक्ष्याय विवसल्लिङ्गपरामर्शादपि भ्रान्तानुमितितदावरमज्ञानपदं प्रमापरमिति वाच्यं । अव्याप्त्योपक्षधर्मयोस्तत्वावगाहिना पराम
र्शेन जनितायावस्तुतः साध्यवत्त्वावगाहितया प्रमायामव्याप्तिर्लिंगादिहेतुलैकिकभाननिरासेनास्तिकभ्रमत्वस्याप्ययोगात् ईश्वरतादृशज्ञानजन्यत्वस्य

तिप्रसंजकत्वात् अतएव व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मतातज्ज्ञानं वेत्यादिकमपास्तं यदीप्यतिविशिष्टं पक्षधर्मत्वे हि द्वाभ्रयणात् व्याप्तिवैशिष्ट्यपक्षधर्मत्वावगाहिज्ञानजन्यत्वं भवेत्
 पदार्थयोरभेदेपिपादार्थतावच्छेदकभेदेनैव प्रमाणप्रमेयेत्यादिसूत्रेन्यत्र बद्धस्य श्रुतिपदार्थद्वयाभेदबोधकाच्च कर्मधारयाद्भेदाभावे दोषासीन्न तदर्थद्वयाबोधजनकत्वेनैव बद्ध
 स्य भेदात् व्याप्तिविशिष्टपदस्य धर्मपरतया वा व्याप्तिवैशिष्ट्यपक्षधर्मतया लाभात् नैवं आलोको वन्निव्याप्या धूमवान्यवत इति ज्ञानजन्येति व्याप्तिः एक
 त्रतदुभयावगाहितस्याकत्वादितिकेचित्तदप्यसत् एवमपि धूमीवन्निव्याप्याद्रव्यपर्वतरुत्ति इति ज्ञानजन्येति प्रसंगात् एकस्मिन् तदुभयावगाहितस्यैक
 ममीमांसकमतानुपवेशात् मिथस्तदुभयोपश्लेषावगाहितस्यैव परामर्शाव्यापकत्वात् न च तदुभयविषयत्वनियतधर्माविच्छिन्नकारणतोप्रतियोगिककार्यताया
 लित्वमर्थः पक्षधर्मतोपदानं वैयर्थ्यात् व्याप्तिविशिष्टं व्याप्तिप्रकारकं यत्पक्षधर्मताज्ञानं तज्ज्ञानमिति तु स्यात्तद्व्यप्यत्रापीधनसमानाधिकरणाभावप्रति
 योगितानवच्छेदकवन्निवत्वावच्छिन्नसमानाधिकरणधनवन्नित्यादिपरामर्शजन्ये व्याप्तिरधस्त्वं व्याप्तेरप्रसिद्धो भ्रमानुमितेर्लक्ष्यत्वे वात्राकाशआत्मन इत्या
 दोसुतरांतथातथाप्यतावत्पदार्थानांतथाविधपरस्परोपश्लेषावगाहितमन्त्रोववक्षितं न च व्यतिरेकिण्यव्याप्तिः व्यभिचारधीविरोधिधीविषय
 त्वेनान्वयव्यतिरेकव्याप्यारनुगमात् भवति हि धूमसमानाधिकरणात्यंताभावाप्रतियोगिवन्निवत्समानाधिकरणधूमवत्त्वेव न्युशाव व्यापकीभूतभावप्र
 तियोगिधूमत्वे वा ज्ञानेनियमतो वन्निव्यव्यभिचारधीप्रतिरोधस्तथाविधधूमसमानाधिकरणौधिकं तु न तथारासमादौ तद्गृहेपि वन्निव्यव्यभिचार
 रग्रहात् व्यतिरेकसहकारेणान्वयव्याप्यग्रहणाश्रयणाद्भानवभ्रमसंशयोत्तरप्रत्यक्षं प्रतिविशेषदर्शनस्य हेतुतामते तत्रातिव्याप्तिः तथाविध
 निश्चयत्वेन हेतुतायाः विवक्षितत्वात् विशेषदर्शनस्य च भ्रमादिविरोधित्वेन तत्त्वमित्युक्तत्वात् अतएव लिंगवत्त्वादिलक्षणादिदेशवाक्यार्थ
 ज्ञानजन्योपमितानातिव्याप्तिः तथाविधकार्यप्रतिसंधानत्वेन हेतुत्वात् न चोपनयाथ ज्ञानजन्यव्याप्यार्थज्ञानेन तच्छब्देन संकेतितशब्दोत्तरणवाच्योप्यादिकं

टीकायां प्रथमसूत्रे अवयवविवेचनप्रस्तावेभिः । स्मृतीनां स्वकार्यसंस्कारविरोधिनीनामसहभावादिदिवेत्तनाभरमज्ञानपदस्यानुभवपद
 त्वात् साक्षात्तुल्यत्वविवक्षितत्वादित्यपि कश्चित् किं विमाप्य विशेषका अक्षविशेषका च परामर्शादनुमितिदर्शयितुं तदभवेति शिष्टाव
 गहिनिश्चयत्वेन तत्र हेतुत्वे लक्षणघटकमपि तदेव । एकतरविशेषकज्ञानादन्यतरविशेषकास्मरणात् अन्यथानियममिति न स्मृतनुभय
 विशेषकत्वप्रसंगात् समानप्रकारकत्वेनैव ज्ञानस्मरणयोः कार्यकारणाभावाच्च तत्रैव शिष्टेव कार्यकारणाभावः एवमविशिष्टेव शिष्टेव शिष्टेव शिष्टेव शिष्टेव
 कापिनातिप्रसक्तिं कापिव न्यनुमितौ वद्यादिव्यभिचारधीविरोधीविषयधर्मप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानत्वेन हेतुतामतेदनेतरां तथैव
 न क्षणेपि प्रवेशात् । अतएव व्याप्यवस्तुभावग्रहप्रतिव्याप्यवस्तुक्षादिज्ञानत्वेन हेतुत्वेपि न क्षतिः व्याप्यविषयत्वेन वा जन्यज्ञानवि
 शेषणीयं एतेन स्मृतिप्रतिसंस्कारद्वारानुभवं प्रतिन साक्षाद्विशेषणधियो हेतुत्वस्य निर्विकल्मकात्मकस्थवास्मरणस्यानुभवं प्रत्य
 ववातस्या हेतुत्वस्य नियमः । रुति साक्षात्पूर्वविषयस्मृतेश्च कल्मसादव्याप्यवस्तुक्षत्वादिज्ञानेपि व्याप्तिरित्यपि परास्तसाध्या एव न
 गमात् एकापादानेन्यानुमितौ देवाद्यातिविषयिष्यण्यां च तस्यामव्याप्तिः परमविशिष्टते सापिता दृशज्ञानवत्यनुभवत्वव्याप्यजा
 तिमत्वविवक्षणनिरसनीया एतत्ताभायेव नानुभवार्थकं नरमज्ञानपदं एवं चान्वयव्यतिरेकव्याप्योः एवमप्रयोजकत्वेपि न क्षतिः
 पूर्वतेव हि व्याप्येव शिष्टावगाहिनिश्चयत्वावच्छिन्नायाविशिष्टपरामर्शत्वावच्छिन्नकारणताप्रतियोगिककार्यतायाविहि व्याप्यक
 र्त्तनिश्चयत्वावच्छिन्नकारणताप्रतियोगिकव्याप्यविषयकवृत्तिकार्यकरितायावच्छिदिकाज्ञानवृत्तिः समानाधिकरण्येनावच्छिदिकावायाजातिस्तद्वत्त्वावच्छि

व्याप्तिभावे अवश्यं भासमानेयस्तादृशानुमित्यविषयेथिस्तद्विषयत्वमात्रं वाग्राह्याकां विदनुमितिव्यक्तिमादाय तद्व्यक्तिसमवेता
 नुभवत्वान्यानुमवान्यासमवेतधर्मसमवायित्वमिति वावक्तव्यं । अनुभवत्वाजात्यनङ्गीकारेण तु स्मरणासमवेततद्व्यक्तिसमवेतधर्मस
 मवायित्वमिति व्याप्तिज्ञानत्वावच्छिन्नकारणताप्रतियोगिककार्यतावच्छेदकावच्छिन्नायाविशिष्टपरामर्शत्वावच्छिन्नकारणताप्र
 तियोगिककार्यतातत्समानाधिकरणानुभवत्वव्याप्यजातिमत्त्वं तत्त्वमित्यापि कश्चित् परतुपक्षधर्मतेत्यत्र पक्षताविशेषणतथावपक्ष
 तासहकृतपरामर्शजन्यत्वमर्थः यथोक्त्याविशेषाद्विभावरूपायावापक्षतायाः प्रत्यक्षवारणाय परामर्शस्योपादानतत्वेन जनकत्वं
 एकावच्छेदेनोभयजन्यत्वं विवक्षितं । तेन बाधादिकालीनेन देवात्यातिगोविषयकेण परामर्शजन्येपक्षतायाः प्रत्यक्षे तदुभयस
 मूहल्लवनेवानातिप्रसंगः । तद्वत्यनुभवत्वव्याप्यजातिमत्तयावनव्याप्तिरित्याहुः । तत्रित्यं । तत्करणमिति नवव्याप्यादिज्ञानजन्य
 ज्ञानकरणत्वेनेतरभेदसाधने व्याप्तिज्ञानत्वं तदात्म्यसंबन्धेन व्याप्तिज्ञानमेव वागमकं व्याप्येन ननु गमेष्यधिकस्य भागादिसिद्धि
 वारणमात्रप्रयोजकत्वादिति वाच्यं । फलपिहितस्य लक्षितयव्याप्तिज्ञानादेरिति प्रसक्तत्वात्करणत्वमिष्टव्याप्यस्तादृशज्ञानत्वत्वा
 द्वावच्छिन्नत्वादिरेकव्याप्येर्गमकतयावेत्यर्थशङ्कानवकाशाच्च तिलिङ्गस्य नित्यत्वेप्यनुमितिकरणस्य स्वरूपतः प्रत्यक्षोपजीवक
 त्वेव व्यवस्थपय नाहतइति अनुमितेज्ञानाकरणकज्ञानत्वेप्रत्यक्षमिति मध्यप्रवेशतत्कारणस्यापि प्रत्यक्षप्रमाणात्तावः स्यादिति तन्निरस्य

तत्रेति त्यपि केचित् । अनुमानप्रामाण्यं परीक्षितुं नार्वाकमतमुपस्थापयति अथेति । अनुमानं अनुमानत्वेनाभिमतं धर्मादिज्ञान असत्त्वात्पुनरीतिमेव वा
 वासंवादेन सवादिभिमानेन संसृतिवित्तस्यासतोनुगताकारस्य परमार्थसत्त्वलक्षणमात्रसाक्षिण्याध्यक्षेणानुत्तरवाते अध्यक्षमूलकविपक्षो निवृत्तत्वा
 दासंवादः अनुमानप्रामाण्यं चतुर्लोकसमयनिर्णयाध्यक्षीनप्रवृत्तिकयोः शास्त्रोपमानयोः सुतरानप्रामाण्यं न प्रत्यक्षं प्रमाणमित्याह इतीत्यादिस
 प्रमाणसाध्यप्रमाणताप्रयोजक रूपसत्त्वेन दृष्टसाध्यस्य साध्यमदर्शनस्यवानन्वभिहितमेव साध्यमदर्शनं संभावनां भावयति संभाव
 नेव बहुशो व्यवहारहतुरित्यत आह अनुमानमिति ननु यव्यमापाततोभ्रमजनकत्वलक्षणमप्रामाण्यं निरूपयामो येन भ्रमस्य विषयव्याध्या
 धीनतयाप्रामाण्यं संभाव्यतापि परंतु प्रमाकरणत्वव्यतिरेकमत आह अपि च तिस्रस्तदतिनवानुगताकारासंस्यानिनिपरमार्थसत्त्वल
 क्षणसाक्षिणस्वसंवेदनसंविदिप्रामाण्यनिर्विकल्मसकज्ञानेन प्रामाण्यं संदिश्यते परंतु तदुत्तरभाविनिममुद्धिखितालीकानुगताकार
 सविकल्मसक एवेति वाच्यं । निर्विकल्मसकस्य सन्मात्रलक्षणं बलत्वं स्वविषयत्वप्रामाण्यावगाहित्वोनामनुमानाधीनसिद्धिकत्वात्
 रमिदं सति व्याप्तिनिश्चये स्यात् स एव तु कल्पसंभवतु न संभवत्युपायाभावादित्यत आह व्याप्तिः । समारब्धानुमानप्रामाण्यप
 रीक्षाकारिणी भूतव्याप्तियुक्तपायप्रतिपादननिदानव्याप्तिस्वरूपनिरूपणमारभते न चित्यादिना साध्याभाववद्वृत्तित्वस्याव्याप्त्य
 वृत्तिसाध्यकसंघताव्याप्त्यमात्रक्याह साध्यवद्वृत्तेति साध्यवद्वृत्तेनेयः साध्यसावस्ते ह दवृत्तित्वमर्थः कमादौ संयोगाद्यभाव
 स्थितिचत्वेनाभावादह साध्यवद्वृत्तिर्भेदः साध्यवत्क्षेत्रे न दृष्टीतवृत्तित्वनाव्याप्यराह सकलेति सकल्मसाध्याभाववतिसाध्यवबाध्यं । साध्यता
 वच्छेदकावच्छिन्नप्र

शेषस्थितिद्वारा जगत्तद्वाच्येति व्याप्तिः व्युत्पादयिष्यते हि महावाक्यार्थज्ञानस्यावांतरवाक्यार्थधीजन्यत्वं तदादेशविशेषणरूपेणोपस्थापकत्वं
 मिति वाच्यं तत्रातिरिक्तस्य पदजन्यत्वस्य कारणतावच्छेदकेन प्रवेशात्तन्निश्चयत्वस्याप्रवेशाच्च न च तथापि तत्तद्विशिष्टत्वे वैशिष्ट्यज्ञानं प्रति त
 तत्तद्विशेषणतावच्छेदकप्रकारकनिश्चयत्वेन हेतुत्वात्तादृशशाब्दबोधे प्रत्यक्षेति व्याप्तिः दंडोरको न वेति संशयैरुक्तं दंडवानयमिति ज्ञान
 नुदयादिवाच्यं । ज्ञानोपरमपि विशिष्टविषयोपधानेनेच्छाद्वेषयोः कृते च साक्षात्काराद्विशेषणविषयकाद्विशिष्टसंस्कारादेव विशिष्टस्मर
 णाच्च तद्विषयकगुणानां तत्र हेतुत्वेन न वृत्ते ज्ञानत्वस्य प्रवेशात्तद्विच्छादितः संस्काराच्च नुमितेरनुदयात्संस्काराद्यन्यत्वस्य गुरुतया ज्ञानत्वं
 नेव तत्र हेतुत्वात् न वयमशानुव्यवसायति व्याप्तिः सामान्यतः प्रत्यक्षे विषयत्वेन तत्तद्विषयप्रत्यक्षे तत्त्वेन कदाचिज्ज्ञानादिप्रत्यक्षे ज्ञानत्वावि
 ना हेतुत्वेन तु यावानेव तद्वितरत्वादिविषयनिष्ठा धर्मस्तेन तत्तद्विषयत्वेन न कार्यकारणभावो मेवावलेकित्वे त्रीनिमित्तनीलितरघटतद्विषयत्वा
 दिना तत्त्वेन तत्कार्यकारणभावप्रसंगात्मानाभावाद न्यन्योपपत्त्याश्च अथ विशिष्टस्मरणेति व्याप्तिः न चोपक्षान्यत्वेन तत्र हेतुत्वं उपेक्षात्वादि
 न ज्ञातिः वा क्षुब्धत्वादिना संस्कारप्रसंगात् आशिकत्वोपगमाच्च नपि प्रवृत्तिमिव जनकत्वे अजिज्ञासितविषयत्ववाता वृत्तादपि स्मृत्युत्पादना
 यिसंस्कारानुत्पत्त्योवास्मरणं संभवे स्मृतिजनकतायां तदप्रवेशाच्च नान्यनुभवत्वेन तथात्वं संस्कारस्य तथासकृदनुभूतस्य स्मरणान्तरमस्म
 रणप्रसंगात्समानाकारस्यैव फलस्य नाशकत्वात्समूहलंबनादिकगोचरकैमिकस्मरणानुपपत्तिः जायते च पुनः पुनः स्मरेणात्तद्वृत्तिसंस्कार
 परित्यज्य निश्चित्यभिचारकस्तप्यमाण्यभिचारकणकारणत्वकल्मसानुदयात्तदमेकनान्यत्र सामान्यस्य हेतुत्ववच्छेदकेत्वे बीजं । अभिहितं च तावय

यजनकत्वस्य संभवनाश्वकविधूमानुपादप्रयोजकत्वेनावधृतस्य वह्निविरहस्यैव तथा विधसमूहसत्वे धूमानुत्पत्तिसामान्यं प्रति लाघवात् प्रयोजकत्वनिर्णय
नात्यनया नूनं सैव स्वग्रहं वदेत्तु हि समवहितस्योपादानं तत्र नियमवच्छेदस्यैव न्यसमवहितानुपादानस्य प्रयोजकत्वज्ञाने परपर्यावादि सम्भवे तो पा
दानस्यैवा प्रयोजकत्वतात्पर्यं यत्त्वचय्यतिरेकानुविधायित्वस्य ज्ञानमेव विशेषदर्शनतया शंकाप्रतिबंधकं तदेव तर्कघटकं तदिदमुक्तं यदि हि गृहीतान्वय
व्यतिरेकं हेतुमिति तत्रायादृष्टिकस्य तदनुविधानस्य व्यभिचारित्वान्नियतस्य वक्तुमिदं संपादकत्वादिति वदंति । तच्चित्त्यं केचित्तु कार्यकारणभावानुग्रहं तं
व्याप्तिग्रहाय द्व्यधिकरणस्य जनकत्वशंकमिरासाधमयंतर्कः । तथा च यदि सामानाधिकरण्यातिरिक्तप्रत्यासत्यावन्त्यजन्यत्वसति सामानाधिकरण्यप्रत्यासत्याव
न्निजन्योन्यस्यात्वं हि ज्ञानोन्यस्यात्वं अप्रत्यासन्नस्या जनकत्वात्तादृशा जन्यत्वं प्रत्यासत्यंतरालिवन्ति सत्वे पि धूमानुत्पादादिना ग्राह्यमिति इदमेव न वक्तुं
संयोगपरपरिक्लृप्तिधूमयदिव न्यधिकरणदेशानुत्पत्तिकत्वसति वन्त्यधिकरणदेशोपत्तिकेन स्यात् ज्ञानोन्यस्यात्वं तादृशानुत्पत्तिकत्वग्रहश्च धूमानुत्पत्ति
प्रतिवन्ति संबंधाभावस्य प्रयोजकत्वे ग्राह्ये उपस्थितत्वा लाघवात् तादृशसंबंधाभावस्यैव तथा तावधारणादिति तच्चित्त्यं ॥ मिश्रास्तु ॥ परंप्रति व्याप्तिग्रहोपा
ये घटदृश्यमाने व्यभिचारशंकानिरासहेतुत्वेनोपदर्शितं तर्कमूलशैथिल्यादिशस्वाङ्गवक्तं प्रतिव्याघातोयमुपदर्शयते मेवं शंकिष्ठाः तथा सति तत्तत्कायाधि
तया तत्र कारणतवेव प्रवृत्तयो आह नैरन्यदाह न हि संभवति स्वयंव न्यादिकमि । तीति प्राहुः तत्रेति तद्यभिचारादृशनिव्यभिचारज्ञानसामान्याभावः योग्य
तासंदेहे पि शब्दादिनाथ निश्चयात् तत्तर्कस्वरूपमित्यापिकेचित्तु ननु वस्तुतो व्याप्तिसत्वे तर्काभासात् प्रमाथिमयोरुत्पादानुत्पादाभ्यां व्यभिचारद्वयत
आह विशेषदर्शनेति । तथा च यथा तस्य बोध्यतदभावाविषयत्वे सत्यत्वासत्यत्वे तथा कर्तव्यापीति अत्र च सत्यत्वादिसंपादके धर्मणो बोध्यादिमत्वे बोध्यादि

मधर्मसंनिक्षेपे वा तात्पर्यं लाघवात् । तर्कस्य व्यभिचारेण हेतुतायाः स्वयमेव दर्शितत्वाच्च अथ विपरीतज्ञानोत्तरप्रत्यक्षे तन्निवर्तकत्वेन विशेषदर्शनस्य हेतुत्वं त
त्तर्कस्यापीति चेदस्तु तावदापाततस्तथाप्यत्र कृत्यप्रामाण्यादिप्रयोजको देवतत्र प्रामाण्यादुपमतौ न तस्यापि विशेषतः कारणत्वं गौरवात् उक्तं च विशेषणज्ञा
नस्य विशिष्टज्ञानकारणत्वमते सर्वत्र विशेष्यसंबंधासंबंधविशेषणज्ञानमेव प्रमाथिमप्रयोजकमिति तत्र प्रमाणेति इदमनादिसिद्धत्वं ज्ञानस्य प्रयोजकत्वमभिप्रे
त्यपराथाभिप्रायेण वा अनुमानत्वाद्यासिग्रहाधीनप्रवृत्तिकत्वात् व्यभिचारशंकेति द्वारेण च द्वारिणेनान्यथासिद्धिरिति सावः । अनुमानमात्रमिति अनिश्चितसाध्यपक्षे
सर्वत्र संभवितात्पक्षे साध्यनिर्णयानुमानेव कल्यात्तु पाधित्वेन स्वव्यभिचारेण व्यभिचारोच्चायकत्वेनानुमानमात्रोच्छेदकताज्ञानमेव साध्यव्यापकता बुद्धिर्विरुद्धा
दित्याशंक्याह । अपि चेति कवन्तीति परमतनेदं स्वमतं तु वायादौ स्यशादिनारूपादिसाधने शक्यतिरिक्तविशेषणाप्रक्षेपेण वा तद्बोध्यं उक्तव्यापीति प्रतियोग्य
समानाधिकरणत्वविशेषणविरहेण लाघवात् । अथ संयोगाभावस्यैव संयोगवद्दस्यापि हेतुसामानाधिकरण्यग्रहेप्यनुमितिदर्शनात् तत्रापि तदवस्थानिवेश
नीयमिति कलाघवनं चेवं प्रतियोगिसामानाधिकरण्याद्यनुपस्थितौ हेतुसामानाधिकरण्याभावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वग्रहेप्यनुमितिर्न स्यात् न च प्रतियोगिस
मानाधिकरणत्वेनाज्ञायमानायावतो हेतुन सामानाधिकरण्याद्यभावात्तत्प्रतियोगित्वावच्छेदकत्वाभावग्रहाहेतुरिति वाच्यं ॥ तादृशाभावग्रहाहेतुसामाना
धिकरण्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वेन रूपेण प्रतियोगिसमानाधिकरणतादृशाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वग्रहेतदसंभवात् नापि प्रातिस्वरूपेण जन्मसहस
णाय संभवात् नपिरूपांतरेण वह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य धूमसामानाधिकरण्यभ्रमेपि वह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्य धूमसामानाधिक
रण्यभ्रमेपि वह्नित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाधूमसामानाधिकरण्यनिखिलाभावप्रतियोगितानवच्छेदकं वह्नित्वमिति ज्ञानादप्यनुमितिप्रसगात् न वह्नुसमानाधिकरणत्वे

न ज्ञायमाना इति वाच्यं। वह्नित्वे धूमसमानाधिकरणसंभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वभ्रमेऽपि उत्तरूपेण तथाग्रहसंभवात् धूमाधिकरणांतरावपस्थितौ वह्नित्वसंभवात्
 भादौ वतादृशप्रमेत्यादेरपिरासभादेरिव वनेरप्यननुमानाच्च। एवं वह्नित्वावच्छेदेन शुकृत्वाभावश्चिदशायां शुकृत्प्रतियोगिकावहितरप्रतियोगिकाश्च
 धूमसमानाधिकरणाअभावास्तप्रतियोगितानवच्छेदकवह्नित्वमिति ग्रहेऽपि मेव प्रतियोग्यसमानाधिकरणहेतुसमानाधिकरणप्रतियोगितावच्छेदकत्वय
 हविरोऽपि ग्रहविषयत्वेन तेषां तादृशावच्छेदकत्वे ग्रहविरोधित्वेन तद्विधीनां वानुगमात् विरुद्धाधिवसामान्याभावबोधोपिसामान्यघटितविशेषवत्तावुधिस
 त्यादिघटोनास्तीति बुधो जातवपि नीलो घटोस्तीति बोधानुदयात् तत्त्वस्य हेतोस्तीति द्विशेषप्रतियोगिप्रज्ञाबुधिं प्रतितदवच्छिन्ना बुधे विरोधित्वात् अवगाह
 तेव नीलघटवत्तावुधिरपि घटत्वविशिष्टतद्वातां अतएव वच्छेदकत्वयोरन्योन्याभावो बोधयोरसंग्रहः। हेत्वाभासवैक्यमाणरीतिरिहाप्यनु
 संबंधेया। यदि वसाध्यतावच्छेदकस्याभावप्रतियोगितस्य न वच्छेदकत्वादियहाननुमितिस्तदा तादृशावच्छेदकत्वादियहाविरोधित्वमपि निवेशनी
 यं। अन्योन्याभावस्य व्याप्यवृत्तित्वपक्षेऽसुतरां विशेषणदानमिति। सत्यतथापि अन्योन्याभावप्रतियोग्यवृत्तित्वस्य वैविशेषणत्वेन च प्रतियोगिता
 वच्छेदकसंबंधसिद्धानुधावनमतलाघवमिति यथाश्रुतग्रंथानुरोधेन। अपरे तु अन्योन्यात्यंताभावगसंख्याप्यारकतराग्रहप्यन्यतरज्ञानादनुमितेरा
 नुभाविकं त्वानुदमयज्ञानमेव हेतुः। इन्द्रियसंयोगादिवचविशेषेण कार्यकारणभावानव्यभिचारः। यत्तु यद्व्याप्यवृत्तिं प्रतियोगिताकत्वेनोपस्थितो भावो धर्मि
 णि गृह्यमाणः साध्यवत्त्वबुधिविरुद्धादिद्रुपावच्छिन्नप्रतियोगिताकासावसामानाधिकरण्यावगाहिनो ग्रहस्य विरोधित्वेन वा व्याप्यबुधेऽनुगमनीया प्र
 तिवध्नीतश्च साध्यतद्दत्तं तां न्योन्याभावयदे साध्यवत्तावुधिके वलाच्च यिच्छन्त्येवमस्त्वस्येव तद्ग्रहस्य कथं चित्प्रसिद्धिः। तत्रिंशत्साध्यतावच्छेदकसाधनसमाना

शंका निवर्तकत्वं अन्यथा यदि वह्नित्वं न्योन्यातरजन्योनस्याज्जन्योनस्यादित्यादेरपि तथात्वापेक्षेः। तथापर्यवसायितावक्त्रिद्विशेषतो व्याप्यासामान्यतेऽपि क्वचित्पक्षधर्मतावन्नात्
 तत्संपत्तये च न च न्यसमवहिति ताजन्यत्वेन पक्षो विशेष्यः विशेषणवत्त्वेनोपस्थिते विशिष्टाभावबुधे विशिष्टाभावमात्रावलंबित्वात् तथोपस्थितिविरोधित्वावहेरित्यादिशंका
 द्वयमग्रनिरसनीयं वस्तुतो वन्यजन्यमपि वह्निसमवहितजन्यसंभवतीति वह्नित्वजन्यत्वपर्यवसितं वह्निसमवहितजन्यत्वं वाच्यं। तथा च घटादौ व्यभिचारवारणायापद्यकोटि
 प्रतियोगिविशेषणार्थकसत्यं तेमजन्यजन्यजनांतरीयकवह्निके व्यभिचारवारणाय जन्यइति तद्वैक्यवन्त्यसमवधानकालीन वह्नित्वसमवधानेतरस्यावत्कारणकोनस्या
 दिति पर्यवसितार्थः। यत्तु तांतरीयकवह्निके व्यभिचारवारणाय पादकोटावेव विशेषणसत्यं तार्थः सच वन्यघटितस्तसामग्रजन्यत्वमिति तं तव। प्राक्तदसिद्धेः। अत्राद्यद्वि
 तीयशंका। इष्टापत्तिपर्यवसितात् तृतीयापुनरापादकाद्यप्रसिद्धिपर्यवसायिनी अवहेवह्नित्वं न्योन्यात्तदुपादानमिति कारणव्युत्पत्त्यादिति तदीयकार्यप्रयोजकताज्ञानपरतादृ
 शाच्च व्यतिरेकानुविधानबोधपरंपरावाअग्रतनमपि स्वीक्रियापदंतत्परमेव कृत्यादेः शंका प्रतिबंधकत्वे मानाभावात् कारणताग्रहोत्तरकालीनत्वाच्च। यद्यपि वेतावता
 धूमवत्तावच्छिन्नजनकत्वे प्रतिवह्नित्वजनकत्वं नास्तीति तत्पारिणामिण्यायुनेवैकल्यकारणतायामपि तथात्वं संभवात् तथापि विशेषाणां कार्यकारणभावग्रह
 स्तर्कणतद्विरोधशंकायामपि नीतायां ज्ञायमानः सामान्यव्यभिचारानिर्णयानुगतागुरुविशेषरूपांतरानुपस्थितिलाघवप्रतिसंधानादिविशिष्टासामान्यतएव तंप
 रिच्छिन्नप्रामाणिको वतथैवाच्यद्यतिरेको फलबलेन बलाघवज्ञानादिशून्याया एव सामान्यव्यभिचारशंकायाः प्रतिबंधकत्वं कल्प्यते। अपरे तु धूमत्वावच्छिन्न
 स्य वन्यजन्यत्वेन जन्यत्वविशिष्टस्य यथाश्रुतवह्निसमवहितजन्यत्वस्य व्यतिरेक एवापादनीयः। तत्रोक्तन्यायेन तत्कारणकलापजन्यत्वग्रहेण तद्व्यतिरेकज
 न्यत्वशंकानिरासात् वह्निरहेऽपि निरतिशयस्येव तादृशसमूहस्य धूमजनकत्वसंदेहस्य च तथाविधा धूमानुत्पाददशनिर्वायो गात तादृशस्यैव क्व विह्निक्वचित्तरदासा

दातृ जातिश्च न्यमेयव्यक्तौ समवाये न वर्तमानस्याप्रसिद्धे एतेन ग्रहो व्याख्यातः एवं तथा त्वेत्यंताभावगर्भेति क्षणमपि दुर्वचनं तथा हि प्रतियोग्यनधिकरणी भूते
 त्वधिकरणमिष्टात्यंताभावेत्यादिगर्भमव्यापकमेव संयोगादिसाध्यकद्रव्यत्वादौ स्वाधिकरणं यत्किं चिद्रव्यद्वयव्यतिप्रतियोगिताकात्यंताभावप्रतिया
 गितानवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसमानाधिकरणहेतुत्वमित्यत्रापि पूर्ववद्गुणः स्यंदत्वाजातिमानेयत्वादित्यत्रातिव्याप्तिः ॥ एवं स्वप्रतियोगिनिष्ठाधेयत्वा
 निरूपहेत्वधिकरणव्यत्यंताभावप्रतियोगितानवच्छेदकसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसमाधिकरणहेतुत्वमित्यत्रापि तु त्यक्तिकालावच्छेदेन ज्ञानांद्रव्याणां अत्र
 न्यानां प्रलयावच्छेदेन संयोगनिष्ठाधेयत्वानिरूपकत्वोपगमे संयोगसाध्यकद्रव्यत्वकालपरिमाणे च हेताव्याप्तिरिति दिगति कृतं पल्लवितेन ॥ अत्र वदंति ॥ ११
 साध्यसमानाधिकरणयत्संबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वव्यापकसाध्यसमानाधिकरणतत्संबंधावच्छिन्नाभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्वसमानाधिकर
 णाः सर्वे यधर्मावच्छिन्नसमानाधिकरणाः तद्धर्मावच्छिन्नसमानाधिकरणं साध्यसमानाधिकरण्याभावव्यापकतावच्छेदकत्वस्वसमानाधिकरण्यासामान्याभावत्वकत्वेन
 व्याप्तिः ॥ अत्र वसाध्यतावच्छेदकसंबंधेन साध्याधिकरणहेतुतावच्छेदकसंबंधेन बहेत्वधिकरणं तद्वृत्तिद्वयं च एकेन संबंधेन विशेषणवाच्यप्रसंगात् ॥ १२ न्यलक्षणां व्यव
 स्थापयितुमाह व्याप्तिग्रहश्चेति ॥ केचित्तु समानाधिकरणयोरेव व्याप्तिरिति पक्षे पर्वतीयधूमेव हि व्याप्तिविशिष्टधीर्न पर्वतीयवद्व्याप्तिग्रहविना सच सामान्यलक्ष
 णं विना नेतिकथितव्याप्तिविशिष्टत्वादिलक्षणापोद्धातोपीत्याहुः ॥ अत्र वसामान्यलक्षणं स्वरूपं यस्याइत्यर्थे सामान्यमेव प्रत्यासतिः सामान्यलक्षणं निरूपक
 यस्याइत्यर्थे तु तज्ज्ञानं तत्राद्यमाह ॥ सर्वे द्वियेति ॥ इन्द्रियेण संबंधधूममादितस्य विशेषणं तद्विशेष्यकज्ञानप्रकारो धूमत्वादित्यर्थः ॥ विशेषणं तु तत्रावाधेयं निविव
 क्षितिः ॥ तत्र विशेषणस्त्वयस्येति बहुव्रीहिर्वा संबंधपदस्येव वा परंपरासंबंधः तत्संबंधविशेष्यकज्ञानप्रकारोऽर्थः ॥ तथा च सर्ववित्तलक्षणात्त्यर्थः ॥ अत्र वदंति

रिन्द्रियस्य लौकिकः संबंधो ज्ञानस्य तद्विन्द्रियजन्यत्वं नियामकं ॥ एवं चाणुत्वेन यत्किं चिदनुपस्थितावपि सकलाणुगे च रोमानसो बोधश्चेति वदंति ॥ एनधूलिपटले धूमश्च मेतत्र वव
 द्विव्याप्तिग्रहे तत्रासता धूमत्वेन धूमेषु व्याप्य ग्राह्यधूमदर्शनात् ॥ वस्त्वनुमितिर्न स्यात्तद्देवसावेन परामर्शानुत्यादात् किंच धर्मिणि दोषवशात् नयनेनाप्यहमाणेन स्मरणप्रकारी भवतासा
 मान्यनगद्यमाणेन स्मरणप्रकारी भवता सामान्येन गद्यमाणेन वलौकिकसंनिष्कृष्टविगमे पिवाक्षुषापत्तिरिति परास्ते सामान्यं वसखंडारवंतु सेदेन द्वेधा सखंडे वा खंडे मूव परंपरासंबंधं प्रत्या
 सतिः येन संबंधेन वैन्द्रियसंबंधे सामान्यं ज्ञायते तेन संबंधेन अधिकरणानां साप्रत्यासतिरिति ननु यत्र नानाधिकरणप्रत्यासन्न एकव्यक्तिर्घटादिस्तत्प्रागभावादिर्वा नित्यः प्रत्यासतिस्त
 तदभावाद्दशायां प्रत्यासत्यज्ञानादुदयप्रसंगादिति चेन्न तत्रापि तद्वृत्तिद्वारा प्रत्यासन्नस्य घटत्वादेरेव प्रत्यासत्तिवत् एतदस्वरसेनैव द्वितीयं पक्षमाह ॥ अतिरिक्ते वदेति ॥ अतिरि
 क्ता इन्द्रियसंबंधे तद्विशेष्यसामान्यज्ञानात्मिका अतीताद्यनुरोधात् सामान्यज्ञानप्रत्यासन्निर्येषु क्षणीयं च तद्विन्द्रियकरणकतधर्मवत्त्वबोधसामर्थ्येतरमत एवाधतमसंसो दामिनी संयादजनितेपि
 द्रव्यप्रत्यक्षे च रमन्न वाक्षुषो निखिलद्रव्यसाक्षात्कारसंतान इति तु न्याः ॥ इदं वधर्मविषयकज्ञानं धर्मिणां प्रत्यासतिः ॥ इतरा तु यद्विषयकज्ञानं तस्यात् एव सुरभिर्बदनमित्यादौ सो
 रभत्वादेरीयज्ञानमिति ततः स्मृतासेति धूमसमानाधिकरणात्यंताभावाप्रतियोगिवन् हि समानाधिकरणरुद्धिधूमत्वं वन् हि मदन्यावृत्तिवन् हि संबंधितावच्छेदक रूपवत्वं वा व्याप्तिः ए
 केव वसा सर्वधूमसाधारणीति सावः ॥ व्याप्तिर्नानात्वे तु पर्वतीयवन् हेररसंनिष्कृष्टतत्सामानाधिकरण्यग्रहायोगो न्यदीयवन् हि समानाधिकरण्यस्य तत्राभावांगीकोरस्मत्प्रापत्तिरिति
 द्रष्टव्यं ॥ गवादिपदेषु धर्मातिशयानुत्तवशक्यस्मरणहेतुहेतुमात्राक्याथर्बाधः ॥ न चैवं जातिशक्तिवादविरोधः ॥ जातौ न व्यक्तौ शक्तिः परंतु नातिविषयत्वेनैव ज्ञाता व्यक्तिस्मरयति अ
 नुभावयति चेति तदथादिति वक्ष्यमाणत्वादतदुणसंविज्ञानबहुव्रीहिणा पञ्चादिलिङ्गादिपदाभिप्रायेण परीत्येवेति कश्चित् विशेषणज्ञानसाध्यवेति न च पक्षतावच्छेदकज्ञानज
 न्यतया साध्यासाधनं यद्यदि विशिष्टज्ञानं तत्राधीसाध्यमिति सामान्यव्याप्त्या दरात् अभावत्वप्रतियोगित्वयोरनुपस्थितेयोरप्रकारत्वात् वहि विशिष्टज्ञानत्वेन वा तज्ज्ञानजन्यवसाधनाद्वा वि

तिव्यतिरेकयहे मनसा कार्यकारणभावग्रहस्याभ्युपेयत्वात् कृत्यनुत्पादस्थले ज्ञाने छयोः कृत्यंतरिमिति छावृत्याश्च समूहालंबनसाक्षात्कारस्य स्मरणे न ज्ञानानुमानस्य
 च संसवात्विंशत्यं तु न्यवच्छेदे न युगपद्विशतिप्रयत्ने सादृश्याच्छाकृतिकाले ज्ञानोत्पादे प्यविरोधाच्च गोत्वे च गोनिष्ठाभावप्रतियोगित्वेन समवेतत्वेन न विज्ञातम
 विशेषितं वागमेतेश समवेत्यवच्छेदकं न तु सकलोगोचरित्वविशेषितसामान्यलक्षणया गृहीतुमशक्यत्वात् न तु समानविधयत्वेनापीति। स्यादेतत्
 समानप्रकारतामात्रस्य प्रयोजकत्वे कश्चिदेवरजतत्वप्रकारिकेच्छाकृतिविज्ञेति नियमो न स्यात्तादृशप्रकाराश्रय एव च तदुत्पादोत्पगमे स्थयमरजततरजतत्वप्रकारिके
 अनुपस्थिते वा संसर्गाग्रहापि न नियामकः वस्तुता संसर्गाग्रहमपेक्ष्य लघीय सस्तद्विषयतामात्रस्येव नियामकत्वमिति। सामान्यतस्तदिच्छायां व्यवस्थिते हेतुभावे
 स्य तद्विषयकज्ञानस्य तात्पर्यकारत्वमवच्छेदकं कल्प्यते लाघवात् अस्तु वा समानप्रकारत्वेन व्यवस्थिते कार्यकारणभावेति प्रसंगसंगाय सामानाधिकरण्यमिव समानवि
 षयत्वमेव प्रत्यासत्तिः संसर्गाग्रहादेः कारणतामपेक्ष्य समानविषयत्वस्यावच्छेदककोटिनिवेशोपिलघीयान् कारणयथार्थत्वाधीनस्तकार्यस्य तथा विधो विशेषः
 एतेन रजतत्वप्रकारकेच्छायां तत्प्रकारकज्ञानं संवादिन्यां तस्यां दोषाभावसहितं विसंवादिन्यां तु उपस्थितरजततमेदाग्रहसहितं हेतुरिति परास्ति। त्वद्विशापि न संवा
 दिन्यामुपस्थितरजततमेदाग्रहस्येव हेतुत्वोदित्याच्च दोषाणां रजतमेदाग्रहप्रतिबंधकानामभावमपेक्ष्य लघुत्वात्। अत्राहुः ॥ सिद्ध एव सखदुःखत्वेन रूपेण छा
 लाघवात् तत्प्रकारकेच्छायां तत्प्रकारकावच्छेदेने सिद्धत्वाज्ञानमेव हि विरोधिन च तत्प्रकृतितत्त्वे इच्छोत्पत्तेस्तथाप्यनंगीकारात् कथमन्यथाप्रापितस्याज्ञातकातम
 रणस्य तत्कांतावलोकनादा इच्छाज्ञातावलोकनादीनां सिद्धत्वज्ञानात् अतिरिक्तस्य चासत्त्वादित्यादि बहुतरमहनीयं। अथ सिद्धत्वं निश्चयभावापेक्षया लाघवाद्
 सिद्धत्वज्ञानमेव हेतुः न वसिद्धत्वे न ज्ञाते तत्संभवतीति असिद्धत्वज्ञानार्थसामान्यलक्षणतिवेच विशेषरूपावच्छेदेन सिद्धत्वेन ज्ञात एव सामान्यरूपेणासिद्धत्वग्रहसंभवात् तदेक

वेणाहेतुत्वात् न वतदभावबुधौ तज्ञानत्वेन हेतुत्वात् यावत्प्रतियोगिज्ञानस्य हेतुत्वमर्थायातं। मानाभावात्। ध्वंसप्रागभावात्यंताभावाः प्रतियोग्यादित्रयप्रतियोगिकाः द्वयाग्रहे ये कथं हा
 देवगृह्यत इति अभ्युपगमाच्च। अधकारकृते जो विशेषसामान्याभावो नाभावसमुदायः यावत्तदभावनामेकत्रासंभवात् अनुगमाद्वैरवात्ते जो विशेषत्वादिज्ञानस्य तेजः सामान्याश्च विरहे
 ते जो विशेषात्यंताभावप्रागभावानो प्रत्यक्षानभ्युपगमाच्च प्रागभावप्रत्ययेपि प्रतियोगिचत्तिघटत्वादिप्रकारकज्ञानसाध्यो न प्रतियोगिज्ञानमपेक्षते। अथ घटे सि विध्यतीति प्रत्यक्षं प्रति
 योगि विशेषितं प्रागभावमवगाहते न च प्राचीनस्तत्प्रतियोगिनस्तत्प्रतियोगिकत्वावगाहने च भ्रमत्वं न वाद्यते यदे प्रत्यासत्यतरमस्ति अतः सामान्यप्रत्यासत्या घटत्वेनानुभूतं स्यते च तत्तदात्वं
 बते स्वरमकारणरूपसामग्री व्यंगप्रागभावो वाच्यः अन्यदा तदप्रत्ययात् तस्याश्च स्वरूपसत्याः स्वरूपेण वाज्ञातायाः तथा चेति प्रसंगतव्याप्यत्वेन गृहीतायास्तत्त्वं वाच्यं तथा न तथे तु का प्राग
 भावस्यानुमितेव तावत्कालप्रागभावस्यासत्त्वेन प्रत्यक्षयोगावेति वाच्यं तादृशकारणकालापानं तरं कायेत्येदो द्रष्टुः तद्बुधेरेव व्यंजकत्वाभ्युपगमात् अनुयोगिताविशेषादिरूपप्रा
 गभाक्तादेः प्रतिक्रिप्रतीतो ताद्रूपेणानुमानसंभवाच्चेति चेत् भविष्यत्वं न हि वर्तमानप्रागभावप्रतियोगित्वं शोभाविशेषं ध्रुवभविष्यतीति प्रत्ययप्रसंगात् किंतु तत्स्यते भविष्य
 तीत्यादेः समानार्थकत्वात् वर्तमानप्रागभावप्रतियोग्युत्पत्तिकत्वात् तत्त्वं न वेदमध्यक्षउत्पत्तेरं तीद्रियत्वात् तद्वाद्यघटो भविष्यतीत्यादौ च तादृशोत्पत्तेर्देशविशेषः कालवि
 शेषश्चाधिकरणत्वेन प्रतीयते न तु प्रागभावस्य उत्पत्तिमोता वा। अत एव कलापनाशजन्यघटनाशस्य घटाद्यात्मकप्रागभाववत्यपि तत्र कपाले नेह घटध्वंसो भविष्य
 तीति बुद्धिः न वा भवेत्तुः समुद्रप्रागणे परश्चोगमिष्यति मे त्रे प्रागणे परश्चो भविष्यतीति धीः। अत्र च नो धातुनोत्पत्तिः प्रत्याप्यते प्रत्ययेन च धात्वर्थनिष्ठा तादृशप्रतियोगित्वं
 तादृशकालीनत्वं वा न क्षयति न स्यति न इत्यादौ प्रत्ययेन यथायथमनागतावर्तमानातीतावोत्पत्तिः तस्यामेव कालविशेषादिविशेषणत्वेनाच्चेति एतेन शोभाविनाश
 के परश्चो न क्षयतीति नेक्षश्च न स्यतीति व्यवहारः स्यात् न स्याच्च नाशस्य विद्यमानत्वाच्च इत्यादिः न च तत्रातीतकालासंबन्धित्वं वर्तमानत्वे वा निश्चयार्थः विरविनेष्टिपू

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is written in a single column and appears to be a list or a series of entries, possibly related to a legal or administrative record. The script is dense and difficult to decipher without specialized knowledge of the language.

106

Handwritten text in a cursive script, continuing the list or series of entries from the previous page. The text is written in a single column and appears to be a continuation of the historical document or manuscript. The script is dense and difficult to decipher without specialized knowledge of the language.

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is written in a dark ink on aged, slightly discolored paper. It appears to be a continuous block of text, possibly a letter or a record, with some lines starting with capital letters. The script is dense and characteristic of early modern European handwriting.

32

Handwritten text in a cursive script, continuing from the previous page. The text is written in a dark ink on aged, slightly discolored paper. It appears to be a continuous block of text, possibly a letter or a record, with some lines starting with capital letters. The script is dense and characteristic of early modern European handwriting.

उपाधिरुद्राद्यतितहृतिप्राक्स्वमानावरोधिसिद्धसाध्यव्यभिचारसाधकत्वादितिभावः। अथवक्ष्यमाणरीत्याअवच्छिन्नसाध्यव्यापकेनाप्युपाधिनाहृत्येवसाध्यव्यभिचारः
 साधनीयेइत्यतश्चाहिकेचेति। पक्षधर्मावच्छिन्नेत्यादिकमुपाधिमात्रव्यभिचारोपलक्षकेनोपाधिः। नप्राधन्येनोपाधिः। व्याप्यादिविरहेणाहेतुत्वात्पर्यवसितेतिअत्र
 क्षणनियामकेदूषकताबीजसत्प्रतिपक्षोन्नायकत्वव्यभिचारोन्नायकत्वस्यतत्वेसाध्यवत्पक्षावच्छिन्नव्यभिचारोन्नायकत्वस्यतत्वेसाध्यवत्पक्षावच्छिन्नव्यभिचारोन्नायक
 अव्याप्येःवक्ष्यमाणकृतकत्वोपाधेरदूषकतापत्तेरनहितद्व्यभिचारेणहेतौशुद्धसाध्यव्यभिचारः। शक्योन्नयनोपाधानवतारदशायांतादृशव्यभिचारप्रसिद्धेः। न
 नपर्यवसितसाध्यव्यभिचारः। साध्यव्यापकत्वोपाधिविरोधीतिनैवमपिकथंतेत्रसधेतावुपाधिसंभवोपीमांसकमेतेनतदभिधानात्शब्दशब्दयोर्भावप्रधानत्वाद्वा
 पक्षतावच्छेदकादेरुपाधितावारणायपक्षावच्छिन्नत्वसतीतिविशेषणीयं। यदिनेति। एतच्चतंत्रकृतत्वासाधनदशायांतेयंअनित्यत्वसाधनोपयोगितायात्कृतक
 त्वसाधनेद्वयोरपिसंदिग्धत्वेकतरव्यतिरेकस्यान्यतरव्यतिरेकसाधकत्वात्एवहीत्यदिअसमेवतत्वेनद्वयासमेवतत्वेनवाअर्थान्तरवारणायसावयवत्वइतिसाध्यद्व
 व्यपदेनित्यद्वयव्यतितायाः। स्फुटतरसिध्यर्थद्वयसमेवतेनित्यद्वयसमेवतत्वेनमित्यद्वयसमेवतत्वेमादायपर्यवसाद्व्येतेनजन्मपदपरमाणुनित्यत्वसिद्धिदशा
 यांआकाशादेव्यातिग्रहायविशिष्टाभावस्यव्यतिरिक्तत्वेनैवैयर्थ्यमित्यमहत्त्वव्यावृत्ताभित्ययावन्महत्त्ववृत्तिजातिपरिवयायतदितितुनातादृशजातोप्रमाणासा
 बात्वेनैवोपाधिकापकर्षव्यवहारस्यानुगतजातिभिरवसंभवात्तुन्याययात्रसारेणत्वापेक्षिकोत्कर्षेणैकजात्यसंकरप्रसंगाच्चनित्येति। तसाध्योपाध्योपा
 द्योपाधप्रदज्ञानायद्वयपदंगमकतावृत्तेनैवोपाधिसत्साध्यसमव्याप्येवोपाधिरितिमतेनेदमितिकश्चित्तनुभवतांशुद्धसाध्यव्यापकस्यैवदसमेवतत्वेकथं
 नोपाधिअवस्थितिभियाकस्यविनिर्वाच्यवस्यस्यशिवतःसिद्धोक्तत्वमेवतद्व्यसाध्याव्यापकत्वादितिनेतुममापीत्यतआहिकेचेतिसोपाधोपाधितयानिश्चितननुकथ्य

त्वेतास्योग्यतापक्षेयादृशसाध्योशोधममर्हतियद्वापकत्वेसतिपक्षावच्छिन्नत्वपक्षेसाध्यसिधिविरोधिव्यापकताशास्त्रिद्विमितियावत्स्वव्यतिरेकेणपक्षे
 साध्यसिधिविरोधुन्नायकत्वमितितुनिर्गलितार्थः। भवतिवशमैवधर्मातिरिक्तधर्मरहितेश्चेअनित्यत्वाभावसिधिर्यथातुसाध्यसिधिविरोधिनी
 तथासाधनादिमैतिसाधनाद्यवच्छिन्नसाध्याभावसिधिरपि वस्तुतस्तपक्षधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वसतिपक्षावच्छिन्नत्वमेवोपाधित्वंसिध्यतिचवि
 शेषणवतिविशिष्टसाध्यव्यापकव्यतिरेकेणशुद्धसाध्यव्यतिरेकः। तादृशस्वसाधनव्यापकः। स्रियाद्योव्यभिचारोन्नायकद्वयपक्षावच्छिन्नव्यतिरेकाअपरेषांसत्प्रति
 पक्षोन्नयनक्षमस्यसाधनव्यापकस्यवास्माकपपिव्यभिचारोन्नायकस्यपक्षावच्छिन्नसंग्रहोदोषापपरेषासाधनभेदादिवास्माकमपिपक्षभेदादुपाधि
 भेदइतिचेदत्रवक्ष्यतेयथकृतवलक्षतावच्छेदकमाहयद्वाभिचारत्वेनेत्यादि। उन्नीयतइतिशेषः। उन्नायकत्वेतद्योग्यतासाव्याप्यपक्षधर्मत। तथाचतत्वा
 भिनारोयधर्मावच्छिन्नाभावाधिकरणीभूतयत्किंचिदाधिकरणवृत्तित्वंसाध्यव्यभिचारव्याप्यसाधनवृत्तेनतधर्मावच्छिन्नतत्रोपाधिरित्यर्थः। तेनोद्धृ
 नाभाववृत्तिवृत्तेनवन्तोद्धूमव्यभिचारसाधनेत्यादेधनंद्वयात्वादिनानत्रोपाधिः। तदुपावच्छिन्नाभाववृत्तिवृत्तित्वस्यवन्त्यवृत्तिवृत्तित्वाद्धुद्धसाध्यव्यापके
 दभाववन्मात्रवृत्तित्वंसाध्यव्यभिचारव्याप्यअवच्छिन्नसाध्यव्यापकतअवच्छेदकाधिकरणीभूततदसावाधिकरणवृत्तित्वमित्युक्तयत्रापिसंगतिः। इत्यत्र
 वनरूपत्वेसाध्यसत्ताद्वयत्वजलत्वमात्रविशेषिकायाधीस्ताद्विरेणजलसमेवतीनेत्यत्वेवासतिपथिवीत्ववृत्तिवृत्तिवृत्तिप्रकारेणव्यभिचारोन्नयकतामात्रेणप्रकृतोपा
 धितानिर्वाहोपि तुकथकानातंत्रिकाणांनयविधिव्यवहारविषयत्वेनतद्वच्छेदकंनयथोक्तस्यव्याप्यत्वात्साध्यव्यभिचारव्यापकत्वादिकंसंभवदपिनतथागौरवत्वननव्यभिचारोन्ना
 यकतामात्रेणप्र। अतएवदजलमाकाशादित्यत्रस्वाव्याप्यत्वेनजलत्वाव्याप्यत्वात्साध्यव्यापकत्वादित्यत्रसंग्रहोदोषमअथैवस्वव्यभिचारेणव्यभिचारोन्नायकत्वमेवतथास्त

वे ४

५

लाघवात्तद्वो तो पाधावप्यस्तीतिवेदं एवं तद्वि साध्याभावसाधनोभयाधिकरणव्यतिथिप्रतियोगित्वमेव तथा स्तुतसहायेति तीयाश्रवणं नास्यपिस एवार्थः तद्विपमाना
 नेतेषां नोपाधिव्यवहार इति चेत्तु अतएव शुद्धसाध्यव्यापकस्थले साध्ये व्यापकतावच्छेदकं नियममततादृशं धर्ममनुसरंति ते यद्वदति साध्यव्यभि
 चारनियमोभवत्युपाधिव्यभिचारस्य वस्तुतस्तु यदभावेन तद्वदव्यतिथेन वा साधनवति साध्याभाव उन्नीयते स उपोधिः लाघवात्ततएव जलत्वतजस्त्वयोक्त
 दुभयत्वेन रूपेण न क्विदप्युपाधित्वयतव्यभिचारित्वेनेत्यस्यापिस एवार्थः तथा हि यद्युभयौ न हेतुमद्विधे विधया साधनस्य पक्षतावच्छेदकीति तस्य सा
 ध्याभाव रूपसाध्यवत्पक्षवृत्तिर्वा सिध्यतीति अत्र वसाध्यसमानाधिकरणत्वेनावच्छिन्नो धर्मो साध्यासमानाधिकरणाद्धनादिव्यक्तेराद्धनत्वादिना
 पाधित्वे पुनरवच्छेदकधर्म एव साध्यसमानाधिकरणवृत्तित्वेन विशेषणीयः तेन त्वाभावाधिकरणायोगालुकरात्तत्त्वस्य धूमव्यभिचारव्याप्यस्य
 बन्धित्वेति चेत्तु जल नृदत्वेनातिप्रसंगः न वा द्रव्यत्वेन ते जस्त्वसाधने शीतस्य शीतलत्वाद्यात्मकस्वभावेन तद्वद्विधेन वा द्रव्ये द्रव्यत्वे वा साध्याभा
 वस्य व्यभिचारस्य वसाधके स्पष्टाभावजात्यभावादौ द्रव्यत्वादिना तु कंबु ग्रीवादिमत्वा दो साध्ये व्यभिचारेण स्वभावेन वा हेतौ तद्वि वा व्यभिचारस्य साध्या
 भावस्य वसाधकं घटत्वादि व्यभिचारित्वमुपाधिरेव घटत्वादेस्तदभावस्य वागमकत्वे पि धूमप्रागभाववदवैयर्थ्यं न वा भावस्यानुपाधितापत्तिः प्रति
 योगिनस्तद्विधे त्वस्येव वा हेतुत्वादिति वाच्यं तस्या प्रवेशे पि वस्तुतो यस्तदभावस्तस्य तद्विधे त्वस्य हेतुत्वानपायात्तदभावभाववृत्तित्वेनोपस्थि
 तावपि तद्विधे त्वेनानुपस्थिते व्यभिचारसाधनेन वैयर्थ्यमित्यपि वदंति लक्षणमाह पर्यवसिते त्यादिपर्यवसितपदार्थमाह यधमेति यधर्मवतीत्यर्थः
 न चेव सधेतो सपक्षे कदेशा वृत्तिधमेति प्रसंगः अथ यधमवच्छेदेन साधनवति साध्यं प्रसिद्धं तधमवच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वं साध्यसाधनसंबंधव्याप

स्यात्यंतमसत्त्वेनाभावानिरूपणे तु तत्रत्यसधेतोव्याप्तिरत आह व्यभिचारेति यस्य यद्युभयोरस्य यदव्याप्यत्वस्य वसाध्यापके व्यभिचारिविरोधीः ससाधना व्यापकता
 धित्वपि वदंति यद्युभयोरस्य वसाध्यापकतावच्छेदकः ससाध्यव्यापकोपाधिरित्यपि कश्चित्तनुयद्वातिरेक इति यद्यतिरेके नुमिति प्रयोजकं रूपं व्याप्याद्यन्यत
 मं भवत्येव यथा सिद्धिव्यतिरेके सिद्धिरित्यर्थः विरुद्धत्वादेरिति विपक्षमात्रगामि त्वपक्षविपक्षगामि त्वलक्षणविरोधव्यभिचारयोरेकैकविरहे पि व्याप्ये रनियमादित्यर्थः य
 त्रपक्षे हेतुमतिवसाध्यं हेतुपक्षवृत्तिः तत्रैकः पक्षवृत्तिहेतुसमानाधिकरणपरश्चपक्षनिष्ठसाध्यवृत्तिहेतुसमानाधिकरणः हेतुसमानाधिकरण एव वा उपोधिस्तत्र साधन
 पक्षधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापकयोस्संक्रोशो धयथा घटः प्रत्यक्षे नित्यद्रव्यत्वादि सुत्वाद्वा द्रव्यादौ पक्षधर्मावच्छिन्नसाध्यव्यापके उद्भूतस्त्वत्वं प्रत्यक्षस्य श्रयत्वे वा साधनवि
 छिन्नसाध्यव्यापकमत्वमिथोसंकीर्णमुपाधिः अत्रावणत्वेति घटो मेयो द्रव्यत्वादि त्यादौ गंधवत्वाद्यवच्छिन्नसाध्यव्यापकपृथिवीत्वादिवाति व्यापिद्वैष्टव्यानवाः अनेन रूपेण
 ज्ञातस्य दूषकत्वमित्याह आर्द्धधनेति पक्षधर्मेति विरुद्धस्थलीयोपाध्यव्याप्तिरपि द्रव्यासाधनावच्छिन्नेति स्वावच्छिन्नेत्यर्थात्साधनवतीति विशेषणाद्वा न व्यभिचारन
 शुद्धसाध्यव्यापकस्थले एवासिद्धिश्चोका निरासायावच्छेदकांशो निवेशनीयो रवडाभावस्य घटकतया चने वैयर्थ्यं नैय रूपेणोपाधिता विशेषणवतिदूपावच्छिन्नव्यभिचा
 रस्येव वा हेतुत्वं शुद्धसाध्यपकस्थले तु साध्यव्यापकव्यभिचारो व्यापकतावच्छेदकोर्द्धनवत्वाद्यवच्छिन्नव्यभिचारो वा हेतुनुपन्यसनीयः प्रायशस्तधर्मवतितधर्मविशिष्ट
 साध्यव्यापकव्यभिचारित्वस्य हेतुत्वेपिनवैयर्थ्यं अस्वडाभावस्य निरिक्तत्वात् वस्तुतस्तु उपोधिना साधकत्वासाधनपिनवर्तते उद्भितया वदोषवत्साधनीयमिति नि
 यमाभावाद्गुनी तव्यभिचारेण तत्साधनसंभवात्संदिग्योपाधिसमशीलः संदिग्यो व्यभिचार इत्यत आह किंचैति केवलेति तथा न केवलस्येव साध्यव्यभिचारो व्यतिरेको वा
 जिज्ञासितो विशेषित्वात्तनुविशिष्टस्याविरोधित्वादिति भावः उद्भाव्ये विशेषणा व्यभिचारित्वेति विशिष्टसाध्यव्यभिचारेण साधनीयस्तत्र विशिष्टव्यभिचारे सिद्धातुमावितायोतीति धये

Handwritten text in a cursive script, likely a medieval manuscript. The text is written in a single column and appears to be a continuous passage. The script is dense and characteristic of the late Middle Ages.

Handwritten text in a cursive script, likely a medieval manuscript. The text is written in a single column and appears to be a continuous passage. The script is dense and characteristic of the late Middle Ages.

वाधिकरणयद्वक्तिनिष्ठात्यंतासावप्रतियोगित्वं तत्र शाकपाकजन्यत्वव्यभिचाराद्विनातिनये शाकपाकजन्यत्वव्यभिचारादितियावत्तेन श्याम
त्वादीनव्यभिचारः अव्यभिचारश्चेत्यादितथावबद्धव्रीहिः। यधर्माव्यभिचारित्वे सति यद्यधर्माविच्छिन्नयत्साध्यव्यापकव्यभिचारितत्वात्साध्यव्य
भिचारीतिसामान्यव्याप्तावघटत्वं दृष्टं इत्यप्याहुः। मेयत्वादावपि विशेषणवतिसाध्यव्यापकोमाधिव्यभिचारेण शुद्धसाध्यव्यभिचारः सा
धनीयः एवंविशिष्टसाध्यव्यापकस्यापि साक्षाच्छुद्धसाध्यव्यभिचारो न्नायकतया उपाधित्वं समर्थसाक्षात्परं परासाधारणतदुन्नायकतामा
त्रेण तथा त्वं व्यवस्थापयति तदेत्यादि अत्र पूर्वद्विरुद्धवारणाय साध्यसमानाधिकरणेति वाच्यं व्यभिचारो न्नायकत्वं च यत्र कुत्रचिदा एव च
पृथिवीत्वादिना गुरुत्वादौ साध्यद्रव्यत्वादौ व्यभिचारो न्नायकस्य स्वरूपत्वादेवारणाय साधनव्यभिचारीति बद्धव्रीहिः। नन्वेवमपि गुरुत्वा
दिसाध्यकरसवत्त्वादिते तौ द्रव्यत्वं गुरुत्वादिव्यभिचारिजलभिन्ने पृथिवीत्वादिव्यभिचारित्वादिति व्यभिचारो न्नायके पृथिवीत्वादाव
तिप्रसंगः साधननिष्ठं यद्व्यभिचारित्वं साध्यव्यभिचारो न्नायकं न त्वस्योक्तत्वात् उक्तवैवा। यात्र पूर्वस्माद्भेदः केचित्तु व्यभिचारो न्नायकत्वं
मिहत व्यापकोटिप्रविष्टाभावात्त्रेण इत्थं च जलत्वेनूकात्वे साध्ये जलत्वं कारकात् व्यभिचारिस्नेहव्यापकत्वात् घटेन वा घटत्वे साध्ये घटो घटत्वं
व्यभिचारीज्यद्रव्यत्वादितिव्यभिचारो न्नायकस्य सत्त्वं हस्यद्रव्यत्वं च नवारणाय साधनव्यभिचारीति अयं घटः सत्त्वादित्यादौ सत्त्वं घटत्वं
व्यभिचारिश्चादादिवृत्तित्वादितिव्यभिचारो न्नायकस्य शब्दादेवारणाय साध्यसमानाधिकरणेति पित्तं व्यत्वं च रूपेण गुरुत्वादौ साध्ये रूप
गुरुत्वादिव्यभिचारिजलभिन्ने पृथिवीत्वाभाववद्वृत्तित्वादितिव्यभिचारो न्नायकस्य गुरुत्वादिव्यभिचारतैजसादिरूपविष्टव्यभिचाराप्र

कमिति यावद्विरुद्धमात्रे चोपाधिविरहेऽपि न क्षतिः लक्ष्यतावच्छेदके च साध्यसमानाधिकरणेन साधनं तादृशवृत्तित्वेन वा साधनावच्छेदकं विशेषणीयं
साधनव्यापकी सत्तधर्माविच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वं वा विवक्षितं विरुद्धेऽपि साधनव्यापकेनाततो न्यतरत्वादिनावच्छिन्नस्य साध्यस्य व्यापकत्वमस्यैवोपा
धीनो प्रमेयत्वादिना च वाद्यादीनां प्रत्यक्षत्वे साध्ये उद्भूतरूपत्वादिकं नोपाधिः लक्ष्यतावच्छेदकवाक्यस्य प्रयोजकत्वादितृतीया बलात् यद्व्यभिचारस्तु
ने साधनस्य साध्यभिन्नानियमइत्यर्थे धर्मवसानात्मेवं जनकत्वेन वन्द्यो कायानुकूलेत्याद्यात्मकशक्तिसाधने बहिर्दिष्टा प्रत्यक्षत्वस्योपाधेः गुंथकताः
ज्ञावधिष्यमाणत्वात् तस्य च गुरुत्वात्मकसाध्यस्य साधनस्य बाधिकरणे घटादाववृत्तावृत्तरूपाभावात् एवंविधवलयैथविरोधात् दूषकतावीजस्य
तत्रापि सद्भावाद् अत्राहुः यधर्माविच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वं अवच्छेदकत्वं च सामानाधिकरणेन न चतद्धुतोत्यतिकालीनत्वा सामानाधिकरणेन विशिष्टरू
पवतितद्भुतेवर्तमानमपि तद्दुटान्यत्वं तद्व्यापकयेन पृथिवीत्वे येन रूपे साध्ये तद्दुघटोत्यतिकालावच्छिन्नरूपव्यापकतया पाधिः स्यात्स्वानुधि
करणी सत्तसाधनाधिकरणवृत्तिधर्माविच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वं वा यद्व्यभिचारि शुद्धसाध्यव्यापकत्वं च विच्छिन्नसाध्यत्वेन न व्याप्यता तथापि तद्धर्माधि
करणी सत्तसाध्याधिकरणनिष्ठान्यासावप्रतियोगितानवच्छेदकत्वादिरूपं तद्व्यापकत्वमक्षतमेव गुणत्वादिना प्रत्यक्षत्वे साध्ये उद्भूतरूपवत्त्वं द्यौ
कजन्यत्वाद्वा विच्छिन्नसाध्यव्यापकं सवत्येवोपाधिः य एवं च यत्रैव स्वानधिकरणे साधनस्य साध्यव्यभिचारो यत्र च स्वाधिकरणे साध्यं तदस्य मात्रवर्जि
योधर्मः तद्वृत्तितद्व्यभिचारेण साधने साध्यव्यभिचारः साधनवृत्तिवातधर्मवत्त्वे सति तदभावत्वेन साध्यासावः साधनीयः साध्यसमानाधिकरणस्य
साध्यव्यापकासावस्य बाधिकरणयत्साधनवत्तिष्ठप्रतियोगितावच्छेदकाविच्छिन्नप्रतियोगिव्याधिकरणात्यंतासावप्रतियोगिकावच्छेदकसाध्यसमानाधिक

धोन्नीतवद्वयत्वेन निश्चितोपाधिः न च स्वव्याघातकत्वान्नायमुपाधिः तस्मिन् सर्वानुमानसाधारण्यं अनुकूलकर्तादिनिश्चितव्याप्तिकेहेतौ तदाभावात् नपितु
 सिचारेण व्यभिचारानुमानेपि पक्षे तस्योपाधिसंभवः अनुकूलकर्तादिना तस्य साध्यव्यापकत्वनिश्चये व्यापकव्यभिचारिणि व्याप्यव्यभिचारावश्यभावेन तदव्या
 गात् एत एव पक्षे तस्योपाधित्वे सर्वत्रेव तादृशोपाधिसंभवेनानुमानमात्रविलोपे व्यभिचारानुमापकत्वगत्तस्योपाधित्वस्य व्याघात इति परास्तं कथकसंप्रदा
 यानुरोधात् बाधानुन्नीतः पक्षे तरो नोपाधित्वेन कथायमुद्वाच्यत इति वदंति पक्षमात्रे मियद्यपि पक्षे तावयवरूपदरापि व्यावर्तकतत्त्वापितस्य व्यावर्त
 नोपाधितायामुपयुज्यते अपितु पक्षस्येवेति तन्मात्रे व्यावर्तकत्वमुक्तं इदं नानुपाधितायां नवीजं परिभाषामात्रत्वात् किं त्वमुक्लतकाभावेन तादृशसाध्य
 व्यापकत्वनिश्चय इति इष्टं अत एव व्यापकतायाहकप्रमाणसद्भावादेव आर्द्धे धनेति अथात्र स्वतंत्रान्वयव्यतिरेकाभ्यामार्द्धे धनत्वादिनैव कारणत्वेन पुनराद
 धनप्रभववन्ति त्वेन इति चेत् किंचातः नहि कारणतावच्छेदकमेव व्यापकतावच्छेदकं तादृशभावाप्रतियोगितानवच्छेदकस्यैव तत्त्वात् तदवच्छिन्नप्रतियो
 गिताकाभावावस्य चातिरिक्तं तया तद्वद्वद्वित्वेन साध्यव्यभिचारसाधनैवेत्यर्थो भावात् सत्यप्यार्द्धे धने तत्संयुक्तं च न होदाह प्रतिबंधकसत्त्वे
 मानुत्यादाकृत्यकारणभावस्य वहेविशेषरूपेण कारणत्वकल्पनाया उपपत्तावकृत्यतत्कारणभावानां दाहप्रतिबंधकाभावानां तत्कारणत्वक
 ल्पनानौचित्यात् एकस्यामार्द्धे धनो व्यधौ प्रतिरुद्धायां तत्रैव व्यक्त्यंतराधूमोत्पादात् तत्रादिधनजन्यधूमप्रतितत्तदभावानां कारणत्वस्य वाच्य
 वेति गौरवाच्च महइति आर्द्धे धनतत्प्रमवेचाणीयसि वन्हेमहातिवादिधने तत्प्रसवे वा वन्द्युतरे विद्यमानेप्यार्द्धे धनप्रसवमहावन्हेरनुत्पादवशा
 यां प्रकृष्टधूमानुत्पादाद्विधनप्रभववन्ति त्वेन कारणत्वमित्यपि वदंति तदुत्कर्षणिति आर्द्धे धनप्रसववन्ति सामान्यं विना धूमसामान्यस्य प्रकृष्टता

कृशवन्ति विना प्रकृष्टधूमस्यानुत्पादनिधमादोर्द्धे धनप्रसववन्हेरेव धूमोपधायकत्वं तत्रादिधनप्रसववन्ति त्वकारणतावच्छेदकमर्थवेशसंपन्नानां तरीयकमे
 व वास्तव्यत्वेन कश्चिद्विशेष इति भावः ॥ अन्यथेति तादृशान्वयव्यतिरेकाभ्यां उद्धूतरूपस्य तद्वतोद्वयस्यैव वा कारणत्वं उभयथापि व्यापकत्वं उद्धूतरूपत्वं
 न तत्पुनरुपदर्शितमेव घटो न जनेति ध्वंसप्रागभावानधिकरणकालस्य प्रतियोग्यधिकरणत्वेनियमात् न च प्रागभावस्य प्रतियोगिध्वंसमिति ध्वं
 सोपि प्रतियोगिनो ध्वंस इति वाच्यं अप्रामाणिकध्वंसतत्कारणधाराकल्पना अतो ध्वंसानंतत्त्वकल्पनाया एवोचितत्वादिति कार्यकारणयोरेव कार्यकारणा
 भावग्रहकप्रमाणक्रीडकतयोरवपक्षे तस्येत्यादिननुसंदिग्धोपाध्यंतरवत्यक्षे तरोपि व्यभिचारशंका मादधानः केन वारणीयः स्वव्याघातकत्वं वनिराकृत
 मेव अथात्र कश्चिदुपाधिभविष्यतीति शंका शंकापि शास्त्रीत्वाद्युत्थानव्यभिचारशंका धारिका तथा पक्षे तरोपाधित्वशंकापितदाहितपि वा व्यभिचार
 शंका पक्षे व्यभिचारशंका वनप्रतिबंधिका अन्यथानिरुपाधिसहचारसंगप्रसंगमात्रबलप्रवृत्तानामनुमाना विलयप्रसंगादिति चेत् न संदिग्धोपाध्यंतर
 साधारणव्यभिचारशंका धानप्रयोजकरूपवता पक्षे तरेण तदा धाने प्रयोजनक्षतेः प्रतिबंधकत्वा संभवात् व्यभिचारज्ञानत्वेन प्रतिबंधकतायां कारणविशेषण
 जन्यत्वादिकं न विना तैगौरवात्मानभावाच्च कथमन्यथा करवन्ति संयोगः सर्वः संयोगो वा प्रत्यक्षसंयोगधर्मातिरिक्तसमवायित्वादितो न शक्यादिसिद्धिः नि
 रुपाधित्वे प्रयोजकत्वादिति चेन्न निरुपाधित्वस्यैव प्रयोजकत्वात् तत्तात्त्विकत्वा प्रयोजकत्वे निरुपाधित्वाभिमतानामितरेषामतितत्त्वात् अत्र च कुत्रप
 क्षतिरिक्ते व्यभिचारशंका कश्चायं व्यामहः यद्वापि प्रादुर्दृढतरप्रमाणविरहिण निरुपाधित्वमिति यतस्तत्रांततः पक्षसपक्षे कदेशवृत्तिर्धर्माव
 द्धिनसाध्यव्यापकानां सपक्षे कदेशवृत्तिर्धर्माणामुपाधित्वं संभवति इत्येव यथानातिप्रसंगः तथा तत्र तत्र वक्ष्यामइति सत्यं कथकसंप्रदायानु

रोधात्कथायांसदिग्योपाधित्वेनपक्षेतरोनोद्व्यइत्येवंपरोयंयंथइत्याहुः सोपाधोवेकत्रेत्यादिउपलक्षणमेतत्तव्यभिचारिण्युपाधेरवयवभाव
 मात्रेतात्पर्यंउपजीव्यांपजीवकसावोहिनकार्यकारणाभावोसंभवात्तव्याप्यव्यापकभावस्तुकिंचित्करःविशेषस्तज्जायमानदुषणतयाएकमवि
 ज्ञायप्यन्यतरज्ञानाज्ञनज्ञाप्यज्ञापकभावःनवानुकूलतर्कविरहादेवव्याप्तेरयहेकतमुपाधिज्ञानेनविनाप्यनुकूलतर्कव्यभिचारायहेव्याप्त्य
 ग्रहसंभवादितिभावः।यद्वाह्येत्येति।अत्रपक्षइतिपूरणात्पक्षनिष्ठसाध्यव्यावृत्त्युन्नायकव्यावृत्तिप्रतियोगित्वमर्थःसत्यतिपक्षोन्ना
 यकत्वंवात्रदुषकताबीजंअत्रचाप्रयोजकत्वात्साधनाव्यापकत्वंनोपात्तंसाधनस्यसापाधित्वव्युत्पादनायैवकेवलंयस्यसाधनस्यतियद्वा
 साधनस्येत्यनेतरमधिकरणइतिपूरणात्साधनवन्निष्ठसाध्यव्यावृत्त्युन्नायकव्यावृत्तिप्रतियोगित्वमर्थः।तथात्रयद्वाभिदेहित्वेचारित्वेनेत्या
 देरुपवर्णितार्थनिष्कर्षेवायंशुधस्यसाधनाविहितस्यवसाध्यस्यव्यापकानामुपाधीनांपक्षेक्वचित्साधनवतिवासाध्याभावस्यैकशुन्यनप्र
 कारमाहसवेत्यादिसाधनवत्वेमज्ञायमानेपक्षसाध्यसाधनसंबंधाभावःसिध्यन्पक्षधर्मताबलात्साध्याभावमादायपर्यवस्यतिननुशु
 धसाध्याभावोनायकस्याद्वैधनवत्वादेःकथंसाध्यसाधनसंबंधाभावोन्नायकत्वमतआहआद्वैधनेति।अतएवेतिसाध्याभावसत्वेसाध्य
 साधनसंबंधाभावाभावत्वात्तदुन्नायकत्वमक्षतमितिभावः।इत्यतइतिइत्यतस्यहेतुत्वाभिप्रायणअयंरप्रायज्ञःसंभवतीध्रभिहितोवस्तु
 तःप्रकारसदेष्टिनक्षतिअथात्रशुधसाध्यव्यापकोपाधिस्थलेशुधसाध्याभावःअवधिनेतद्व्यापकस्थलेत्ववच्छेदकावच्छिन्नसाध्याभावोवच्छे
 दकवत्विशेषितेननोपाधि विरहेणशुधसाध्याभावःसाधनीयःअतएवगगनादोस्पर्शवित्वेनप्रमेयत्वमप्रत्यक्षत्वसाध्यवहिर्द्वयत्वावच्छि

नित्येगिनःपृथिवीत्वाभावस्यवारणाययत्राधिकरणेसाधनाव्यापकत्वंतत्रव्यभिचारोन्नायकत्वंवक्तव्यंयथाकथंचित्त्वव्यभिचारेणव्यभिचारोन्नायकमात्र
 स्यतुलक्षणत्वेतुयत्साधनव्यव्यापकत्वंतद्व्याप्तौव्यभिचारोन्नायकत्वंवाच्यमित्याहुः।नचस्तुपारिभाषिकमुपाधित्वयथापिसाक्षाद्यभिचारानुवा
 यकतयादोषत्वसावेनतदुद्भावनेथार्तरस्यादेवेत्यंतआहकिंचेति।आभासांतरस्यतदानींज्ञायमानस्यतथात्रतस्यावश्यंभ्युपेयदोषभावत्वेतदुद्भा
 वेनार्थंतरमितिभावः।अत्रवदतिसाध्योपन्यासानंतरंतत्साधनस्यवतत्साधनोपान्यसानंतरंतदोषस्यव्यभिचारादेराकांक्षितत्वात्तमनुद्वायसाक्षा
 तत्साकस्यशुधसाध्यव्यापकोपाधेरुद्भावनेवात्रात्यकालत्वकैवकथापरंपरातत्साधकस्यावच्छिन्नसाध्यव्यापकस्यन्यथातत्साधकपरंपरायाअ
 पिप्रथममुपन्यासेतथात्वंनस्यातनचनिग्रहस्थानत्वेनविशेषःप्रतिज्ञाहान्यादिहेत्वाभासावबहिर्भूतस्यतथात्वायोगात्तत्रविभाजकसूत्रस्यहत्वे
 त्वाभासश्चेतिवकारेणवक्तुसमुच्चयपरेणसाक्षात्परंपरायावानुमितिदोषोन्नायकस्यसंग्रहःतथासतिव्यभिचारस्यैवाश्रयसिधेरप्युन्नायकस्यतदु
 भयोन्नायकपरंपरायाश्चतथात्वापातात्तत्राप्रत्यकालतामासादयन्नपिप्रथममुपाध्युपन्यासःकथकसंप्रदायानुरोधादेवकर्तव्यःतादृशसंप्र
 दायमननुरुद्धानस्यतदुद्भावकयराभावतःशपथनिवारणीयतापत्तेःतस्मात्प्रथमंशुधसाध्यव्यभिचारएवोद्भाव्यःतत्रकथंतायांतर्हेतुत्वेनसुस
 साध्यव्यापकोपाधिव्यभिचारः।विशेषणाव्यभिचारित्वेसतिविशिष्टसाध्यव्यापकस्यउपाधेर्विशिष्टसाध्यस्यवाव्यभिचारःअत्रविशिष्टकथंतायांवि
 शिष्टसाध्यव्यापकोपाधिव्यभिचारइतिवक्ष्यतेव्यभिचारादेरिवतद्व्याप्यत्वादेरपिज्ञानंन्याद्यादिग्रहप्रतिबंधकं।तथात्रसाध्यव्यभिचारव्याप्योपाधि
 व्यभिचारवानयमितिबोद्धवनीयमिति साध्यव्यापकत्वानिश्चयात्उपाधित्वोपाधिकतदनिश्चयान्अनुकूलतर्कादिनातादृशव्यापकत्वमिश्चयेतुवा

धूमादौ बन्दि सामग्र्यादावव्यात्येः यक्षतावच्छेदकसाध्यसंयोगेनावृतेः संयोगेन धूमवतश्च बन्दिमत्व नियमात्तन्निर्दितीयः पटो जातिमान्
मेयत्वादित्यादौ समवायत्वावव्यात्येः बन्दिमत्पर्वतपक्षके पर्वतो बन्दिमान् धूमादित्यत्र धूमादिवेकं बन्दि व्यावर्तके तन्निर्दिष्टसामग्र्यादाववित्यात्येः
श्वअतएवनेतरोपीत्यादि स्वयम्भूनीयं इति कृतं पल्लवितेन। आपाद्याप्रसिद्धेः। आपाद्यस्य बन्दि व्यापकत्वे सति धूमाव्यापकत्वस्याप्रसिद्धेः
अनुमितिर्निर्दिष्टास्मदुक्तं व्यभिचारो न्नायकत्वं तदुन्नयनस्वरूपयोग्यत्वं तद्व्याप्यपक्षधर्मात्तारूपेण व्यसितसाध्यव्यापकत्वादिकं नानुमितिप्र
तिबन्धकज्ञानविषयतावच्छेदकमेवेति भावः ननु सामान्यलक्षणमितरव्यावृत्त्यौ पथिकं विशेषलक्षणं तु दूषणतायामुपयुज्यत इत्यत
आह विशेषेति। यथाश्रुते विच्छिन्नसाध्यव्यापकोपाध्यव्याप्यायत्किं विधमा विच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वमेव वक्तव्यं तथा च बन्दिना धूमे
न धूमस्य वहे वा साधने पक्षे तस्य तद्रूपज्ञानादनुमितिप्रतिबन्धापत्तिरित्यर्थः। व्यवहारोपपत्तिकत्वेन तत्रोपाधिव्यवहारोपपत्तिः
पर्यवसितेत्यादिभिधानेनास्मन्नयनप्रवेश इति भावः। व्यवहारोपपत्तिकं स्वव्यभिचारेण साध्यव्यभिचारो न्नायकत्वं लक्षणं तु तत्तत्सा
ध्यसमानाधिकरणत्वे सति तत्तत्साधनव्यापकत्वं साध्यसाधनभेदाद्विन्नमेव वस्तुतो व्यभिचारिणः साधनस्यैवानुप्रवेशाच्च निति प्रसं
गः ननु रूपेण गुरुत्वे साध्ये पृथिवीत्वाभावादे गुरुपाधितापत्तिः गुरुत्वव्यभिचारिरूपव्यक्तेस्तद्व्याप्यत्वात् तद्व्याप्यरूपव्यक्ते च गुरु
त्वा व्यभिचारात् दूषणोपपत्तिकं तु यथासंभवमननुगतमेवेति मतमिदं परेपरिष्कृते तन्न साधीयः। तथा हि साध्यसाधनव्यक्तिस्वसू
पगर्भो नोपाधित्वं अपितु साध्यतावच्छेदकसाधनतावच्छेदकधर्मगर्भे तत्तद्गुणत्वेन सकलगुणव्यक्तिषु सोपाधेरपि द्वयत्वस्य गुणत्व

न सकलगुणेष्वेव निरुपाधित्वात् गुणत्वेन गुणे सात्वे ये सतात्वेन रूपेण सोपाधिरिति सत्तायाः गुणकर्मण्यत्वे विशिष्टमत्तात्वेन निरुपाधित्वात् तथा च तद्रूपावच्छिन्ने साध्ये
तद्रूपावच्छिन्नचकउपाधिरित्यत्र तद्रूपावच्छिन्नसाध्यसमानाधिकरणत्वे सति तद्रूपावच्छिन्नसाध्यसमानाधिकरणत्वे सति तद्रूपावच्छिन्नसाध्यव्यापकत्वमनुगतं
क्षणवाच्येन तद्रूपावच्छिन्नतत्साधनस्य कस्य व्यापकत्वमननुगमात् तथा च गुरुत्वावच्छिन्नसमानाधिकरणस्य रूपत्वावच्छिन्ना व्यापकस्य पृथिवीत्वाभावादेरुपाधित्वं
दुर्बलं व्यभिचारित्वेन साधनविशेषिते तदपदविति मेवेति संशयः॥ उपोधि लक्षणे साधना व्यापकत्वं विशेषणं दूषकतायामनुपयोगात् अव्याप्तिरुक्तं त्रैलोक्ये
सति पक्षो न्नायकतेनोपाधेर्दूषकतावादिनामभिप्रायप्रकाशयति केचित्ति। साध्यतावच्छेदकावच्छिन्ना साध्यव्यभिचारोपाधिः परंप्रत्युद्भावाः साध्यविशिष्टत्वात् पक्षे साध्य
नस्य निश्चयेनुमानस्य वैयर्थ्यात् निश्चयेन तस्यायोगात्संदिग्धोपाधित्वेनापि न तद्रूपावच्छिन्नमित्याह अनुमितीति हेतौ साध्यव्यभिचारः संदिग्धोपाधिना असंदिग्ध
श्वेत्कथं तस्य संदिग्धोपाधित्वमिति तत्तत्त्वे त्वय्यभिनेति व्याप्यसंशयस्य व्यापकसंशयादि हेतुत्वादिति भावः। ननु तत्र नानाभावः कोटिस्मरणादित एव तद्रूपा
त्तैः क्वचित् तद्विधानस्यपि व्याप्यतदभावो व्यापकतदभावसहस्यस्य गृहीतत्वेन स्मरणा एवोपक्षिणत्वात् तदयं हेतुवत्संशयाद्वाप्यकसंशयस्याप्यभावादिति
वाच्यमहानसंज्ञताशेनो न जलदृष्टइति स्मरतां पर्वतादिकमपि पश्यतां धूमादि संशयसावाभावाभ्यां हताशन संशया सायाभावदर्शनात् स्यापि तत्तत्त्वात् अतए
वोक्तं कोटिक व्याप्यसंशयाद्वापकस्यानुक्तेरकोटिकः संशयः कारणोत्पत्तेरौवकायोत्पत्तौ तस्मान्नेत्यादिसूत्रं तत्पलक्षणं परंतत्र स्थितकारोवानुक्तं समुच्चया
र्थइति इति वदति केहि द्वय सह नीरतधर्मवत्तयाधर्माज्ञाने हेतुः सधर्मस्यैकत्वं ज्ञानस्य च निश्चयत्वेनोपयुज्यते गौरवात् अवगाहते च निमित्तं संदेहो नैमित्तिकतदभावसह
स्यैव तौ निमित्ततदभावो धर्मिणितथा च साधारणधर्म एवास्ते तत्साविहीतन्याः। निमित्ततदभावयो प्रत्येकमेवैककोटि साधारण्येपि मितितयोरसाधारण्यं सत्यपि

क्षुब्धले विरुद्धो रिक्ते त्वेति टीकाकारा नुयायिनः। इत्थं च साधना व्यापकत्वसंदेहो साध्य व्यापकव्यभिचारसंदेहो इत्थमेव न दत्तं न सं
 हेतोः स्फुट एव साध्य व्यापकसंदेहो तु साधन व्यापक व्याप्यतु संदेहो साध्य साधना व्यापकत्वसंदेहो बोध्यः उपाधेः साध्य व्यापकत्वसंदेहे न हि तत्साधने साध्य
 व्यापकव्यभिचारसंदेहो साध्य व्यभिचारसंदेहः। इत्थमेव न दत्तं द्वये संशयस्थले व्यभिचारसंशयस्योक्ति संभव इत्यपि वदंति उभयेति एकांशे परस्य एक
 विशिष्टा परसाध्यतायां त्वेकोचित्वे परस्यैकस्यापाधिकत्वमिति तु तत्त्व ईश्वरेति वस्तुतः सधेतावीयतत्वाग्रहदशमुपाधिसंदेहेन व्यभिचारसंदेह इति भा
 वः। संदिग्धेति न चानेकांतिकत्वसंदेहः प्रतिबंधकः न तु तज्ज्ञानमिति तदर्थं तदुद्भावनमफलमिति वाच्यं। अनेकांतिकत्वसंशयात् मम व्याप्यता ग्रहो मास्यदे
 त्यभिप्रायेण प्राचाहेतुदोषत्वेनासाधकता साधकतेया जिज्ञासादिद्वारपर्यासंदेहोपयोगित्वेन न तदुद्भावनस्य सांप्रदायित्वात् उपाधित्वस्य संशयनिश्च
 येन जायमानं यज्ञानं अनुमिति विरुणाधितदेव स्यादुष्कता बीजमित्यभिप्रायेणारहं सदिश्वेति तद्वतिरेकस्य क्वचिद्वाप्यस्येत्वेन क्वचिदपक्षधर्म
 तेन संदिग्धत्वात् बाधो न्नीतिरिति ननु बाधवती एतित एव हेतोरसाधकत्वात् कृतमुपाधिनानवासाधारण्यपक्षस्येव पक्षत्वात् अनवती एतु नोपाधित्वपक्षे तदु
 हदशायां तदभावग्रहासंभवादिति भावः व्याप्यविरुद्धता नासावद्वारकर्ताभिरस्यति नुपीति अनोपाधिकत्वज्ञानस्य उपाधित्वज्ञानाभावात् साधकत्वात्
 विघटकतया कारणाभावरूपता दृशज्ञानविषयतया अनोपाधिकत्वज्ञानस्य कारणत्वेनान्वयव्यतिरेकसिद्धं परंतु सोपाधित्वज्ञानस्य प्रतिबंधकता
 याविना कारणीभूतज्ञानविघटनमसंभवित्वेन कल्पनीयं सैव त्वसिद्धिदूषणे तत्प्राप्त्यथाश्रुतमेव साधीय इत्यपि वदंति व्याप्यत्वासिद्ध्याप्यत्वाज्ञाने
 तत्तावः तद्वारादुष्कत्वमिने धर्मिकत्वं परिहरन्नाह न वेति न हीति विरोधि विषयत्वात् साधनसाक्ष्यत्वेतिबंधकत्वा संभवादिति भावः साध्य व्याप्य व्यभिचारित्वेन सा

न साध्या व्यापकस्योद्भूतरूपता दृशसाध्याभावो नयनहेतुत्वमिति पक्षे तद्वावत्यायस्य साधनस्य संबंधे यत्साधनविशिष्टं साध्यं निवर्तत इति
 अर्थस्तथाश्रुतं यथैस्वरससिद्धः तत्र दूषकता बीजं यदि सत्यति पक्षो न्नायकत्वं तदा साधनानुप्रवेशो व्यर्थः जलं द्रव्यं गंधत्वादित्यादौ पृ
 थिवीत्वादावति व्याप्यत्वश्च अथास्ति ध्युन्नोयकत्वं तदा साध्यानुप्रवेशो निरर्थकः जलं गंधवत्त्वद्रव्यत्वादित्यादौ पृथिवीत्वादावति प्रसंगश्च अथ
 यथा संभवमसिद्धेः सत्यति पक्षस्य नान्नायकत्वं वायुः स्नेहवाग्गंधत्वादित्यादौ जलत्वपृथिवीत्वादावति व्याप्यः साधनविशिष्टसाध्या प्रसि
 धेः साध्यसाधनत्वं प्रकारकबोधविरोधि बुद्धिका भावो न्नायकत्वमर्थः विरुणाधिन एकेका सावबुद्धिरुभयवता बोधं विरुद्धस्थले तु प्रमा
 दिरूपतया विधेयबोधप्रसिध्या समर्थनीय इत्यपि वदंति यत्तु साध्यावृत्तित्वे सति साधनावृत्तिर्यस्तु न्यत्वेनानुगमय्यतदभावो न्नायकत्वं
 वाच्यमिति तन्नयत्र मिन्नामिन् संबंधेन साध्यसाधनभावः तत्र सधेतुके हेतुता संपादकेन संबंधेन साध्यस्य साध्यता संपादकेन न हेतो
 रन्यत्रापि च यथा कथं चित्संबंधे तु दुष्यस्याभावो न्नायकत्वमिति व्याप्यः किंच तादृशधर्मश्च न्यत्वेन पक्षसाधनवताविति प्रमाविशेष्यत्वेन वा
 द्वावनीगतीकृत्य तत्र साध्यव्यावर्तकत्वमर्थमाहुः। तत्र यदि सत्यपक्ष व्यभिचारयोरन्यतरमात्रो न्नायकत्वं दूषकता बीजं तदा द्वयोरनुगमन
 फलं अथायथ संभवमुभयो न्नायकत्वं तदावृत्तिहेतुके सत्यति पक्षो न्नायके व्याप्यरित्यप्यत्र पक्षता एव हेतुके साधने च न वर्तते। यत्र क्व
 च्यपक्षतावच्छेदकसाधने इति प्रातीति विशेषस्य वाश्रये साध्यव्यावर्तकत्वमर्थमाहुः। तत्रापि किंच येन संबंधेन हेतुता तेन अथ येन पक्षतावच्छे
 दकपक्षवर्तते उभयेन केन चित्तादृशधर्माश्रये साध्यव्यावर्तकत्वमभिमतनाद्याः जलवन्निमतधूमादित्यादौ जलपक्षकवन्नि साध्यके संयोगसंबंधेन साधने

तावच्छेदकावच्छेदेनैकैकानुमितिं प्रति तदवच्छेदेन सिध्येत् तस्मान्नाधिकरण्यमात्रेणानुमितिं प्रति तु सिद्धिमात्रस्य विरोधित्वं इत्यंलिङ्गभेदव्याप्योत्तरणीयः साध्यविशेष्यकसि
 ध्यनंतरं पक्षविशेष्यकानुमितेः प्राप्ताधिकत्वेन प्रतिपक्षविशेष्यकैव सिद्धिविरोधिनी एव न पक्षविशेष्यकसिद्ध्यनंतरं अपि साध्यविशेष्यकानुमितिं जायते तु न्यबलव्या
 यत्वात् तस्मान्नाधिकारीसिद्धेः प्रतिबंधकत्वे पर्यवसानात् तद्वदनुमितिं प्रसिद्धिमात्रविरोधिसाध्यप्रसिद्धिरेव वा अतएव प्रसिद्धिसाध्यकस्य पक्षविशेष्यकैवानुमितिं स्वयं व
 कारिणी सत् तस्य विशिष्टाभावस्य संपत्तेरित्युपाध्यायाः अन्ये तु द्वित्रक्षत्राणां तरितायामप्यनुमित्सायामनुमितिदर्शनादनुमित्सायोग्यतावत्त्वासाधनस्वात्पत्यनंतरं लि
 गदशनादिक्रमेण यावत्ताकालेन उत्सर्गः परामर्शो जायते तद्वानेव कालः फलबलेन तथा कल्पनात् अथवा अनुमित्सापत्यनंतरं अनुमित्सानाशे सिद्धौ सत्यायाव
 त्कालमध्येनुमितिर्जायते तावानेव कालेनुमित्साशयोपलक्षितः यद्विसिध्यनंतरं तं नाशोपि द्वित्रक्षणे विनानुमित्सा मनुमित्यनुत्यादेरुभयोसिद्धः तदा सिध्यापि
 पितावानेव समय उपलक्षणीयः विशिष्टपक्षानियमत्वविहितैः करणीय इति वदति अत्र च युत्र साध्यनिर्णये कानं तं ह वै किं न्यायेन साध्यतद्व्याप्यविशिष्टपक्षस्य
 प्रत्यक्षस्मरणं वा यत्र वा साध्यतद्व्याप्यधर्मतादृशव्याप्यधर्मतराविशिष्टपक्षस्यैव पक्षकसाध्यतद्व्याप्यवत्त्वानुमित्योरिष्टसाधनतायाः वैकं स्मरणं
 स्वविषयसिध्यनुत्पादः अनुमित्सा नंतरं तदनुमित्यनुत्पादे हि दिवसादिविहं बनेन्द्रियादिना निरुद्धेति साध्येलिङ्गपरामर्शोदनुमितिप्रसंगात् किं बहुमिदं नंतरं
 तत्तत्साधोरनुमित्साततः साध्यतद्व्याप्यवत्त्वानुमितिप्रसंगतः यायताविषयानुसूतरामेवोक्तं तदिच्छाविषयसिध्यानुपहितत्वे विशेषणपक्षसाध्यभेदेन न पक्षता
 याः भेदात् पक्षपृथगेव कार्यकारणत्वावः तथा च यत्र सिध्यनंतरं कदाप्यनुमितिर्न जातो तत्र सिध्यभावमात्रकारणं न तु तत्रैवानिवेशोपि गौरवात् प्रयत्ननाभावाच्चे
 नयत्पक्षकेयत्साध्यकानुमितौ कस्यापीद्वानज्ञाता तत्रोक्तिमात्रं संपादनायैव निवेशनाया सो नोपादेयः यत्तु सिद्धसाध्यविवाहविशिष्टस्वलक्ष्यवहितो

२६

ध्यव्यभिचारित्वमित्युभयत्रैव बहुव्रीहिः तस्मादित्यादेरदृष्टावेति शेषः । दूषकताबीजवित्तनमिति निश्चयदशायां अधिकृत्य यानि निश्चयद्वारा पाधित्वनिश्चयस्य दूषकत्वं
 तत्संशयद्वारा तत्संशयस्यापि तथात्वमिति भावः । व्यभिचारज्ञानद्वारेति मानसे व्यभिचारनिश्चयउपाधिज्ञानं विशेषदर्शनरूपत्वेनोपयुज्यते व्यभिचारानुमाने पुनर
 प्रेवसतिव्याप्तिरिति साध्यसंबंधितावच्छेदकरूपविरहः साधनतावच्छेदके साध्यसंबंधितानवच्छेदकत्वरूपव्यवसंनः साध्यवदन्यवृत्तिविरहोवोनेति ननु सस
 मानाधिकरणात् तत्तावत्प्रतियोगिसाध्यकत्वस्वत्वस्यानुगतस्यासिद्धेन तत्तत्साधनपर्यवसाने साध्यप्रसिद्धमात्रेणैव कृतार्थत्वासाध्यव्यापकोपाधिव्यभिचारित्वेनैव तौ
 साध्यव्यभिचारित्वसाधनाव्यापकोपाधिव्याप्यत्वेन साध्ये साधनाव्यापकत्वमनुमेयमिति तु न्याः । व्यतिरेकेण साध्ये धने व्याप्तिविरहस्य व्यभिचारस्यैव नयने उपाधिः
 साधनाभाववद्वृत्तिव्यभिचारस्युत्तायां उपाध्यनुसरणाद्यत्रापि करणे हेतोः साध्यव्यभिचारित्वे तदीयधर्मेनास्य साध्यव्यापकत्वग्रह इति भावः । उपाधिमात्रेणैव तत्रापि त
 थाविरोधिसंसर्गादिभावः वस्तुतस्तव्यापकव्यभिचारिणो व्याप्यव्यभिचारित्वव्याप्यव्यापकत्वावव्याधाताय प्रत्याहेतोः साध्यव्याप्यत्वेन साधनतासाववद्वृत्तिव्यस्य साध्य
 व्यापकत्वानोपाधित्वमिति अवतीति व्याप्यत्वासाधनाभिप्रायेण साधनाव्याप्यत्वस्यापाधित्वेनैव नैष दोषः । साधनेति यथाश्रुताभिः प्रावेद्यप्रतियोगिबोधिकरणस्य
 धनाभाववद्वृत्तिव्यवोक्तो तथा त्वासंभवात् एवं च सत्यतिपक्षे निश्चितोपाधिवत्संदिग्धोपाधिकृद्वाच्यः न वतु तत्तस्य व्यभिचारसंदेहस्य प्रतिहेतुसमानादेव सिद्धे
 किं तेवेति वाक्यपरस्परप्रतिबंधेनैवानुमित्यनुत्पादे तत्र व्यभिचारसंदेहे स्यादस्य मुत्यतो मानासावत उपाधिसंदेहाद्विशिष्टोक्तत्र व्यभिचारसंदेहेन तु न्यबल
 त्वाभावात् न वतु न्यबलेन सत्यप्रतिपक्षे व्यभिचारादिशंखाधानं वा स्वरतः संदिग्धव्यभिचारादिनापि तथात्वप्रसंगादिति अत्र ब्रूविदुपाधेस्तु न्यबल
 त्वे सत्यप्रतिपक्षो नायकतया तर्कादिसाधिव्यादीधिकबलत्वेन बाधो न्नायकतयापि दूषकताव्याप्यादिप्रतिसंधाने तदुन्नयनस्य ततोनुमितिप्रतिरोधस्य ननु

यएवक्षण इति नातिप्रसंगः नवादिमेषु परामर्शस्थिति क्षणे यत्र विरोधसिध्यादि विनाशस्तथोत्तरक्षणे मितिर्न स्यात् परामर्शस्यातथावा नुमिति वाच्यं । अनुमिति
 सामग्र्याः विरोधिन्या विरहेण तदानीं मृत्युनादनुव्यवसायादेरंततः संस्काराद्वा तत्संभवात् संस्कारजन्यत्वेन स्मृतित्वस्य प्रागे वनिरासात् तत्प्राप्तास्वसमानाधिकरण
 नुमित्यव्यवहितपूर्वक्षणवर्तिभिन्नत्वेन स्वसमानाधिकरणानुमित्यव्यवहितपूर्वत्वानधिकरणक्षणवर्तिविविशिष्टत्वेन स्वसमानाधिकरणानुमित्युत्पन्नधिकर
 णसम्याव्यवहितपूर्वक्षणवर्तिविविशिष्टत्वेन वा प्रतिबंधकत्वं तदव्यवहितपूर्वत्वं तदुत्पत्तिक्षणे तत्पतिकथं सप्रतियोगित्वं न वात्र प्रथमे यत्र सिध्यात्मकप
 रामर्शान्तरसि साधयिषायाः उत्पादकाले तत्पुरुषीयस्य कस्यापि धर्मन विनाशान्तरं पुनरनुमितिस्तत्र तदुत्पादनसमयेपि सास्यात्पूर्वकालीनानां सर्वेषां ता
 दृशपूर्ववर्तिवत्त्वा विरोधित्वादिति वाच्यं अनवरतपरिस्पंदमाना परिमित एवानादिपरमाणुवतन संयोगसत्तानां तः पातिव्यक्तीनामविरतमेवोपरमात् फल
 नुत्पादे बले नापि तादृशकृमना संभवात् कारणान्तरकल्पने गौरवात् अन्यव्यभिचारसंदेहस्य कारणत्वग्रहा विरोधित्वात् उपादीयं तां वा तत्तदा त्मसमर्थवि
 शेषसंबंधा एव तादृशपूर्ववर्तिभिन्नाः सवेहा तत्पुरुषीया अनुमितिं प्रति तत्तदीयानुमित्यव्यवहितपूर्वक्षणत्वादीनां तादृशक्षणवर्तिविविशिष्टत्वादिना वाक्य
 रणत्वं तथा चोपपत्तिमादेः प्रणान्तरत्वं भज्योतसर्वत्रानुमितिसामग्री संभवाद्वितीयतेन वपरामर्शत्वादिना कारणत्वं वधत्वादिनावप्रतिबंधकत्वं अनेयैव नरीत्या
 कायं तरेष्वपि कृत्यानां कारणानां प्रतिबंधकानां वा तथात्वे अकृत्यानां वतथात्वे प्रसज्येत अतएव न द्वितीयोपि प्रकारो वेय्यथ्या सिद्धेः सि साधयिषा विरह
 विसिष्टस्य सिध्यनुमानातिरिक्तसाधकमनयोरन्यतरस्याभावः कारणमिति हेतुकेचित् तन्न साधकं हि मानं सिद्धिस्वरूपयोग्यं यदुपाहितं तत्सामग्रीवानाद्यः व
 क्षुरादिसत्त्वे विनानुमितिसामनुमित्यभावप्रसंगात् न द्वितीयः सिद्धेः पूर्वतदुपाहितत्वाभावेन प्रत्यया सामग्री सत्त्वेप्यनुमित्या पत्तेः अनुमानातिरिक्तस्य वेय्यथ्या

चतुर्थः अनुमितिसामग्र्याभावत्वेन प्रत्यक्षकारणत्वं अनुमिति सा विरहविविशिष्टस्य क्ष सामग्र्याभावत्वेन वानुमितिकारणत्वमित्यन्योन्याश्रयात् स्थाणुत्वाभावव्याप्य
 दर्शनक्षणे प्रतियोग्यारोपविरहेणाभावप्रत्यक्षे सामग्री विरहात् प्रत्यक्षता सत्त्वे स्थाणुत्वारोपक्षणे तदभावानुमित्याश्रितिकश्चित् वास्तवतस्तत्त्वतंत्रान्वयव्यतिरेकज्ञा
 लित्वानियमेव प्रथममुपस्थितत्वात् लाघवाच्च प्रत्येकमेव तथात्वमन्यथा बाधादेरप्यत्रेवांतर्भावप्रसंगात् न वानुमितिसा विरहस्य प्रत्येकविशेषणत्वे गौरवं । शास्त्रि
 भौसत्यामशाब्दाने जायतामितीच्छायामनुमितेरुत्पादात् सिध्यामनुमिति विषये छा विरहस्य प्रत्यक्षसामग्री सत्त्वे तादृशे छाया मनुमित्यनुत्पादात् साधकमाने नु
 मिति त्वादि प्रकारिके छा विरहस्य पृथगेव विशेषणतायास्त्वयापि वाच्यात्त्वं निवर्तकप्रत्यक्षादिसामग्री समविहिता न्यत्वादिनाव तादृशे छायोननुगमे तीव
 गौरवं अन्यतरत्वघटकयोरन्योन्याभावयोर्मिथो विशेषणविशेषणविशेष्याभावे विनिगमकासावाच्च । अतन्निष्ठश्च समवायेन सिद्धेरभावः कारणभिन्नभिन्ने
 न तत्तदसाधारणकारणरूपायास्तत्सामग्र्याः मणि विशिष्टस्य वहेरिवेतरविशिष्टस्य मनोयोगावेः प्रतिबंधकत्वा योगात् तथानकथमनुगत रूपेण तयोरभावः का
 रणमिति रेवै सिद्धेः सि साधयिषा विरहे वैशिष्ट्यं एककालावच्छेदेन एकात्मवृत्ति त्वं प्रत्यक्षादिकारणवक्षुः संयोगादेस्तन्या दृशमिति सामग्री विशेषाभावस्य हेतुत्वे
 पि लाघवात् सिध्यभाव एव पक्ष व्यवहारनिमित्तं एतदेवाभिसंधाय प्रवृत्तिनिमित्तमुक्तमिति वक्ष्यति फलानुपहितसिद्धी छा विरहविसिष्टसिध्यभावापेक्षया
 बाधाभावस्य लघुत्वेपि सिध्यसाधनसत्त्वे पक्ष व्यवहारविरहेण तादृशसिध्यभावस्य वश्यकत्वे बाधाभावो निविशते गौरवात् विशिष्टसिध्यभावस्यात्मनिष्ठस्य
 वानुमिति हेतुत्वेपि तस्य परंपरासंबंधादेव पर्वतादौ पक्ष व्यवहार इति तु ध्येयं एकस्य पुंसो नुमितिसा सत्त्वेप्यन्यस्य तद्विराहणः प्रत्यक्षसामग्री सत्त्वेप्यनुमित्यनुत्पादात् तत्प
 रूपायानुमितिं प्रति तत्पुरुषीयानुमितिसा विरहकालीन तत्पुरुषीयसिधिसामग्री विशेषविरहो नन्यगत्या हेतुरूपे तव्य इति वदंति । अथ सिध्युत्तरानुमितौ सि साधयिषा

हेतुस्तनैवंप्रण्यादिस्थलीयदाहंप्रत्युत्तेकस्यहेतुत्वापत्तिः उत्तेजकानामनुगतत्वात्तावदभावविशिष्टमण्याद्यभावस्यचाननुगतत्वात्तेनइहापिदर्शितो ननुगमसिसाधयिषायाः। सिध्यन्ननुमितित्वेनानुगतानतिप्रसक्तं दुर्वैसिद्धिस्थितिकालीनांस्वेतरसिद्धिकालीनांवानुमितिप्रतिहेतुत्वकल्पनेनविनापिसिषाधयिषांसिद्धिनाशकालेनुमित्युत्पादोद्वारः एकस्यचपुंसः सिद्धिसत्त्वेन्यस्यसिषाधयिषाशून्यस्यानुमित्यनुत्पादप्रसंगस्तत्पुरुषीयतादृशानुमितिप्रतिसिषाधयिषायाः हेतुत्वेनतकार्यकारणाभावप्रसंगः अपिचसिद्धोसत्याविनापिसिषाधयिषायांसामान्यसामग्रीतोनुमिति सामान्योत्पत्तिप्रसंगात्तन्हीदृशविशेषसामग्रीविना सामान्यसामग्र्याः अनुमितिजनकत्वं नास्तिनवान्यत्रापितद्विशेषसामग्र्यंतरमस्ति तत्कल्पनेचातिगौरवंइह जायमानासांसिध्युत्तरास्यात्सावनाजायते तत्कारणाभावादितिचेत्समाजनिष्टअनुमितिसामान्यतुस्यादेवकार्यानुत्पादस्यविनाकारणाभावसमत्कारणभावसमंभावात्करणव्यापारत्वेनावश्यकारणाभावस्यपरामर्शस्यकारणतावच्छेदकापक्षतानकारणमितिदुर्भ्रमः प्रतिबंधकांतराभाववदन्वयव्यतिरेकशालित्वेनहेतुत्वात्अन्यथायथासंभवंनिमित्तकारणस्यसमवायिकारणत्वाद्यनवच्छेदकंप्रसंगात्अथानुमितिसाधारणसिद्धेः प्रतिबंधकत्वे तदभावस्यमण्याद्यभाववत्प्रतिबंधकाभावत्वेनकार्यकालवत्तेरेवहेतुत्वदनुमितिकालेनतदसंभवात्सानोत्पद्येतेतिचेत्तदनयस्यमण्याद्याभावादेः कार्यसमकालतयाव्यतिरेकत्वंतस्यैवतथात्वेनहेतुत्वेनतुसर्वस्यगौरवात्अन्यथासमवायिकारणस्यकार्यसहभूतस्यैवहेतुत्वात्कारणमात्रस्यतथात्वप्रसक्तोप्राप्ताकराएवविजयेरन्नेतिप्राप्ताकरास्तुविनाप्यनुमित्याकाचित्यरामशाविनुमितिप्रवाहस्याविरललग्नस्यानुसौवकत्वात्कालभेदकल्पनायावमानाभावात्मानाभावाच्चपक्षतानामनुमितिहेतुपराधानुमानेतुसिद्धासाधनमर्थोत्तरवैध्यादूषणमित्याहुः लक्षणायांहेतुतेनविशिष्टज्ञानस्यकारणत्वेव्यवस्थापयतिपक्षेत्यादिव्याप्तिसमरणेस्मरणत्वविवक्षितंअव्या

ति

तरक्षणोत्पत्तिकानुमितिभिन्नायासिद्धिःसिसाधयिषाविरहविशिष्टायास्तस्याःअभावःपक्षतोअथत्तीयक्षणाव्यवधायकीद्वितीयक्षणाएवाव्यवहितत्वपर्यवसनात्तत्रविरलक्रमेणसिद्धिसिसाधयिषानुमितस्तत्रद्वितीयक्षणेपक्षतासंपत्त्येद्वितीयःसिसाधयिषानुमितस्तत्रद्वितीयक्षणेपक्षतासंपत्त्येद्वितीयःसिसाधयिषाविरहोविशेषणमस्तसिद्धेःप्राथमिकस्तत्त्वलक्षणस्यकिमर्थमितिचेत्तत्रक्रमेणसिसाधयिषाप्राप्त्येक्षिकसिद्धिपरामर्शानुमितयस्तत्रपक्षतासंपत्त्यर्थमिति तन्नयनानुमित्यानाशकालेप्रत्यक्षकीसिद्धिरपरामर्शानुमितिस्तत्रपक्षताविरहप्रसंगात्अथप्रथमंक्षणमपेक्ष्यद्वितीयस्यवद्वितीयमपेक्ष्यतृतीयस्याव्यवहितोतरत्वेस्वध्वंसाधिकरणकालध्वंसानधिकरणत्वेसतिस्थाधिकरणकालध्वंसाधिकरणत्वेवातादृशव्यवहितोतरत्वंवाच्यं तथावयक्रमेणसिद्धिसिसाधयिषानुमितयःतत्रप्रथमक्षणेपक्षतावारणायोत्तरक्षणस्यविशेषणं प्रथमविशिष्टंतद्वितीयंतुसिद्धेस्तत्रैवद्वितीयक्षणेपक्षतासंपत्त्येयदिपुनरिच्छाजमिकोसामग्रीप्रतिबद्धात्यनुमितितदानुमित्यव्यवहितपूर्ववर्तिसिद्धिभिन्नसिध्यभावमात्रंपक्षतेतिचेत्तादृशसिद्धीनांतत्तद्व्यतिरेकत्वेनाभावः कारणमिदंरुक्तरूपविशिष्टत्वेनवागीधःअनेतकार्यकारणभावप्रसंगात्तादृशसकलसिद्धावनुमित्याविरहविशेषणदानस्यैवव्यवहितं तत्तत्समयसंबंधव्यक्तीनांतत्तत्समयावच्छिन्नतत्तन्नोयोगादीनांवाप्रतिबंधकत्वप्रसंगात्तानांत्यःसत्यपिपरामर्शादौकस्यात्सिद्धेरनंतरमनुमितिः कस्याच्चिन्त्यत्रनियामकाभावात्तन्वाकारणतवच्छेदकावच्छिन्नसमाजाधीनकार्योत्पादादिकंकारणतावच्छेदककोटौनिविशतेतथासतिउत्पत्तिकालावच्छिन्नत्वविशेषितेनस्वलक्षणाव्यवहितोतरक्षणेत्पत्तिकस्वसमानाधिकरणमिति सविषयत्वेनस्वसमानाधिकरणानुमित्यव्यवहितपूर्वक्षणोत्पन्नसविषयत्वेनस्वलक्षणाव्यवहितोतरक्षणाव्यवहितोत्पत्तिकस्वसमानाधिकरणानुमितिकमिन्नसविषयत्वेनवाकिंवास्वसमानाधिकरणानुमित्यव्यवहितपूर्वक्षणवर्तित्वविशिष्टज्ञानत्वादिनाकारणत्वंस्यात्अव्यवहितोत्तस्थद्विती

बाह्यगवेतरेति गोत्वस्याप्रवेशान्नात्माश्रयः। अत्र यथासाध्यं गवेतरा समवेतत्वादिकमेवोपादेयं कालादौ व्यभिचारवारणाय समवायसंवेधेन हेतुत्व
स्यावश्यवाच्यत्वेनाभावादिसाधारण्येप्यदोषात् व्यतिरेकपरुपांतरेण संबंधांतरेण गोत्वाभावस्यापि व्यभिचारतयागवेतरा समवेतस्य तत्वेन समवायसंवेधे
नोत्तरेण वेश्यावाच्यत्वेनाभावादिसाधारण्येप्यदोषात् भावस्य वगमत्वात् तद्विगलिंगतावच्छेदकत्वात् सत्त्वात् वच्छेदकत्वं तथा च न व्यभिचारान्न त
थान तेन व्यभिचारवारणं नहीति धूमाव्यान्यत्वमिति दृष्टांतार्थं नैकधर्मस्यावच्छेदकत्वापेक्षया धर्मद्वयस्य तत्त्व एव गौरवमिति वाच्यता दृष्टौ वधर्मघ
टकानेकभेदादि घटकतया धर्मद्वयस्येव प्रथमोपस्थितत्वेनावच्छेदकत्वौचित्यात् अन्यथा वन्त्यादीनामपि व्याप्यतया तावदन्यतमत्वस्येवावच्छेदकत्वं
स्यात् अन्वयेति विशेषणदर्शनं हि विषयीतज्ञानविरोधितया प्रत्यक्ष उपयुज्यते तत्त्वान्यतरत्वं दर्शनस्यापि व्यावृत्तधर्मदर्शनेत्वेनाक्षते अत्र
न तदन्यान्यत्वस्यातिरिक्तत्वधूमवत्त्वादेस्तदवृत्तित्वात् धूमत्वादिरूपत्वेपि धूमत्वत्वादेरप्रवेशाद्विगलित्वेनैवैय्यथ्यामित्यपि द्रष्टव्यं एव नान्य
तरत्वस्य व्याप्यनवच्छेदकत्वेति चेत्तदवच्छेदेन तद्गोपमेतवान्यथा रस्यातिस्वीकारप्रसंगः। अस्तु वा गुणरूपधर्मप्रसंगे वच्छेदकस्तथापि शुभव्याप्तिप्रकार
कज्ञानस्थले व्यभिचाराच्च तस्य हेतुत्वमित्याह किंचेति वहीत्यादिव्याप्त्येव व्याप्यनवच्छेदकत्वादिति सावधानाभावादिति वस्तुतो विशेषव्याप्त्येवोक्तं नाम हा
व्यतिरिक्तिरित्येतां किंचेति न हि वस्तुतो व्याप्यवच्छेदकप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानं हेतुरिति प्रसंगात् परंतु यदवच्छेदेन व्याप्तिगृह्यते तत्प्रकारकं न च तदानीं
व्याप्यवच्छेदेन व्याप्तिगृह्यते न च तदानीं ग्रहे अनुरतिरत्ननीयमानाभावात् कल्पत्वाविशेषे लघुरूपा वच्छेदनस्येव नियतपूर्ववर्तितायाः कल्पयितुं युक्त

अव्यापकत्वात् लाघवात् प्रथमोपस्थितत्वात् लाघवात् कल्पना लाघवमाह परामर्शेति परामर्शहेतुत्वादिनाप्यनुमितेः पूर्वता दृशज्ञानमवश्यमेतव्यंतथाचातिरिक्तधर्मिण
स्तज्ञानन्यथासिद्धनियमपूर्ववर्तिबयोः कल्पनामपेक्षया सयवादिसिद्धनियतपूर्ववर्तिबनोन्यथासिद्धत्वमात्रकल्पनालघीयसीति ननु धूमत्वावच्छेदेन व्याप्तेरा
लोकत्वेन च पक्षधर्मतायाः ग्रहेपि अनुमितिस्त्यादित्यत आह एवमिति यधर्मावच्छेदेन व्याप्तिज्ञानं तेनैव रूपेण पक्षधर्मताज्ञानं हेतुरिति नातिप्रसंगः ज्ञानद्वयादिति
द्वित्वमविवक्षितं लाघवात् अवच्छेदकलाघवात् अत्रयकत्वात् व्याप्यता वच्छेदकत्वप्रकारकज्ञानस्य हेतुत्वे व्याप्तिज्ञानं हेतुत्वात् लाघवात् आवश्यकत्वात् कश्चिदुपजीव्यत्वा
दिपाठः उपजीव्यं व्याप्तिज्ञानं विनायधर्मावच्छेदेन व्याप्तिज्ञानं तत्प्रकारकपक्षधर्मताज्ञानस्यासंभवात् एवं च सिद्धे व्याप्तिज्ञाने हेतुवति प्रसंगमागपक्षधर्मतावि
षयत्वमवच्छेदकं कल्प्यते लाघवात् ननु कारणांतरगौरवादिति सावधानस्य न पक्षधर्मताविषयत्वमित्याशयेनाह तस्येति। यद्वा व्याप्यत्वज्ञानमिति व्याप्यत्वप्रकारकं प
क्षधर्मताज्ञानमित्यर्थः ननु विशिष्टज्ञानान्यथानुपपत्त्या ज्ञानद्वयस्यावश्यवाच्यतया तस्येव हेतुत्वमुक्तं तदिदमुक्तमावश्यकत्वात् तदआह उपजीव्यत्वादिति विशिष्टज्ञाना
न्यथानुपपत्त्या तत्कल्पने विशिष्टज्ञानस्य न्यथानुपपत्त्या कल्पने विशिष्टज्ञानस्योपजीव्यत्वादित्यर्थः। स्वसंवेदनीसिद्धमेज्ञानद्वय
मावश्यकत्वेन तस्यासयवादिसिद्धत्वमित्याशयेनाह तस्येति आसिद्धिपरिजिहीर्षुराशे कते अथेति। अयं पक्षश्चितिः हेतुमिति लाघवादि विशेषः अनुमिति साम्यादिति स्म
तिहेतुतावादिनां नान्योन्येदूषणमिदं ननु संस्कारकारणावादिनां प्राचीनमिति अथेत्यादि अत्र यत्र प्रथमं पक्षाग्रहे गृहीतधूमस्य तत्प्राप्त्येवैशिष्ट्याभावनमंतरं वगृहीते
पक्षे तादृशविशिष्टधीस्तत्रेत्यपि द्रष्टव्यं प्रथमत इति विशिष्टज्ञानात् पूर्वमनुमितिसामग्रीविरहदर्शनाय एवं च सिद्धे पूर्ववर्तिविशिष्टज्ञाने तस्येव तत्त्वेन हेतुत्वेन पुरुषधर्मद्वया
वच्छेदेनान्यथासिद्धत्वकल्पनामपेक्ष्य लघ्वेकरूपावच्छेदेन नियमान्यथासिद्धत्वात् कल्पनाया एव न्याय्यत्वात् गृह्यमाणे व्याप्यवच्छेदकताकधर्मप्रकारणाकपक्षधर्मता

पिक्वित्तहस्तादिदिवस्तुतः वस्तुतः यत्र क्विदिपिगृहीतस्य धर्मिणि साधारण धर्मदर्शनात् स्मृतस्य संज्ञायादिसाधारणीविशिष्टधीरियांस्तविशेषोयत्कोटि
 ह्यसहचरितधर्मदर्शनाकोटिद्वयस्मरणे संज्ञायोन्यात्वे ककोटिनिश्चयइति एतेन धूमत्वादिनापक्षधर्मव्याप्तिमनुमायवन्त्याद्यानुमितिरिति परास्ते
 धूमत्वाद्यनुपस्थित्या धूमत्वादेर्विहितमत्वमस्य धूमव्याप्तिव्याप्यत्वाय हेव न्यनुमितिप्रसंगाच्च। अतएव यधर्मावच्छेदेन यद्वत्त्वगृहीतमुपनयवशात् तद्धर्म
 विशिष्टएव तद्भासते धूमवत्वावच्छेदेन वन्निमत्वग्रहाधूमवान्विमानिति बुद्धिः स्यात् न तु पूर्वतो वन्निमानि त्यपि परास्ते प्रमाणाभावात्स्वेदनाद्यवच्छेदेन
 गृहीतस्य सौत्सादेः पुरोवर्तिनिवन्दनत्वादिदर्शनादिदंसुरभिभीत्यादिबुद्धौ व्यभिचाराच्च यदि वा वच्छेदकधर्मवैशिष्ट्यामपि तत्र भासते इति नियमेपि प्रा
 मणिकस्तदा धूमवानयं पूर्वतो वन्निमानित्येव धीरस्तनहिलिंगोपाधानभावे बाधकमन्यत्साधकविरहात् हेतुसाध्योति संबंधिद्वयनिरुत्थयदाथ
 प्रत्यक्षप्रतिसंबंधिद्वयप्रत्यक्षस्य हेतुतायाः संयोगिच्छले त्वेव कृतत्वात् तदनादेरपि साध्यघटितमूर्तिकव्याप्तिप्रत्यक्षस्य साध्यप्रत्यक्षसाम्ये
 विना संभवादिनिभावः विशेषणव्यादि विशेषणविशेष्यसंबंधस्तदंशे प्रमात्वे लौकिकत्वे वा विशेष्यत्वदर्शनं न विपरीतज्ञानप्रतिबंधकतया च
 विसहचरितधर्मदर्शनत्वेन विशेषणस्मारकतया विशेषणस्य न ज्ञानसत्त्वे प्यतिरिक्तसंज्ञिकर्षस्तदर्शने किं ताया मुपयुज्यते एकैकवहीति वस्तु
 तो व्याप्तिसेवेयिनक्षतिः। सामान्यतो व्याप्तिसेवेयिनक्षतिः सामान्यतो व्याप्तित्वेन गृहीतानां सकलव्याप्तीनां तथैव स्मरणसंभवात् वन्हेरसंभिक
 वादिति न न्ययनयात्मकसंनिकर्षेणैव नयने निरूप्यतां हुताज्ञानो णवहिरिदियेमाद्वयस्याधेयतया तद्वत्त्वस्य वा ग्रहे तत्संयोगाहेतुः दंडीपुपुरुषो नस्ती

त्वात् ग्रहविषयधर्ममात्रवृत्तिघटधर्मप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानं हेतुरिति परास्ते सामान्यलक्षणानंगीकारे धूमत्वादेरपि तथा त्वोयोगात् वन्नि व्याप्यं सर्वप्रमे
 यं धूमवान्यवत इति ज्ञानादप्यनुमितिप्रसंगाच्च व्याप्तिसामानाधिकरणत्वेन तावृत्तिधर्मभानौ कौचसाधुमव्यक्तिर्वन्नि व्याप्येति ज्ञानसहितादुक्तज्ञानात् प्र
 संगे न वन्नि व्याप्यवामिति शाब्दानासंयहं अतएव व्याप्यत्वभानांशे प्रकारतया यस्तादृशो धर्मो भासते तत्प्रकारकपक्षधर्मताज्ञानं हेतुः वन्नि व्या
 प्यवानित्यत्र च वन्नि व्याप्यत्वमेव तथा धूमवानित्यादौ च धूमत्वादिकं धूमसमानाधिकरणे त्यादिव्याप्तिभाने तस्यादि प्रकारत्वादि परास्ते धूमसमानाधि
 करणवन्नि व्याप्यं सर्वप्रमेयं धूमवानमेयं प्रमेयत्वव्याप्यं सर्वमभिधेयं समानाधिकरणवाच्यामित्यादि ज्ञानादप्यनुमित्यापत्तेश्च न च धूमत्वादेरुतिरिति
 रितैवृत्तित्वग्रहे स एव प्रतिबंधकः तदग्रहे त्वनुमिताविष्टापत्तिरिति वाच्यं एवं विधेष्टापत्येव सर्वत्र प्रतीकोरविशेषणानुसरणे वेय्यथ्यात् व्यभिच
 रग्रहपक्षधर्मताज्ञानयोरेव हेतुत्वस्य सुवचत्वात् किं च पुरुषांतरस्य तस्यैव वा कालांतरे वर्तमाने व्याप्यग्रहमादायति प्रसंगस्य संगाय स्वसमानका
 लीनस्वसमानाधिकरणव्याप्तिग्रहविषयधर्ममात्रवृत्तिधर्मप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानं वाच्यं तथा च स्वत्वस्यानुगतत्वात् कारणतावच्छेदकस्य तत्तथ
 किमात्रपर्यवसायित्वे मिथो व्यभिचारः तत्तत्पक्षधर्मताज्ञानत्वेनेव हेतुत्वसंभवेधिकुवेय्यथ्याच एतेन गृह्यमाण व्याप्यवच्छेदकताकेत्या उपदिशति प्र
 कारद्वयमपि प्रत्युक्ते वेदितव्यं। एवं धर्मावच्छेदेन व्याप्तिज्ञानं तद्धर्मप्रकारकपक्षधर्मताज्ञानं हेतुरित्यपि परास्ते तत्तद्धर्मविश्रांतमूर्तिकत्वेनाप्यनुगत
 त्वाच्च त्रेछा तत्साधनताज्ञानस्येछा हेतुत्वपिसमानं इति चेत्सत्यं प्रतिवक्ष्यते हि तत्र उद्युगुरु रूपाभ्यां युगपदुपस्थितौ लघुरुपावच्छेदेनेक कारणत्वं कल्प

स्यामीत्यादावव्याप्तात् कल्पनं सामान्यलक्षणानेगीकृतनयेनाप्रसिध्यवत्त्यादिव्यक्तिकानुमितौ न प्रत्यक्षसंभावनापिसंनिकर्षासिद्ध्यादएतेन शास्त्रिक
व्याख्यातव्यवस्थापयिष्यते तावदप्रसिद्धाभावसाध्यकानुमितिः न वसाक्षात्कारिणीतत्रापनयस्यासंभवात् एवं न प्रसिद्धाध्यकानुमितेरापनसाक्षात्वं जातिमंगर
प्रसंगादित्यपिकेषिततन्मैदत्वादिनोपरिष्ठतेजलादिप्रतियोगिकत्वाग्रहइत्यपरमानाभावादिचित्तानेष्टाभावछेदकीतरग्रहमंतरणासंभवाच्च
पिउपसंहरतितस्मादितिवात्राद्यैनास्मायांउभयथापिप्रकृतास्तैःवस्तुतोव्याप्यपक्षयोर्विशिष्टावगाहिज्ञानत्वेनहेतुत्वोविनेगमनाविरहणान्य
तरविशेषणविशेष्याभावस्यांतत्रत्वात्लाघवादितिअथाव्याप्यवत्तेव्यापकत्वंसंपत्तयेसावस्यप्रतियोग्यसामानाधिकरण्येवाच्यंतस्त्वप्रतियो
ग्यनधिकरणवन्नित्वंएवंचावृत्तिगभगनादेधर्ममात्रव्यापकत्वंस्यात्तादृशयत्तत्वाद्यसावाप्रतियोगित्वात्तदधिकरणाप्रसिद्ध्यावत्तद्विभाव
स्यस्वप्रतियोग्यतरधिकरणवन्नित्वासंभवात्तथावत्तद्व्यावृत्तयेव्यापकेहेतुसामानाधिकरण्येवाच्यंनैवेवंहेतोव्यापकसामानाधिकरण्योपक्षयान्ना
धर्मात्तेवदस्ततावदेवमापादतस्तथापिवृत्तिमत्त्वमात्रमुपदेयंनैवेवंहेतोःसाध्यसामानाधिकरण्यस्यसंशयेव्यतिरेकनिश्चयोवानुमित्यापत्तिरितिवाच्यंसंश
येउच्यतात्त्व्यतिरेकनिश्चयेवपक्षधर्मत्वयहेपरामर्शविरहात्तदुहेवसाध्यसमानाधिकरण्यधर्मांतरग्रहस्येवातस्यापि विरोधित्वात्अन्यथाविषय
त्वात्पर्वतावहिव्याप्यधूमवान्यवाणमयश्चापाषाणमयावृत्तिश्चवहिरितेजानेनवत्तुल्ययोगक्षेपंपर्वतवृत्तिधूमव्यापकोवह्निधूमवदव्यापकोवह्नि
श्चेतिज्ञाननवसाध्यप्रतियोगिकस्वसमानाधिकरणयावदत्यंताभावकत्वंसाध्यप्रतियोगिकत्वावच्छेदकस्वसमानाधिकरणात्यंतसावकत्वंवाव्याप्य
साध्यप्रतियोगिकत्वंचैकेवलान्वयिसाध्यस्यान्यान्यभावेसंबंधविशेषावच्छेदनात्साभावेवाप्रसिद्धमितिवाच्यंगोरोत्तरव्यापकत्वाद्यनंतसाधैवत्यावत्वस्य

दुर्बलत्वात्तद्गमाणाभावेनरूपसंबंधविशेषरूपत्वासंभवेनावच्छेदकस्यानतिरिक्तवृत्तिवपर्यवसायित्वाच्च व्यापकतायांचप्रतियोगित्वादेः सामान्यता
वस्थाकत्वात्संबंधादिनिष्ठसाध्यप्रतियोगिकत्वव्यक्तेरभावस्यव्यभिचारिसाधनसामानाधिकरण्यावावदत्यंताभाववृत्तितयात्वयापितस्यावश्यं
यत्वात्साधनसामानाधिकरण्यात्तंताभावप्रतियोगितानवच्छेदकधर्मरूपव्यापकत्वाच्च ज्ञानमपेक्ष्येसाध्यवदन्यावृत्तिवृत्तिज्ञानस्यलघुत्वात्तत्तत्तु
तावादिनैरनिरस्यतिअतएवेत्यादिविज्ञासमभिहारवशादुद्देश्यधर्मवद्वृत्तेरत्यंताभावस्यान्यान्याभावस्यवाप्रतियोगित्वाभावोविधेयधर्मेतद्
तिवासासतेनतुविधेयधर्मत्वतोरत्यंतान्यान्याभावानधिकरणत्वमुद्देश्यधर्मवृत्तियद्यभिधेयंतत्प्रमेयमित्यादावसंभवादितिभावः साध्येतिअयो
गोभावप्रतियोगित्वं तथाचसाध्येसाधनवन्निष्ठभावप्रतियोगित्वव्यवच्छेदेनेत्यर्थः स्यादितिनस्याच्चेकवन्नाव्यनुमानमितिदृष्ट्व्यंनपक्षेतिएतच्च
विरोधस्यातिस्फुटत्वमभिसंधायसाध्याभाववृत्तित्वबुधेरप्यव्यापकताधीविरोधित्वादिति वदंतिमानसएवेतिप्रायिकत्वाभिप्रायेणतेनक्वचिच्छब्द
दिनाक्विचसाध्येद्रियसन्निकषात्परामर्शेपिनक्षतिपक्षसाध्यसंबंधस्याग्रहात्तत्राप्यनुमित्तायामनुमितिसंभवाच्चभिचारादितिनचयदुभय
वैशिष्ट्यावगाहिज्ञानकारणतत्रतदेकतरोपसर्जनस्यान्यतरस्यजन्यज्ञानेप्राधान्येनज्ञानमितिवाच्यमानाभावात्अत्रवेदमस्वरसबीजंपक्षम
समानाधिकरण्याभावप्रतियोगित्वत्वेनाभावज्ञानेवस्थादावचित्तमसंदृशंभवितादृशप्रतियोगित्वकावगाहिचातिप्रसक्तंपक्षधर्मधूमसमानाधिकर
ण्याभावप्रतियोगित्वत्वेनचतज्ज्ञानमव्यापकंयेनरूपेणपञ्चधर्मताग्रहस्तद्रूपावच्छिन्नव्यापकताज्ञानेवमीमांसकमातंनिसनैवैरस्तमिति

स्वर्गकिमोयजेतेत्यादावन्वयबोधश्चमणिदीधितौविवेकयप्यामः परिचायकत्वं परिचयव्यावर्तकत्वं तच्च नोपलक्षणतयाह परिचयइतिवि
शेषणतयातत्वेपुनराहतावेतिअवच्छेदकेतामात्रेणान्यथासिधावाहअन्यथेतिअपिचत्यादियायद्विशेषणसमानकालीनत्वेनतादृशीबुधिःसा
ज्ञायमानतद्विशेषणजन्यतिसामान्यव्याप्त्यपक्षधर्मतासंपत्तयेधूमविशेषणिकेत्यादितादृप्यस्यानुसविकर्षत्वप्रदर्शनायवधूमवानित्यादिसायमान
तिवतज्ञानस्यपिजनकत्वलाभायसाध्यविशिष्टानुमितेःसाध्याजन्यत्वादिविशेषणसमानकालतयेतिधूमकालीनवन्दिमाधूमध्वंसादित्यनुमिते
धूमाजन्यत्वादिविशेषेतिविशेष्यविशेषणत्वापन्नयत्समानकालीनत्वेनधर्मंतरैवेतिधूमावगाहीत्यर्थःतदानीधूमवान्यवतोधूमकालीनवन्दिमा
धूमध्वंसवत्तादित्यादौयविशेषणविशेषणतापन्नस्यैवधूमस्यसमानकालीनत्वेनावगाहतेत्वंवन्दिमापभाषतेनतुविशेष्यतथात्वापन्नस्यअनुभव
सिद्धोद्ययविशिष्टैवेतिधूवुद्भिनांविशेषणताविशेषःविशेषणधर्मतावच्छेदकंविशेष्यरविधेयतेथाविधेयतावच्छेदकावच्छिन्नयधर्मविशि
ष्टतत्समानकालीनत्वेनावगाहतेयाशाहीबुधिःसातधर्मजन्यतिपर्यवसितोर्थःधूमकालीनवन्दिमानित्यादौचविधेयतावच्छेदकधूमकाली
नवन्दितावच्छिन्नंनधूमलीनत्वेनभासतेपरंतुवन्दितावच्छिन्नधूमवासनयधूमकालीनवन्दिमान्यवतोवन्दिमानालोकादित्यादौचनधूमव
त्विशिष्टधूमकालीनवन्दितासतेकिंतुतादृशविशिष्टपक्षतावच्छेदकवतिवन्दिमत्वंसंबंधमयादियायत्समानकालीनत्वमवगाहतेइत्यपि
वदंतिअथवाविशिष्टत्वंयावत्तत्तत्तत्समानकालत्वग्रहाजन्यत्वंविशेषणविशेष्यपदेवधर्मद्वयमात्रोपदर्शकितथाचेकस्मिंधर्मयध

त्यादौव्यभिचारकथमन्यथापक्षधर्मवन्दिमत्वगमिताव्याप्तिरेवगृह्यतेनवाधेयतयामुख्यविशेष्यसाक्षाद्व्यग्रहेतत्संयोगोहेतुःअभेदोपेचनधेयतया
जतादिकंप्रकारोदंशद्यात्मकतत्तावगाहिप्रत्यभिज्ञायांवतत्तावदक्षेदोभासतइतिनदंशदःसाक्षात्प्रकारतेतिवाच्यमानाभावात्धूमवान्वन्दिमानितिसामान्यलक्ष
णयाग्रहेव्यभिचारतत्तासंसर्गस्थपिप्रत्यभिज्ञायांभाससंभवात्प्रकृतेपिवन्दिमभेदग्रहेणैवकतार्थत्वाच्चएतेनतत्ताकावातुपनीततादृशद्वयग्रहेसहेतुमि
तिनिरस्तैवैवपदवाच्योयमित्यादिवत्तदंशयमसादयंदंशीत्यादिग्रहस्यानुसाविकत्वात्तत्तात्वस्यातिरिक्तस्याभावात्तच्छ्रुत्योगजननाभावस्यचनिमित्तोत्तरवि
रहप्रयुक्तस्यजन्यतानवच्छेदकत्वात्तत्जननयोग्यतायाःप्रकृतेपीष्टत्वात्अतएवतद्विद्विद्ययाह्यविद्यामानदृष्टव्यस्यतेनग्रहेतत्संयोगोहेतुरितिपरास्तेनय
नादिनारजतादेरभावग्रहाभेदोपादौव्यभिचारश्चअथैवंव्यवहितदंशेषुसिनकथंनोयदंशीतिनेतद्वचिन्नतत्समवर्तितधर्मादर्शनात्तत्तस्मरणात्क
विज्ञसाधारणादिधर्मदर्शनेनसंशयस्यैवजननात्सतिचविशेषदर्शनाविष्टत्वात्तुक्तैतत्तत्कथमन्यथादंशीनवेत्यादिकःसंशयःनहिनासौतद्विशि
ष्टबुधिःतन्निश्चयइतिवत्किंतेनउक्तहिसंशयत्वंनिश्चयत्वंचनजन्यतावच्छेकमितिअस्तुवातथातथापिबिज्ञेयस्यादर्शनात्संशयस्येतद्वर्शनात्निश्चयस्या
पिसंभवात्भाभूदानायनादिरयंदुताशनादिनिणयिमानसस्तस्यात्तत्तातादृशनियमस्यात्यंतबाधितत्वमितिउच्यतेअस्तुतावदनुमितोमित्यनुय
वसायसाक्षिकोज्ञानविशेषोयत्रकारणमन्वयव्यतिरेकाभ्योव्याप्यपरामर्शमानसप्रत्यक्षविशेषोसावितिवेत्तुतोस्यप्रत्यक्षत्वंअनुभवत्वादिति
चेत्किमेवमनुभवत्वमन्यप्रत्यक्षत्वात्स्यजन्यज्ञानत्वमितिचेत्तनाप्रयोजकत्वात्अनुमितोसाक्षात्कारित्वग्रहप्रसंगाच्चतद्विज्ञकलोकिकसंकषावि
जन्यत्वादिरहानितयेतिचेत्तजमानुमितौतस्यापिसंभवात्वन्दिमनुमिनोमिनतुसाक्षात्कारोमीत्यबाधितसाक्षात्भावग्रहाच्चअगत्यातुसोरसंनप

तिः न वेदं प्रमाणिकं तथा न्वयव्यतिरेकविरहात् अन्यथेच्छाशाब्दबोधादिकंप्रतीक्षसाधनत्वाकांक्षादिकृत्तिनिविष्टस्य जगत् एव हेतुत्वा
 पत्तेः न वा वास्तवो विनिगमनाविरहेऽपि मेयत्वादिना ज्ञातादनुपिलिगादनुमित्यापत्तेः व्याप्तिपक्षधर्मत्वेन ज्ञायमानत्वाको वलाघवात्
 दृशज्ञानत्वेनैव हेतुत्वात् किंच कालांतरात् तादृशज्ञानविषयादनुपिलिगानुमितिप्रसंगः कारणत्वावच्छेदकावलीटकारणसत्त्वस्य
 वकार्योत्पत्तिनियामकत्वात् न तु तद्विशिष्टसत्त्वस्यैव गौरवात् इतोऽपि च प्रतिबंधकाभावादीनां नकारणत्वावच्छेदकत्वं परामर्शविशि
 ष्टसत्त्वस्य चात्र प्रयोजकत्वाभिधाने लाघवादावश्यकत्वाच्च परामर्शस्यैव तथात्वं तत्र न नातिप्रसंगशंकापि अथैवं संयुक्तं द्रियादीद्रियसा
 योगाद्योः कारणतायामपीदमेव विनिगमकं स्यादिति चेत् स्यादेव यदि न स्यातामिन्द्रियादेः स्वतंत्रान्वयव्यतिरेको स्याच्च व्यापारेण व्या
 पारेणो व्यवधानं नवानुमितिमात्रे तौल्यस्य नवातींद्रियस्यापि तस्य परामर्शो व्यापारः अथैव चैव परामर्शयमाना हिं गाव परामर्शतोऽपि
 मैत्रस्यानुमित्यानुपत्तिस्तत्पुरुषीयानुमितिप्रतिपत्तितत्पुरुषपरामर्शयमाना लगेत्वेन हेतुत्वेनानंतकार्यकारणभावप्रसंगः इच्छाकृतिसुखदुः
 खस्मरणविशिष्टज्ञानशाब्दबोधादिपुस्तानेच्छाधर्माधर्मनिश्चयविशेषणज्ञानाकांक्षाज्ञानादीनामिवानुमितौ परामर्शस्यापि एकैव
 प्रत्यासूत्या हेतुत्वा नातिप्रसंगशंका इत्येवमपि इति कृतं पल्लवितेन ॥ ॥ ॥ ॥ एकान्यान्याभावाविराष्टो परान्यान्याभावादिवर्तमान
 वसर्वत्र हेतुसंभवतीत्यत आह यदि चेत्सिद्धिर्किं तु प्रागभावइति तस्यैव विरोधिकालावच्छेदेन व्याप्य ग्रहानतत्कालीनसाध्यसि

क्षिरितिभावः अपिचेत्याद्यस्थुणामवादेभियतसामानाधिकरण्यरूपा व्याप्तेः प्रागभावदौर्धुरपवादत्वात् धूमप्रागभावत्वाधिकेनावच्छेदकमिति
 चेत् किंचातः न वेतदपि व्याप्तेरवच्छिन्नत्वनियमात्परिच्छेपणतस्यैव तथात्वात् अन्यथा धूमादिवृत्तिव्याप्तीनामपि धूमत्वादिकमवच्छेदकं न स्यात्
 अथ स्वव्यापकसामानाधिकरणव्याप्त्यव्यापकत्वं यधर्माविशिष्टसामानाधिकरणप्रतियोगित्वाद्यवच्छिन्नप्रतियोगिकाभाववत्त्वादिकंसं
 विशेषणधर्मोऽप्यवच्छेदको न वधूमप्रागभावसामानाधिकरण्याभावप्रतियोगितात्वादिकंप्रतियोगितावच्छेदकगौरवात् अपि तु धूमसामाना
 धिकरण्याभावप्रतियोगितात्वादिकेमवलाघवात् एव धूमप्रागभावो व्याप्य न वा तत्त्वं व्याप्यवच्छेदकं अतएव प्रमेयधूमत्वादिकमपि नाव
 छेदकमिति चेत् तर्गततर्हि जातिभियतोपाधिगुणादीनां व्याप्यत्वेन लाघवेन गोजलादिनिष्ठाभावप्रतियोगितात्वादेरवच्छेदकत्वात् न तु सास्त्र
 हादिमन्निष्ठाभावप्रतियोगितात्वादेरगौरवात् प्रस्थितं च गेत्वा दिवृत्तिधर्माणामवच्छेदकत्वेन आपत्तितं न नीलधूमत्वादे व्याप्यवच्छेदकत्वे
 न नीलधूमसामानाधिकरण्याभावप्रतियोगिताद्यभावस्यातिरिक्तत्वात् प्रमेयधूमत्वादिनावच्छेदकव्यापकधर्मविवेकहत्वादिना व्याप्य
 त्वार्थमपि लघुगुरुसारणस्यावच्छेदकत्वस्योपादाने कुतस्तद्वदास इति तथा च तत्र न स सामानाधिकरण्यस्य विशेषरूपणहेतुत्वं यत्र क
 ल्पकारणतो वच्छेदकमपेक्ष्य गौरवं अन्यथा विशेषकारणविलयप्रसंगादिभिर्भावः धूमकालीनेत्यादिसामानाधिकरण्यकालीनेत्यस्यापि
 संबंधकघटकतया प्रविष्टत्वादित्यर्थः यदायत्र तिकालिकदेशिकव्याप्यद्वयज्ञानात्कालदिवायाः साध्यसिध्यदसतिबाधकैकमेव सिध्यतीत्यापि

वदन्ति पक्षतावच्छेदकेति पक्षतावच्छेदकालाद्यवच्छिन्नमित्यर्थः किंतु व्याप्तिनन स्मरणात्मकपरा मर्शस्त्वले तद संभवस्तत्र व्याप्तिविशिष्टा
 नुभवस्य संस्कारद्वारा परामर्शहेतुत्वात् फलजनकव्यापारस्य फलजनकव्यापारजनकत्वे विरोधाभावात् न न विशिष्ट परामर्शत्वनकारण
 त्वे व्याप्तिज्ञानत्वेन न तर्हि विशिष्टस्मृतिहेतुत्वं न वा विशिष्टस्मृतिहेतुत्वं नानुमितिहेतुत्वमिति वा न्य व्याप्तिविषयकतत्वाभ्यां वा हेतुहेतुमद्भा
 वे विद्यापार व्यापारिभावा विरोधात् न हि येन रूपेण व्यापारिणोः फलजनकत्वं तेन रूपेण तयोर्मिथो हेतुहेतुमद्भावेपिनयमा सामानाभावा
 त् हेतुद्वयतत्संयोगपदज्ञानपदा ॥ योपि विद्युत्पारिषु प्रत्यक्षशास्त्रादिकरणव्यापारेषु व्यभिचारात् नैव धारावहनस्थले पूर्वपूर्वेषां वि
 शेषणज्ञानानां ॥ उत्तरोत्तरद्वारा विशिष्टप्रत्यक्षं प्रतिकारणत्वापत्तिः यं जन इति त्वैव यस्य यं जनकत्वतस्त्वैव तत्र व्यापारत्वात् तस्य तस्य
 थानियमेपिन क्षतिविशिष्टस्मृतेरपि व्याप्तिविशिष्टज्ञानतया विशेषणव्याप्तिविषयकेण पूर्वानुभवेन संस्कारेण वा जननात् व्याप्ति
 विषयत्वेनैव वकरणत्वात् हेतुतत्र ज्ञानत्वावच्छेदितेन संशयसाधारणे न व्याप्तिविशिष्टज्ञानत्वेन तज्ज्ञानत्वात् नित्यसाधारणत्वं व्या
 प्तिविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहपक्षनिश्चयत्वेनानुमितिहेतुत्वात् यदि विशिष्टव्याप्त्यः प्रथममनुपस्थिता विशिष्टविशेषणतत्रा
 पि न विशिष्टांतरा मितिरीत्या परामर्शदेवमिति स्तदानियतपूर्वापस्थितेरेव कारणत्वं वा न्य यत्परामर्शजनकत्वेन तर्हि विशिष्टज्ञान
 नानाकारणत्वमिति तत्र अन्यं प्रतिपूर्ववर्तित्वं गृहीत्वा तत्तथा त्वय्य हेणा न्यथा सिध्यत्वात् न तत्र तत्र फलानुगुणमन्यं प्रतीतिवायंगोरवा

मसमानकालत्वयहे ज्ञानायाशाब्दी तद्धर्मसमानकालत्वबुद्धिः सा ज्ञायमानतद्धर्मजन्येत्यर्थः एवं च क्वापि व्यभिचारांका साध्यस्य पक्षतावच्छेदकसमानका
 लीनत्वं क्वापि नपि मिमिविषयो मानसा वा नतीननेयतु कालादेः पक्षतावच्छेदकत्वेन दवच्छिन्नत्वं साध्यस्य भाषइत्यन्यदेतत्तदं डी पुरुषाणां तृतीयादिशा
 धीवारणायाशाब्दी तत्त्वान्यायतयापनीतमानवारणाय दन्यत्वं मपि वाच्यं एतं नयेवातीतत्वाय हे प्यतीतादिलिङ्गज्ञानानुमितिदिति नातीति नातीतलि
 गकालीनत्वावगाहानुमितौ व्यभिचारः कल्पेन वर्तमानो विवक्षितः तद्वैशिष्ट्यांशे च प्रमात्वं वाच्यं वर्तमानत्वं वा तादृशधर्मविशेषमित्यपि कश्चित् केचि
 तु विशिष्टांशविशेषतावच्छेदकं तथा च वर्तमाने कालत्वात् नुसरणताद्रूप्यविशेषयत्वे प्रतिज्ञायमानविषयशेष्यतावच्छेदकजन्यत्वस्य प्रयोजकत्वस्य
 रनायेत्याहुः परामर्श एवो तद्विशिष्टतावच्छेदकसमानकालीनतयो धर्मांतरवैशिष्ट्यावगाहशाब्दज्ञानत्वमित्यर्थः ॥ स न पक्षतावच्छेदकस्य हेतुत्वं
 मिष्टमेव समानजनवकारणतावच्छेदकस्य तस्य न व्यापारता परामर्शव्यमाणत्वेन परामर्शजननादिति वाच्यं व्यापारप्रतिरूपां तुरणहेतुत्वं
 पि फलप्रतिताद्रूपेण हेतुतायां विरोधाभावात् नित्यत्वेनैवानुमितिहेतुता परामर्शस्त्वव्यापारमात्रमित्यापि कश्चित् परामर्शाविषयस्येति
 विनिगमनाविरहो विशेषणत्वे वा तस्य हेतुत्वबीजं न वेदमज्ञायमाने स्तीति भावः न न विशिष्टस्य कारणत्वं गृह्यत्माणां विशेष
 णतावच्छेदकतावच्छेदेनापि तत्परिच्छिन्नं तत्तथा वा परामर्शव्यमाणस्यापिलिङ्गत्वेन हेतुत्वमविरुद्धमिति वाच्यं यतो हि न लिङ्गत्वसा
 ध्यव्याप्यत्वादिकं तदप्रसिद्धावपि गगनाद्यनुमानात् नानापि परामर्शविषयतावच्छेदकमात्रं तथा सति वस्तुमात्रस्यैवानुमितिहेतुताप

शिवमणि

विशेषितस्यापि तस्याप्रयोजकत्वात् किं तर्हि मानसत्वे प्रयोजकमिति चेत् किं नाम प्रयोजकं कारुण्यं चेत् कार्यं चेत् तत्प्रत्यक्षत्वं व्यापकत्वं चेत् प्रमेयत्वादि
व्याप्यत्वे चेत् तत्सामग्रीजन्यत्वादितत्तदवच्छिन्नोत्पत्तिनियामकत्वं चेत् सामग्रीकरणभेदे कथं कार्यं चेत् जात्यमिति चेत् सामग्रीवैलक्षण्यत्वात् यथा मनः कर
णकानामेव न किं वा सुखादीनां यथा वा प्रकरणकानां पाकजानां कथं तर्हि प्रमाणविभाग इति चेत् करणविशेषकक्रियावैजात्यविशेषादिति विभा
ग्यता परंतु व्याप्तिज्ञानत्वेन विशिष्टपरामर्शत्वेन वाननुमितिमात्रप्रतिहेतुता साध्यादिभेदेनाप्यासे सदेतत् किंतु पक्षज्ञानत्वेनाभावज्ञानत्वेन ज्ञा
नत्वेन वापेक्षोपि धर्ममात्रपक्षताया अप्यनुगमात् तत्तत्प्रक्षतावच्छेदकविशिष्टबन्धुमिति प्रति तत्तद्विशिष्टबन्धुव्याप्यवता परामर्शत्वेन नूत्ना
धवात् वस्तुतो बन्धुत्वेन ज्ञानत्वेनैव तथा तिलाद्यवादेवं बन्धुभावा नुमितिं प्रत्यपि स्तेनानुमित्यंतरं व्याख्यातमिति वदेतीति कृतं पल्लवितेनेति कव
लान्वयीत्यादिके वलान्वयिसाध्यकादीध्यतः तत्र तेषु मध्ये असद्विपक्ष अत्यंताभावप्रतियोगिसाध्यकके वलान्वयिष्वमगृहीतान्वयव्यतिरेके
साध्यकके वलव्यतिरेकि गृहीतान्वयव्यतिरेकि व्याप्त्यग्राहकसहचारसंदाद्वैदे त्वन्वयसहचारमात्रगृहीतव्याप्तिकत्वं के वलान्वयित्वंतं प्रकृत
व्याप्त्यग्राहकज्ञानविषयसहचारत्वकत्वं तादृशसहचारत्वव्यापकप्रकृतव्याप्तिघटकसहचारत्वकत्वं बागृहीतव्याप्त्यसंदात्तभेदे तु प्रकृतहेतु
कप्रकृतसाध्यकानुमितिहेतुज्ञानविषयव्याप्त्यत्वव्यापकप्रकृतसाध्यव्याप्त्यत्वकथं तत्वं तल्लं निघटं पृथिवीत्वव्यापकसावप्रतियोगिम
त्वादित्यादौ हेतुतावच्छेदिकाव्याप्तिर्न प्रकृतिसाध्यानुमित्योपि यिकी तद्विशिष्टपक्षधर्मताज्ञानेपि व्याप्यंतरबोधं विना निर्गंधत्वानुमित्य
नुदयामिति नाव्याप्तिबन्धाभाववाच्यं बन्धुत्वव्यापकभावप्रतियोगिमत्वादित्यादावन्वयव्याप्त्येव वच्छेदिकाव्यतिरेकव्याप्त्येन तु सैवेति नाप्रसंगः अतएवैतदव्या

पक्षाभावप्रतियोगित्वेनाभावप्रतियोगित्वेनवायलिंगज्ञानेनप्रकृतसाध्यानुमितस्तत्केवलान्वयात्पिबदन्तिएवंकेवलव्यतिरेकित्वादिकमपिनिर्वाच्यंअ
शशक्यत्वंविषयत्वव्याघातोविषयत्वसिद्धिःननुव्यावृत्तत्वंअन्यान्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वंतत्रलघुगुरुसाधारणगगनादिभिन्नान्यान्यासव
प्रतियोगित्वावच्छेदकंरतिनयमिन्नरइत्यतआहएवमितिनन्वेभावप्रतियोगित्वादिकमभावादिभ्योपेक्षाज्ञानेनैवअनुगतव्यवहारस्ककथविद्विशेषणता
वच्छेदकधर्माद्युगमादेवंबलक्षयाप्रसिध्यालक्षणासंभवइत्याशंकेतेतत्रैदित्यादियत्राहितीत्याद्यभ्युपगमबादःवस्तुतोभूतत्वादिदेशसमयेनतस्यवर्तमानत्वा
दाकाशाभिवत्तुल्यत्वाअभावाभावस्यतिसावधारणभावसंबन्धत्वात्प्रतियोगित्वात्तददुर्भावाःअभावविरहात्म्यत्वंवस्तुनःप्रतियोगितेतिप्रतियोग्य
वेतिप्रागभावादेरत्यंताभावाभावरूपत्वेपिनक्षतितमतेत्यंताभावस्यापितदभावरूपतयातस्यापितदभावरूपतयाप्रतियोगित्वात्असाधारणइतिप्रतियोगि
तावच्छेदकइतित्वंअथान्यान्यात्वंताभावस्यमितदभावस्यसाधारणप्रतियोगितानवच्छेदकःसंबंधएवाभावसंबन्धविज्ञादत्यंकुरिचसंयोगादिरिति
उच्यतेइतिज्ञानेयद्वत्वंनप्रातीयतेतदभाववत्त्वंव्यवहियतेतस्यवत्तदभावत्वकत्वमुपेयतेप्रतियोगितदभाववत्त्वबुध्योश्चमिषस्तथात्वमानुभविकन
रतत्संबंधवत्तद्विषयःसंबंधसंबंधंतीवबुधिवश्चक्रविसंबंधबुधिविशेषदज्ञानेयोपपद्यतेस्वतोमानाभावात्अथसंबंधतारत्वमिषाववतिसंबंधो
तरेणप्रतियोगिनोवृत्तेनतस्याभावविरोधित्वमितिचेत्प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधस्याभाववतिसंबंधोतरेणवृत्तेनतथात्वंसंबंधोविशेषनविरोधित्वं
ममेवअवतिप्रसक्तयेवस्वप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेअभावत्वकल्पनेपक्षानुगमसंभावनापीतिव्यधिकरणसंबंधस्यापिप्रतियोगितावच्छेदकत्वा
त्तदत्यभावविलोपप्रसंगोवेतिलक्षणापरिकुरुतेइतिमदित्यादिआकाशस्यतदभावभावत्वमित्यभ्युपगममात्रंभाववतितदभावासत्प्रतीत्याहिभाव

स्पष्टभावाभावत्वेकल्यतेन वेदतथाभावप्रतियोगित्वेनाप्रयोजितं स्वस्वरूपसंबंध एवेत्युक्तमधस्तादभावप्रतियोगित्वेनाप्रयोजितं एवेत्यसंबंधा
 वद्धिप्रतियोगिताकाभावाप्रतियोगित्वस्य तस्य तेन संबधेन केवलान्वयित्वमिति सूचयत्तु रतिमदिति अतएव ज्ञानस्य ज्ञानत्वस्य न समवाये
 न ज्ञानविषयत्वादेशे व्यधिकरणसमवायिना संबधेनाभावप्रतियोगित्वेपि विषयतया परंपरासंबधेन स्वरूपसंबधेन केवलान्वयित्वसंयोगात्त्यंता
 भावोपग्रहाय प्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वेनाभावोपपत्तिविशेष्यः आकाशाभावोपिवयथाप्रतियोग्यसमानाधिकरणस्तथातमधस्तादुक्तिमत्तत्ता
 दृशाभावाप्रतियोगित्वमिति वार्थः व्याप्य रत्तित्वार्थकं रत्तिमत्तदमभावविशेषणमित्यपि कश्चित्तादात्म्येनाभिधेयस्य केवलान्वयित्वसंपत्तेरव्याप्य
 बदरिबलमालोकनीयप्रमाजातीयैतितथावता दृशाभावप्रतियोगितानवच्छेदधर्मवत्वमर्थः इत्येव प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नासामानाधिकरण्यमेवामा
 वविशेषणं तेन द्रव्यगुणसिद्ध्यादित्वादिना केवलान्वयित्वेनैवं विरुद्धयोर्धर्मयोर्द्वित्वेन केवलान्वयित्वापत्तिः तदवच्छिन्नाधिकरणाप्रसिध्या तदवच्छि
 नाभावे प्रतियोग्यसमानाधिकरण्यासंभवादिति वार्थः तादृशधर्मावायुनस्य यत्किंचिदधिकरणरत्तिताया अपि विवक्षितत्वात् केचिदपि तादृशा
 भवत्वप्रतीतिस्तस्यास्तथात्वात्संदिग्धसाध्यकत्वं पक्षमित्याशयेनाशंकते तथापीति अस्तित्वसाध्यस्य घटवृत्तिवसाध्यस्य साध्यसिद्धिः निवर्त्यः
 विशेषणविशेष्यभावसंज्ञेपच विरोधविषयता मात्रेण प्रतिबंधकत्वमनुभवबलादास्तीयते न हीदं साध्यवदस्तत्र वसाध्यमित्येकतरनिश्चये त्रसा
 ध्येन वा इदं साध्यवत्त्रवेत्यन्यतरसंदेह इति पक्षनिष्ठेत्यादि पक्षनिष्ठाभावप्रतियोगित्वज्ञानविरोधज्ञानस्य साध्यसाधकत्वेन कथं विवक्षाध्यसिध्य
 गुणत्वेन पक्षनिष्ठाभावप्रतियोगित्वज्ञानाभावस्य वा साध्यसाधकत्वेन तदभावस्य तस्य साध्ये पक्षनिष्ठाभावप्रतियोगित्वज्ञानस्य साध्ये पक्षनिष्ठा

तन्वैवंमिजनकत्वलक्षणं दृढत्वमपि दंडे घटजनकतावच्छेदकं न स्यात्तदुच्यते तदंडत्वेनैव तथात्वात् कश्चिद्दुष्टानुत्यादौ भूमिरूपद्वारिवर
 हातश्च द्रव्यभूमिजननसमर्थान्महावक्रसमवहिता दृशदुष्टानुत्यतौ तस्यो जकतायाः आवश्यकत्वात् भूमिर्विशिष्टत्वेन वक्रादीनामपि पृथक्का
 रणत्वेन स्यात्तस्याव्यवहारार्थितया दंडे निष्क्रपा प्रवर्तिः प्रथमप्रमेरूप धानानिर्णयात् अस्तु बाधम् प्रयोजको वयवसंयोगविशेषादिरेव तथा प्र
 थमोपस्थितत्वादावश्यकत्वाच्च अन्यथा घटजनकत्वेनैव भूमिजनकता किमिति नरोचयेः अतएव सो वणविणवादिदंडेष्वनुगतदंडत्वादेरहेपिनक्ष
 तिः किंचैवंप्रवृत्तिप्रतीष्टसाधनता ज्ञानजनकत्वेन शब्दादीनां शाब्दबोधप्रतिवृत्तजनकाकाक्षादिज्ञानजनकत्वेनानुमानसंस्कारतत्तद्विशेषणज्ञा
 नादीनां कार्यातरं प्रतिवृत्तजनकतत्तत्पदार्थकारणत्वेन हेतुत्वे प्रसंगः तज्जनकत्वेन हेतुत्वे तत्वेनैव हेतुत्वं प्रथमोपस्थितत्वादावश्यकत्वाच्च घववि
 तिनदत्तकिमिदं प्रकृतपाणिपिहिते इदं पुनरिहावधेयं विशिष्टविषयकत्वेन कारणत्वे केवलविशेषणादिविषयत्वेन न हेतुत्वं तदवच्छिन्नं कार्यजनक
 तावच्छेदकांतरा व्यापकरूपेण वतदवच्छिन्नं प्रतिजनकत्वात्तदवच्छिद्यते हितथान्यथासिध्यत्वं अन्यथा घटत्वादावच्छिन्नं प्रतिकपालतत्संयोगादीनां
 जन्यविशेषितेन शुद्धेन वा द्रव्यगुणत्वादिना विशिष्टवैशिष्ट्या बोधप्रतिवृत्तिविशेषणतावच्छेदकविषयत्वेन हेतुत्वे प्रसंगात् अनुमितिशाब्दबोध
 विकाषादिकं प्रतिपेपरामर्शाकाक्षाकृतिसाध्यत्वादि ज्ञानविषयावच्छिष्टावच्छिष्टतत्तत्पक्षतादर्थविषयत्वेन हेतुत्वं कार्यकारणसावप्रसंगा
 वनवात्रकारणांतरासंत्वाद्गत्य परामर्शजनकज्ञानस्य तथात्वेकल्यतेविकाषाप्रययिकृतिसाध्यता ज्ञानजनकता ज्ञानस्य तथात्वा
 पत्तेः तत्र मन एव कारणमिति तद्वदहपितदवास्तु मनोसाधारणकारणकज्ञानत्वेन मानसत्वापत्तिरिति तत्रैव विकाषादिसाधारणतच्छरणाकस्यवतानत्व

तिरेकवन्त्यादिज्ञाने संभवे च प्रमेयत्वादेर्घटावृत्तिर्बलान्वयितेन कथं विज्ञातुं धर्मव्यापकत्वेन वानुमेयं न तु ज्ञेयत्वादिहेतुका तदनुमितिरा
नसर्विकी एवं साध्याभावव्यापकाभावप्रतियोगिधर्मपि नानुमित्योपयिकं गौरवात् व्यभिचारज्ञानाविरोधित्वाच्च वन्त्याभावसामाधिकरणाभावा प्रति
योगिधूमाभाव इति हि ज्ञानां धूमाभावाभावत्वेन तत्र वन्त्याभावसमानाधिकरण्यबुद्धिकदाचित् विरंध्यात् न तु धूमत्वेन भिन्न प्रकारत्वात् व्यतिरेक
व्याप्यग्रहाधीनानुमितिस्तत्वेनानुभवत् कृत्यकारणाभावात् सामग्रीभावकल्पनायाश्चानुसर्वाधीनत्वात् किंतु विजातीया तत्करणमपि प्रमा
णांतरमार्थापत्तिरेव कृत्यप्रमाणद्वयसमाहारसमशीलयुगपदन्यव्यतिरेकिधर्मद्वयप्रतिसंधाने अथ निपातते विना सिद्धीच्छामार्थापत्तेरनुत्पादा
त्यक्षताजन्यत्वात् साध्यनुमितिलाघवेन पक्षताजन्यत्वस्यैवानुमितित्वे प्रयोजकत्वात् न चैव पक्षताप्रत्यक्षस्यापि तथात्वापत्तिः इच्छासत्त्वपिका
लांतरे प्रदेशांतरे च तद्विरहसत्वेन एककालीनत्वाद्यंतीद्वियघटितप्रतियोगिकत्वेन तस्याहेतुद्विधात्वादिति चेन्न अनुमितावेव पक्षतायाः हेतुत्व
स्य निरस्तत्वात् साध्यादिभेदेनानुगतत्वात् तज्जन्यत्वा प्रयोजकत्वात् प्रयोजकत्वं च न जनकत्वं संभवात् न व्याप्यत्वं भावाभावादि त्यादेव सकृदा
वेदिकत्वात् एतेन व्याप्तिज्ञानादिजन्यत्वमनुमितित्वे प्रयोजकमित्यभिपरास्तं साध्यव्यापकाभावप्रतियोगिधर्मत्वेन साध्यव्याप्यत्वानुमानाप्रसिद्धि
साध्यैकवानुमितिरित्यपिकेचित् अथ वन्त्यादिभावप्रतिवर्तिधूमादेः समवायेन तत्तुत्वाद्यभाववति च पाटादेः संयोगेन वर्तमानत्वात् साध्याभावव
तिसंयोगे समवायादिनावर्तमानत्वस्य विशिष्टैवाभावावाच्यातथा वज्रजोतिर्मतगुणवत्त्वपाटादेरित्यादिकं विलीयेत जतिगुणाभाववतो समवेतत्वसंयोगो द्वयोरप्र

सिद्धेरिति चेदपदशब्देनमपिकेवलान्वयिनः सरणिस्वीकृते स्वाधिकरणावृत्तिसाध्याभावकत्वमेवं व्याप्तिस्तत्त्वानुगमस्य प्रागेव स्वहस्तितत्वात् एते
न नीलेतररूपवान् नीलासमवेतत्वे सति गोत्वादित्वादिकं विलीयेत विशेष्यस्य व्यभिचारित्वात् विशिष्टस्य वानतिरिक्तत्वादिति परास्तं साध्याभावस्य
विशिष्टहेतुधिकरणावृत्तित्वात् परंपरासंबंधेन विशेष्यविशेषणसंबंधस्यैव वा तत्र हेतुत्वादिव्याप्यग्रह इति साधारण्योक्तिः तत्र केवलान्वयिन्य
भावाच्च साध्यव्याप्यत्वं तत्तदन्यावृत्तित्वादि रूपं अतः साध्यैव प्रसिद्धं निरुपाधिरिति उपाधिज्ञानाहितव्यभिचारज्ञाननिरासाय पृथिवीत्वमित
रभेदव्याप्यमित्यत्र हि पृथिवीत्वविशिष्टे पृथिवीत्वे इतरभेदे सामानाधिकरण्यभासते पृथिवीतरभित्यत्र शुद्धपृथिवीत्वविशिष्टे तदवच्छेदे
नेतरभेद इति न सिद्धो साधनमित्यर्थः सर्वत्र पृथिवीत्वस्यावच्छेदकस्यैव प्राणाय अत्र पृथिवीत्वत्वं पृथिवीतरभे मवेतत्वमात्रं न तु पृथिवीवृत्ति
त्वघटितमित्यतोपि नोपनयनेयमर्थः अथान्वयव्याप्ये घटकतावत्यदा अर्थः अपि स्थित्यादिकं विना न तद्रहणसंभवस्तत्त्वेन तत्तत् एव
व्याप्यग्रहसंभवे व्यतिरेकसहचारज्ञानस्य हेतुत्वे मानाभावः न व्यभिचारज्ञाननिवर्तकत्वेनैवान्वयव्यतिरेकसहचारग्रहयोरुपयोगित्वं
तद्ग्रहपिज्ञांकातादवस्थ्यात् अधिकरणविशेषवतनिवृत्तौ साध्यवत्त्वसाधनाभाववत्त्वयोरन्यतरग्रहस्यैव तत्र तत्त्वात् व्यतिरेकव्याप्यपन्या
स्यार्थातिरादितादवस्थाच्च यत्तु सहचारमात्रलाभायैव सर्वत्रादाहरणोपन्यासः तत्र अर्थातिराद्यापत्तेर्द्वारत्वात् यच्छब्दवैयर्थ्याच्च
त्यादयि स्थितेव तस्य व्याप्तिबोधकत्वं न वान्वयिन इव व्यतिरेकिणो व्युदाहरणात्स्वरसंस्थान्वयिव्याप्यधीरानुभविकीयेन तमर्थमपि प्रकारा

तरमास्ते यमत आहयहेतिसाध्याभावेति नन्विच्छादोसाध्य आत्मत्वादेव्यतिरेकित्वेन स्यात्सावसंयोगादेः आत्मत्वे तथात्वमतिवेन्न साध्यता वच्छेदका
 वच्छिन्नसाध्यसमानाधिकरणत्वेन नव साधनाभावस्य विशेषितत्वात् संयोगाभावे साध्ये विभागाभावः केवलान्वयीतियोगिवैयर्थ्यधिकरण्यावच्छिन्ने
 न तत्र स तादृशो व्यतिरेक्यपि व्याप्य व्यापकभावः साध्याभावत्वे साधनाभावत्वात् भ्यां बोध्यस्त्वेन न व्यभिचारिण्यतिप्रसंगः साध्याभावत्वादिकं चे
 वैज्ञानिकं न तु वास्तवं तेन मेयत्वाभिधेयत्वाव्यतिरेकव्याप्त्यप्रमादनुमानं व्यापकीयत्वेन भावस्य ज्ञानात् व्याप्यीयत्वेनाभावस्य ज्ञानात् व्याप्य
 यत्वेनाभावस्य सिद्धिपुनरप्रसिद्धसाध्यकसाधारणीत्याह व्यापकाभावेनेत्यादि अभावो अभाववत्त्वनिश्चयो अवस्यं भावाभावातिप्रतिबंधके
 अत्र यधर्मावच्छिन्नं प्रतिव्यापकता गृह्यते तद्रूपावच्छिनीयत्वेनाभावसिद्धिः फलं येन रूपेण व्यापकता गृह्यते तद्रूपावच्छिनीयत्वेनाभावसिद्धिः
 फलं येन रूपेण व्यापकता गृह्यते तद्रूपावच्छिनीयत्वेन बाभाववत्ता ज्ञानं हेतुरिति मंतव्य व्यापकं प्रतियोगिकस्याभावस्यापि प्रसक्तत्वात् व्यापक
 तावच्छिन्नप्रतियोगिताकस्य संबंधविशेषावच्छिन्नस्य संभवतोऽप्यसर्वत्रिकत्वात् कारणानवगमः परं परिहितनीयः एवं न हि धूमव्यापको वन्द्या
 भाववा व्याप्यमिति ज्ञानाध्यापकवन्द्याभाववानयमिति ज्ञानाद्वा निधूमो यमिति धूमरिति धूमव्यापकता वच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभाव
 वानयमिति ज्ञानादित्यपि कश्चित् व्याप्त्यज्ञानस्येति अत्र व्याप्त्यपदेनान्वेयव्यतिरेकाव्यापकता ग्रहणियतविषयताकोट्यभिमतः पक्षस्य पक्षता
 वच्छेदकस्य वा ज्ञानवामनुमितिमात्रे हेतुरित्यपि वदंति अन्वयीति अन्वयिनिता स्वरूपेण बन्धित्वादिना व्यतिरेकिण्यतिप्रतिप्रतियोगिकत्वेन वन्द्याभावादिनि

वप्रतियोगितावगाहिज्ञानत्वेन साध्यविशिष्टपक्षज्ञानत्वेन साध्य विशिष्टपक्षज्ञानविरोधित्वेन वारूपेणाभावस्य योस्यतात्वात् व्यतिरेको विषयो
 हेतोरभावः व्यतिरेकव्याप्त्यो साध्याभावहेतुभावयो व्यतिरेको साध्यहेतुतयो व्याप्त्यो अत्र वदंति साध्याभाववदवृत्तित्वमेव व्याप्त्यलाघवा
 त्प्रायशः साधनसदेष्यसदस्यत्वं संधावच्छिन्नसाध्याभाववति हेतोरवृत्तित्वं गृह्यते तेन संबंधेन साध्यसिद्धिः फलं साध्याभाववृत्तयेन स
 बंधेन हेतोरवृत्तित्वं गृह्यतेन संबंधेन पक्षधर्मताधीः कारणमिति नातिप्रसंगः आकाशादेस्तथात्वपि पक्षधर्मताज्ञानविरहान्नानुमितिर्निविश
 तावा तत्र साध्यसामानाधिकरण्यवृत्तिमत्त्वात् अथ साध्याभाववदवृत्तित्वतद्वृत्तित्वं तद्वृत्तिभिन्नत्वादिरूपं व्यभिचारज्ञानविरोधज्ञानविषय
 त्वेनानुगमनीयतव्यापकसामानाधिकरण्यसाधारणमिति वेत्तव्यादेव यदि व्यापकताज्ञानं व्यभिचारबुद्धिं विरुध्यानेव वन्द्याभाववद्वृत्तिधू
 मरतिज्ञाने हि बन्धित्वं स्वरूपेण प्रतियोगित्वं तदवच्छेदकत्वं संबंधमर्यादया सासते धूमसमानाधिकरणाभावव प्रतियोगितानवच्छेदकत्वं बन्धि
 मित्यत्र बन्धित्वेन बन्धित्वे प्रतियोगितावविशिष्टतदवच्छेदकत्वविशिष्टाभाववृत्तिविषयविरहात् विशिष्टस्य बन्धित्वस्यावच्छेदनप्रकारात्
 रानुसरणे वा सुतरां मणिमात्रादिन्यायेन वप्रतिबंधकता यामनासावात् व्यापकताज्ञानादेवानुमितिरिति वनानुभवि कं न वा योक्तुं ज्ञानत्वादिना ज्ञा
 नत्वादेव्यापकता वच्छेदकत्वग्रहे ज्ञानादिमानुमितेरयोगात् अन्यथा जातित्वेनानुभवव्यापकगुणत्वाव्याप्यजातित्वादिना वा तथात्वग्रहे
 पित त्प्रसंगात् एतेन केवलान्वयिसाध्यकज्ञानमेवानुमितिहेतुरित्यपरास्तं सर्वजनानुभवसिद्धावनुमितिमात्रे धूमदिदर्शानंतरं जायमानं गृह्यमाण व्यति

उत्तरभिन्नजातिक कल्पने च सुतरां मानाभावः । केचित्तु यदि नानुगतकारणमन्तरेणापि तादृशजातिमत्त्वसंभारस्तदा कदाचित्प्रतिज्ञादिजन्यपि हेत्वा
 दिजन्यवृत्तिहेत्वादिजन्यवृत्तिर्जातिः स्यादिति संकरइत्यर्थः । एवं सर्वेषां सर्वजातीयत्वं वा स्यादित्यपि इष्टमिति साध्य
 भिर्देशः । प्रतिज्ञातिसूत्रसाध्ये विधेयधर्मविशिष्टो धर्मितथावपक्षतावच्छेदकपर्वतत्वादिविशिष्टसाध्यतावच्छेदकवन्ति त्वादिविशिष्टवैशिष्ट्याज्ञा
 नजनकोन्यायावयववृत्तिपर्ववसितार्थः । उदाहरणञ्च साध्यतावच्छेदके विशिष्टतामपक्षतावच्छेदकविशिष्टउपनयावपक्षतावच्छेदकविशि
 ष्टनसाध्यतावच्छेदकविशिष्टवैशिष्ट्याज्ञानमिति तयोर्व्युदासः किं तु हेतुयानुमितिप्रकृतन्यायबहिर्भूतिवाक्यवारणाय सत्यंतं प्रकृत
 न्यायावयवत्वपर्ववसितार्थकं उद्देश्येति प्रकृतेत्यर्थः । बहिर्भासाध्यकन्यायापनयस्य बन्ति व्यापकधूमसाध्यकानुमित्यन्यूनानतिरिक्तविषय
 कज्ञानजनकस्य धारणाय प्रकृतद्वयंतथावयादृशसाध्यपक्षकन्यायावयवत्वतादृशसाध्यपक्षकानुमित्यन्यूनानतिरिक्तविषयज्ञान
 जनकत्वं पर्ववसितार्थः । धूमादालो क्त्वा न्यवतो बहिर्भासाध्यमाधूमादित्यादावतिरिक्तविषयकज्ञानजनकस्य हेतोर्वारणायान्यूनानतिरिक्तविषय
 रणायानतिरिक्तेति यद्यपि निगमने साक्षात्पक्षवाचकपदं न श्रूयते तथापि न्यूनताभंगायापनयस्यायं पदायानुषंगगतथाबोधोद्भूतमेव प्र
 सक्तमपि प्रसक्तनिगमनं चेत्यादिनाभिराकरिष्यति तदर्थं निगमनन्यूनानतिरिक्तविषयकज्ञानजनकसत्त्वं न परामर्शहेतुः येन निरुक्तन्या
 यावयवत्वस्य प्रतिपत्तिरपि व्याप्यावयववृत्तिहेतुत्वादेस्तद्वैधोपयिकविशिष्टस्य हेतुसंबंधस्य वा बोधकतया तस्य निरिक्तविषयकज्ञानज
 नकत्वादित्यनुपपत्तिर्विधिविधितरेभ्योभिद्यते पृथिवीत्वात्तद्वैधोपयिकविशिष्टस्य हेतुसंबंधस्य वा बोधकतया तस्य निरिक्तविषयकज्ञानज

थिव्याभितरसेदस्याविषयीकरणात्तात्पर्यस्त्वमेणतादृशविशेषबोधजनकत्वस्य चातिप्रसक्तत्वात्तद्वैधोपयिकविशिष्टस्य हेतुसंबंधस्य वा बोधकतया तस्य निरिक्तविषयकज्ञानज
 नकत्वादेरनन्वयात्तद्वैधोपयिकविशिष्टस्य हेतुसंबंधस्य वा बोधकतया तस्य निरिक्तविषयकज्ञानज
 धिकरणभावे सामान्यतः पक्षेपि साध्यत्वभावात्तद्वैधोपयिकविशिष्टस्य हेतुसंबंधस्य वा बोधकतया तस्य निरिक्तविषयकज्ञानज
 पक्षसाध्यतादृशपक्षतावच्छेदकविशिष्टतामपक्षतावच्छेदकविशिष्टउपनयावपक्षतावच्छेदकविशिष्टनसाध्यतावच्छेदकविशिष्टवैशिष्ट्याज्ञानमिति तयोर्व्युदासः
 बच्छेदेन साध्यसिद्धेरुद्देश्यताया एतत्पर्वतत्वादिना दृष्टान्तस्योपनयन्यासः तत्रोदाहरणः स्यसत्त्वं तस्यवयवाघटकन्यायांतर्गत
 त्वपरतया हेतुतत्त्वादिनिगमनांतस्यवसागस्यवारणायतत्रयद्यपि सर्वमभिधेयं प्रमेयमित्यादावतिरिक्ताप्रसिद्धिः नवकोट्य
 प्रसिद्ध्याप्रमेयं न वेति विप्रतिपत्तेः सज्ञायस्यवायोगात्तद्वैधोपयिकविशिष्टस्य हेतुसंबंधस्य वा बोधकतया तस्य निरिक्तविषयकज्ञानज
 नुमितिप्रकारतासमव्याप्त्यप्रकारताकत्वं वावक्तव्यमिति वाच्यं सकलाभिधेयवृत्तिधर्मवत्सकलाभिधेयानुपपत्त्यात्ताभावप्रतियोग्याका
 शाभावबद्धा इदं द्रव्यमित्यादौ विशिष्टपक्षबोधके उपनयेति व्याप्तेः कथापि प्रकृतपक्षे प्रकृतसाध्यविषयवैशिष्ट्याविषयत्वतद
 न्यूनविषयत्वं प्रकृतपक्षमर्थपक्षकप्रतिज्ञादिस्त्वलेपक्षे प्रकृत्यर्थस्य वैशिष्ट्यबोधको हेतुर्न तु प्रकृतसाध्यस्य तादृशविषयताविल
 क्षणविषयताशून्यत्वप्रकृतहेतुकप्रकृतसाध्यसिद्धोपयिकव्याप्त्यविषयकत्वं तदनतिरिक्तविषयत्वं बन्ति व्याप्यालो क्त्वा त्वत्तद्वैधोपयिकविशिष्टस्य हेतुसंबंधस्य वा बोधकतया तस्य निरिक्तविषयकज्ञानज

रितपदमिति वमूलमुद्देश्यानुमित्यन्यनातिरिक्तपदमिति वमूलमुद्देश्यानुमित्यन्यनातिरिक्तविषयभाषणपरहेतुर्वैअभिधेयमेयत्वादित्यादौ पंचम्यर्थ
 वक्षः कहेतुवारणाय हेतुत्वान्वयवो वश्येवाव्यत्वात् संख्यातिरिक्तसुबर्थस्य प्रतिपत्तिकार्यविशेष्यत्वेनैवान्वयात् न त्विति पदिकार्ययोः छिद्याप्रा
 तिपदिकार्ययोश्च भेदेन साक्षादन्वयस्या व्युत्पत्तेर्वक्ष्यमाणत्वाच्चेन्नस्य दमैत्रस्य दचैत्रस्य द्वयोरिदं भेदमेकस्यापीत्यादौ चैत्रादिसंबंधाभावावो
 धस्य विनाविभक्त्यर्थं विशेष्यतामुपपत्तेः चैत्रो न पवतीत्यादौ जीदति उर्थस्यैव विनाप्यन्ययोगिमिसत्यप्री सुबर्थस्याप्यभावात् न्वयात् हेतुविषय
 शीनजनकत्वव्याप्यवयवत्वावच्छेदकरूपशून्यत्वे सत्पुदाहरणान्यन्यावयवत्वतत्त्वतादृशं चोच्छेदकहेतुत्वादिकमिति तु कश्चित् हेतुभिधानेति जिज्ञा
 सा जनकत्वं तद्योग्यतावाक्यत्वं अन्यायावयवत्वं लिङ्गविषयैति पूर्वोपदेशितार्थकमभावहेतुकव्यतिरेकिण्युदाहरणवारणाय लिङ्गिति लिङ्गसाध्यतद्विषय
 कृतद्विशेष्यकत्वेनेदजलनिः स्रेहत्वप्रकारणकप्रमाविषयत्वशून्यत्वशून्यत्वादित्यादौ यत्र जलं तन्निस्त्रेहत्वप्रमाविषय इत्याद्युदाहरणातिप्रसंगः लिङ्ग
 विषयेत्यर्थपूर्वोक्तव्याप्यत्वमकत्वहेतुवारणाय लिङ्गिति लिङ्गविषयत्वं प्रकृतहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेतुविशिष्टहेतुत्वविषयता बहिर्भावित्वान्वयान्ते
 न बहिर्भावात् हि सामग्रीमत्वात् अयं हेतुः इदं वा हेतुत्वतत्वेन प्रतीयमाणत्वादित्यादौ हेतौ नातिप्रसंगः लिङ्गविषयज्ञानजनकत्वानियतलिङ्गविषयज्ञानज
 ननकत्वानियतावयवतावच्छेदकरूपवत्त्वतत्त्वमित्यादिकं तु वच्छेदकरूपांतराय हेतुत्वदनुपादेयं अनुमितीत्यादिजनकांतन्यायावयवार्थिकनिगमनवारणा
 यसाध्याविषयकेत्यादिसाध्याविषयत्वं प्रकृतहेतुतावच्छेदकावच्छिन्नहेतुविषयहेतुविषयता बहिर्भावात् पूर्वोपदेशितिसाक्षात्परंपरासाधारणप्रकृतपक्ष
 विशेषणत्वेन तेन पूर्वोपदेशितहेतौ नाव्याप्तिः इदं न देहाज्जातं देहसंयोगजन्यद्रव्यत्वात् अयं न धूमादालोकवान् अर्द्धधनशून्यत्वात् इत्यादौ व्यतिरेक्युदाहरण

तादृश

२२

स्य हेतुत्वपक्षके साध्यान्वितस्वार्थबोधके ददशा लिन उपनयस्य न वारणाय हेतुविभक्तिमदिति तदर्थप्रकृतसाध्यान्वययो बोधक्षमार्थोपस्थितिजन
 कहेतुविभक्तिमत्त्वं हेतुवितिसं पाता यातं यदि च पर्वते पर्वतमिन्नत्वप्रकारकज्ञानस्याविशेष्यतया भावस्य साध्यत्वं हेतुत्वं च सिषाधियिषया न न्यायप्रयोग
 स्तत्र यथा तादृशा ज्ञानाभावाद्युत्पन्नज्ञानमिति दृष्टो तशालिनि व्यतिरेक्युदाहरणेत्यादिरित्युच्यते तदा वयवोत्तरापस्थापितान्वितस्वार्थबोधविभु
 क्तिमत्त्वाच्च उदाहरणान्यत्वेन च विशेष्यके चित्तविषयकधीजनकत्वानियतहेतुविभक्तिमत्त्वनियतावयवतावच्छेदकवत्संमुदितलक्षणार्थ इत्यर्थः
 तच्चित्त्यहेतुत्वप्रतिपादकेति विभक्त्यर्थहेतुत्वविशेष्यकान्वयबोधजनकन्यायावयवत्वमित्यर्थः हेतुत्वप्रमेयमित्यादिप्रतिज्ञावारणाय विभक्त्य
 र्थेति तस्मादितरेषोभिद्यते इत्यादेर्निरामर्शस्य वारणाय हेतुत्वैति विशेष्येति घटोदंजात् बहिर्धर्मादित्यादिकेतुन प्रतिज्ञातदवत्तेरतदात्मनश्च
 तक्षमव्यापकत्वायोगात् संप्रदायविरोधाच्च तेन तत्रत्यनिगमने नातिव्याप्तिरिति भावः उदाहरणमिदं चिज्ज्ञासां तुत्यादिपितृग्यतासत्त्वान्ना
 व्याप्तिः अनुकोदाहरणस्य लेपितादृशोपनयतासत्त्वात् तद्वारणाय न्यायावयवत्वेतुदाहरणत्वं चेदं न न्यायगता वैयर्थ्यात् साध्यविषयेत्यादिभ्र
 यं न देहात् देहसंयोगजन्यद्रव्यत्वादित्यादौ प्रतिज्ञानिगमनयो वारणाय साध्याविषयत्वादि व्याख्यातार्थमुपनयविशेषवारणाय हेतुत्वमप्यते
 ति हेतुविति हेतुत्वबोधकार्यकहेतुत्वमव्यावैकत्तिकमुपादेयत्वं उपनयस्य चातेन सुधीयमाना प्रज्ञातः एवं देहादित्यादेः स्वयं स्यापि दृष्टो तस्य पंच
 म्यंतत्वेन साध्यायोगात् कस्यचिद्व्यतिरेकिण्युदाहरणस्य पंचम्यंतत्वं संभवेतुतद्वारणं पूर्ववत् अत्रार्थवद्भास्य हेतुत्वमप्यंतत्वं हेतुत्वप्रतिपादकपदं दशा
 लित्वं पूर्ववत्साध्यविषयकज्ञानजनकत्वच इतरेन रक्षणाप्रकृतहेतुत्वविशिष्टसाध्यविषयकज्ञानजनकत्वसाध्यवहनविशेषितवैयर्थ्यादिति प्राहुः पंचम्यंते

निषेधेनित्यव्याप्यत्वाद् व्यङ्ग्यत्वादपि पक्षस्य तदुक्ता विरहदिन्याशं कृत्योरलक्षणेन निराकरोते दशाविशेष इति हेतुः सधेतोरसाधार
 णपक्षमात्रवृत्तिः सन् प्रतिपक्षो विरोधिपरामर्शस्य सतथातया दशाविशेषे हेतोः सर्वसाध्यवद्वावृत्तत्वस्य पक्षसाध्याभावव्याप्यवत्त्वस्य न
 मदशायासासत्वादनुमित्यजनकत्वात्तदुद्देशे हेतुसाध्यवद्वावृत्तत्वादिवृत्तेः प्रतिबंधकत्वे परभाषातु तद्विषयस्य दोषत्वं असत्वात्प्रत्यया
 धस्त्रमेणानुमित्यनुदयात्स्यापि दोषत्वं स्यादिके हि साध्याभावो द्वाप्यवत्ता निमित्तयानुमिति विरोधित्वे विरोधः नियुक्तिरुक्तप्रवादो न प्रधेय
 यत्तु ज्ञानस्य यदनुमिति प्रतिबंधकतावच्छेदकत्वं तत्प्रकारकप्रमाविरोधत्वं लक्षणार्थः तच्च हेतुर्धे विषयस्य साधारण्यादिबाधे प्रामि
 तसाध्याभाववन्पक्षः तद्विषयत्वेन ज्ञानस्यानुमिति प्रतिबंधकत्वात् अविषय रूपेण विरोधिसामग्रीकालीनत्वादिति तद्वत्त्वज्ञानस्यैव त
 द्विषयस्य हेतोरपीति तत्र तद्वत्त्वहि हेतोर्नाशे दबाधे तदभावात् अतएव नाशयत्यावन्निव्यभिचारिद्व्यवत्वादिमति धूमिति प्रसंगाच्च सा
 ध्याभाव इति हेतो ज्ञानस्य प्रतिबंधकत्वात्साधारण्यादिविषयत्वस्य च ज्ञाननिष्ठस्यैव प्रतिबंधकतावच्छेदकत्वात्सादिसाध्यकेव
 ज्ञानेति प्रसंगाच्च यथा कथंचित्तत्त्वस्य चाति प्रसजकत्वात् विरोधिसामग्रीसमवहितेपि च लिङ्गपरामर्शो न स्वसाध्यानुमिते प्रतिबंधक
 मणिसमवहितावन्निवृत्ताहस्याधपधर्मविशिष्टज्ञाने सत्यवयवमनुमिति प्रतिबंधः तदेवात्र प्रतिबंधकतावच्छेदकमते सवति
 च प्रतिबंधकी हेतुविरोधिसामग्री कालीनत्वविशिष्टपरामर्शः तच्चैतिवत्तत्वे कालादिसाधारणकारणघटिता सामग्रीकाप्यप्र
 तिबंधिका विशेषतस्तत्र तत्त्वकार्यत्वादस्य दुर्वारित्वात् किंतु विरोधिपरामर्श इति थायादेव तत्त्वैपितत्साध्यबाधावतरेनानुमिति प्रतिबंधः

पेनम्यं तत्साक्षिणिकपदवत्त्वनि यतावयवतावच्छेदकरूपवत्त्वात्तद्वत्तादृशपदवत्त्वव्यभिचार्यवयवतावच्छेदकशून्यावयवत्वे वा विवक्षितमित्याहुः न व्यास्तपे च
 म्याज्ञानसाध्यत्वलक्षणैवोपपत्तौ प्रतिपादके वृत्तिरक्षणया आकांक्षावये विन्यासपदार्थैकदेशेपि ज्ञाने प्रातिपदिकायो विषयत्वेनान्वेति कटुक
 तीव्रकृतो धात्वर्थः यधर्मविशिष्टश्चेत्तुः प्रयुज्यते आकांक्षावृत्तात्तत्तधर्मविशिष्टस्यैव व्याप्यत्वमुपदक्ष्यति अन्यथा यथा धूमज्ञानादित्यादि
 योगे धूमादेर्वाप्यत्वोपदर्शने प्रसंग इति प्राहुः इतरान्वितस्वार्थबोधकत्वे सति स्वीयं यदंत्यभिनेपदं तदर्थविशेषकान्वयबोधजनकत्वे सत्येत्यप
 दवत्त्वस्वीयानेपदार्थाविशेषकान्वयबोधजनकत्वान्यत्वे च सति वान्यायावयवत्वं प्रतिज्ञात्वं प्रतिज्ञाहेतोरूपं न निगमयोश्चाथोपरि स्पष्टमन्वि
 तौ न तदाहरणस्यैकनापि पदविभक्त्येतेन निगमने नातिव्याप्तिः प्रकृतपक्षाच्चित्तस्वार्थबोधकन्यायावयवत्वं प्रतिज्ञात्वं प्रतिज्ञाहेतोरूपं न
 निगमयोश्चाथोपरि स्पष्टमन्वितौ न तदाहरणस्यैकनापि पदविभक्त्येतेन निगमने नातिव्याप्तिः प्रकृतपक्षाच्चित्तस्वार्थबोधजनकपंचम्याया
 मितौ न प्रतिज्ञार्थोऽपि तु तदेकदेशेति विशिष्टवैशिष्ट्यबोधजनकत्वार्थोपरि कृतित्वात् न कन्यायावयवत्वं स्वार्थविशिष्टवैशिष्ट्यबोधजन
 कन्यायावयवत्वं वा विशिष्टबोधजनकन्यायावयवत्वं वा तत्त्वा एकस्यैव तया हेतुर्थविशिष्टसाध्यस्यैवैशिष्ट्यभासतेन पुरं नरु एव यवार्थविशि
 ष्टस्यैकस्यैविति इतरान्वितवस्वार्थबोधकन्यायावयवत्वं उदाहरणत्वं अत्र यव्याप्यबोधकजनकत्वं तत्त्वव्याप्यैकव्याप्यबोधकत्वं च विशेषतस्तत्त्वा
 इतरपक्षाच्चित्तस्वार्थबोधकन्यायावयवत्वं निगमनत्वं हेतुर्थमन्वितायेति विशेषणत्वेनान्वेति किंतु तदेकदेशेति तत्प्रत्येकप्रत्येकप्रवृत्ति
 नेतपरिहारे हेतुनिरूपणप्रसंगात्तत्त्वनिर्णयारूपतत्कार्यकारित्वाच्च तदासासन्निरूपणप्रतिज्ञानीते अत्रानुमिति विषयक्रांतिमदहेतुदोषाणालक्षणमतेतत्त्व

साध्यसहचारत्वे सत्यनवगसाध्याभावसहचारतया विरुधत्वेन तयो रिति इदं वा १५५ पगम सदेन वस्तुतो वर्णित लक्षणस्य न तत्राति व्याप्ति
 मिति ध्येया यद्रूपज्ञानमनुमिति प्रतिबंधकं तदेव विभाजकमन्यथाति प्रसंग इत्यभिप्रत्य दूषयति नैतदित्यादि वस्तुतस्त उपस्थापकत्वादित्या
 दिज्ञानमनुमितेस्त ज्ञानकस्य वानप्रतिबंधकं विरोधविषयत्वाभावात् एवमुत्तरत्रापि पक्षवृत्तित्वे सतीति विरोधित्वे विरोधित्वानिविषयत्वमव्या
 वृत्तिपदमत्यंतयोग्यवच्छेदाय कितेन संयोगसंबंधेन व्यभिचारिणिद्रव्यहेतौ व्यभिचाराभावदशायां नाप्रसंगः साध्यवद्वृत्तिस्तु नासा
 धारणा इति हृदयं अपक्षधर्मधूमादिवारणाय सत्यंतपक्षः संदिग्धसाध्यो धर्मविशिष्टहेतौ हृत्तित्वग्रहा विरोधित्वं न तदर्थः तथा
 च पक्षतावच्छेदकरूपेण पक्षसाध्यतावच्छेदकरूपेण साध्यस्य हेतुतावच्छेदकरूपेण हेतौ वा यदज्ञानं तदविरोधित्वस्य लाभात् पक्षसा
 ध्यसाधनाप्रसिद्धिस्वरूपासिबाधप्रतिरोधनां निरासोसिद्धिसकीर्णसंग्रहश्च विरोधोपि फलतः प्रतिरोध एव तदन्यत्वेन वा विरोधि
 विशेषणीयं वक्ष्यति सिद्धांते विरुध्ना न्येति हेतुसाध्यसामानाधिकरण्यग्रहा विरोध्यर्थकसंबंधपदबलेन हेतुसंबंधितया विरो
 धित्वे तात्पर्योपवर्णनेन प्रायशो द्वाधादिवारणे घटत्वमनित्यं घटत्वादित्यादौ बाधादिवारणं प्रयत्नसाध्यमिव प्रतिभाति वस्तु अनु
 मितिपदं तत्कारणज्ञानपरं आश्रयासिद्ध्यादिवारणाय सत्यंतं तादृशपक्षकतादृशहेतुग्रहा विरोध्यर्थकं अनया ववावसिग्या व्या
 प्यग्रहा विरोधित्वमेवाभिधिक्षितं तेन बन्दिमान् बन्दिमाद्भूदत्वादि हेतोः साध्यवद्वृत्तित्वादेर नासंग्रहः विवेचयिष्यते चेदमुपरिष्ठा

५८

सपक्षेति संपाताया यातं अतएवानुपदं विरुधोपीत्याव्ययेति विशेषणं पक्षवृत्तित्वं साध्या व्यापकत्वमिति हेतुताभासत्वं हेतुवदभासमान
 त्वेवैत्यर्थश्च वृत्तिमत एव साध्यतदभावव्याप्यत्वग्रहा विरोधिवृत्तिमत्वग्रहा विरोधिरूपवत्वमर्थः साध्यतदभाववद्वृत्तित्वं साधारण्यो निश्चित
 साध्यतदभाववद्भाववृत्तत्वमसाधारण्ये तत्र व्याप्तिद्वयग्रहा विरोधीति हृदयं असिद्धिविशेषस्तु वृत्तित्वं वृत्तिमत्वग्रहा विरोधिसाध्यतदभा
 ववद्भाववृत्तत्वमपि यदीदृशं तदा मिथिरेव नो चेदमेवासाधारण्यं साध्याप्रसिद्ध्यादिवारणाय विशिष्टसाध्यसाधनग्रहा विरोधित्वं वाच्यं
 व्यापकसामानाधिकरण्यमिह व्याप्यत्वं तेन द्वितीयस्यासिद्धो रिति स्तुत्येव केचित्तु असाधारण्यभावकात्का वीछिन साध्यतदभावव्याप्ति
 शून्यत्वं विवक्षितं विशेषणसावा द्वस्तुतो व्याप्यस्य विरुधस्य वा साधारण्यस्य संग्रह इत्याहुः तत्रित्यं व्यथेति विरोधादेवारिकं साध्याभा
 वेत्यादि व्यर्थं तस्य पार्थक्ये प्रमाणाभावादिति भावः प्रथममित्यादि गगनीमित्यादि च दूषणं यथा श्रुतेनापीत्यादि पक्षविपक्षत्वा वीछिन
 व्यावृत्तत्वं व्यथेति सपक्षगतत्वा विपक्षव्यावृत्तत्वयोर्दूषकतयामनुपयोगादिति भावः पक्षातिरेके त्यादि व्याप्यविरुधयोरसाधारण्योः
 संग्रहाय पक्षातिरिक्तपदे पक्षत्वं संदिग्धसाध्यधर्मत्वं धूमेत्यादि दूषणं यथा श्रुतेन तु सत्यमी समासात् पक्षातिरिक्ते वर्तते यत्साध्य
 वमात्रवृत्तिव तद्विन्नत्वमित्यर्थ इति ध्येयं पक्षवृत्तीत्यादि विरोधः साध्या सामानाधिकरण्यां पक्षवृत्तित्वसाध्यसामानाधिकरण्य
 ग्रहा विरोधी यो नुमिते रोपयिकस्य जनकज्ञानविषयस्य संबंधस्य सपक्षसत्त्वादेरभावस्तद्वृत्तिमित्यर्थः सपक्षविपक्षव्यावृत्तत्व

स्यात्साधारण्यस्य निश्चये पक्षे साध्यसमानाधिकरणसंदेहाद्भवत स्यतदज्ञानविरोधित्वं पक्षवृत्तौ विरुद्धमिति चेन्न वर्तते यस्तादृशो भावः
 स्तद्वत्त्वमयं इत्यपि कश्चित् पूर्वोक्तलक्षणानां यथा करीत्या यथा मतं नाव्याप्यादिसंभावना परंतु तज्ज्ञानस्यानुमित्यप्रतिबंधकतया
 सां हेत्वा सा संतावच्छेदकं न घटते न घटतां किं तेन तेषां हेत्वा सासविभागा मात्रोपयोगित्वा ॥ ६ ॥ इत्याशयवानाह उच्यते इति संदेहः
 प्रत्येव साधारण्यादिविशिष्टधर्मिज्ञानत्वेन हेतुतात्तजनककोटिकोटिद्वयोपस्थितं प्रतिलुतादृशधर्मज्ञानत्वमात्रेणैतत्
 मिश्रित्याह उभयेतिसाध्यसंदेहजनकं तत्प्रकृतं यथा कथं चिच्छेदकोटिद्वयोपस्थितिः स्यात्पुनश्च साधारणी संदेहजननी नियमा
 कं तु साधारण्यादिविशिष्टधर्मवत्ताज्ञानं अतएव धारावाही संदेह इति मते तद्धर्मितावच्छेदकविशिष्टधर्मिण्यद्वयविशिष्ट
 धर्मिज्ञानं साध्यसंदेहजनकं तद्वत्त्वमेव वक्तव्यं कोटिद्वयसहचरितत्वादिज्ञानतस्याध्वत्वादिरुद्धतत्वादिना धर्मिज्ञानमे
 व संदेहजनकं न तु तदानीं साहचर्यज्ञानमप्यपेक्षत इति नयेतु यद्वयविशिष्टत्वेन गृहीतस्य धर्मस्य धर्मिवृत्तिताज्ञानं न
 थातद्वत्त्वमेव वाच्यं तच्चैत्यादिननुसाधारण्येन साध्यतदभाववद्भाववृत्तत्वं वृत्तिमते स्तथात्वासंभवात् एककोटिव्याप्यस्यैव
 ककोटिमद्भाववृत्तस्यापि धर्मस्य बुद्धेर्विशेषदर्शनतया संशयविरोधित्वाच्च सत्प्रतिपक्षेन परामर्शप्रामाण्यसंशयोत्तरमे
 व साध्यसंशयात् नपि निश्चितसाध्यतदभाववद्भाववृत्तत्वं तद्धियत्र साध्यादिमत्तानिश्चयः तद्भावित्वेन येन रूपेण

५. तत्र ह दशाया मतिप्रसंगात् न वतादृशानिश्चयविषयस्य धर्मिणो वास्तवं साध्यदिमत्वमपि तत्र भावाभावात् किं संदेहजनकतावच्छेदक
 यासाधारण्य इदं त्वपि वस्तुतस्तद्भाववृत्तत्वाभावेन तत्र लक्षणयोगादित्यस्तथा लक्ष्यत्वाभावेन परिहरीते केवलान्वयीति अतः
 यतएव पुरुषदोषाधीनं तदोषत्वमत एव तयानित्यदोषत्वसाहजिकदोषत्वे कोदाचित्कत्वा नुपपत्तेः एवं च यत्र दोषता प्रयोजक
 वस्तुतो हेतौ तत्रानित्यदोषत्वयत्र तु पुरुषस्य तद्भूमेन तत्र तदपि भ्रममात्रादपि दुष्टत्वे अतिप्रसंग इत्याह अन्यथेति केचित्
 परंतु अयं घट इतद्घटत्वादित्यादावव्याप्तिसाध्यसंदेहप्रयोजकं हेतस्य साध्यतदभाववत्त्वव्यावृत्तत्वं नैकस्य धर्मस्य तदुत्त
 यव्यावृत्तत्वं संभवति असाधारण्येन तस्य पक्षमात्रवृत्तितया अतस्तस्यालक्षणायातरयति अयं घट इत्यादि एवं वावृत्तिगग
 नादिकमेवासाधारण्यपक्षवृत्तिताभ्रमदशायां साधारण्यस्यासंकरः न वसित्यव्यावृत्तत्ववृत्तिमत्वयोः स्वरूपतो विरोधः निमित्त
 तसाध्यतदभाववद्भाववृत्तत्वं न संदेहप्रयोजकं तथा सति तु अन्यथा यतयानिश्चितसाध्यतदभाववद्भाववृत्तित्वस्यापि तथात्वे सधेतो सा
 ध्याभाववद्भावविषयवृत्तिरूपस्य विशेषणत्वे व्यभिचारिणो रासभादौ महानसादि वृत्तितादशाया मव्याप्तिः उपलक्षणत्वे साधा
 रण्योतीति दशाया मतिव्याप्तिः असाधारण्यप्रकरणसमया ॥ १० ॥ तत्वेन भ्रमविषयोरनित्यदोषत्वविशेषादर्शनदशाया मनुमित्य
 नुत्यादकप्रयोजकत्वं न तु वास्तवदोषहेतुत्वं अन्यथानुमित्यनुत्यादप्रयोजकज्ञानविषयतामात्रेण वास्तवहेतुदोषत्व इत्याहुः अनवगतस

गित्वं तु तथा बाधप्रतिरोधौ तु धर्मविशेषितत्वात् न तादृशो सर्वसाध्याभाववत्तद्वाप्यवत्त्वादिकर्मसाध्यवत्त्वग्रहविरोधित्व
 न सामानाधिकरण्यग्रहविरोधिनाविषयवृत्तित्वादिना एव कारणानुगमकरूपव्यवच्छिद्यतस्य हेतुसंज्ञावत्त्वकत्वेन
 सत्त्वावच्छेदकत्वं निरस्यति हेतुसाध्यलक्षणादुरोधेनेति तेनानुमिति विरोधित्वयदित्येव लक्षणकरणेनासाधारणस्य
 सत्प्रतिपक्षोऽस्यापकतया दूषणत्वपक्षेनाव्याप्तिरन्यथापुनरव्याप्तिरेव साध्याभावज्ञापकत्वेन साक्षात्साध्यवत्तानुमि
 तिप्रतिबंधमित्यायसंप्रदायमनुरुध्येदं अतएव तावदग्रतश्चाविषय्यतिनापीति निश्चिते साध्यवद्विनेचवर्तमानत्वमित्य
 र्यः अनपसंहार्यइति साध्यवदन्यवृत्तिर्वांशस्य तत्रापिसत्त्वादिति भावः नापीति इहस्यपक्षत्वेन निश्चयगर्भमतोनाभेदः घ
 तइत्यादिइत्यस्य विरुद्धस्यानुपसंहार्यस्य प्रसिद्धस्य विरुद्धस्यांतरस्य व्यवच्छिद्यत्वात् अन्वयतो व्यतिरेकतश्च सहचारा
 ग्रहदशायामीदृशं हित्वमनुपसंहारीति मतेनेदमित्यपिकेचित्वादिपक्षेति अत्रविषयत्वं साध्याभाववत्त्वं अनुपदमेव वस्तु
 गत्या साध्याभाववद्वृत्तित्वेन साधारणइति मूल एव स्फुटतरमभिधानात् ननु निश्चयगर्भतज्ञानस्याप्रतिबंधकत्वात्
 नववस्तुतोयत्रतन्निश्चयतद्वृत्तित्वज्ञानप्रतिबंधकरूपोत्तरेण साध्याभाववत्तानिश्चयहेतुज्ञाने प्रतिबंधात् न च केण रूपेण तत्तथागौरवात्

हेतुसाध्याभावयोश्च सामानाधिकरण्यात्पुनरेव विरोधसाध्याभाववद्वृत्तिहेतुरित्यादिज्ञात्वाज्ञानानामप्रतिबंधकत्वापाताच्चयत्तुसा
 ध्याभावत्वांशे निश्चयरूपं शेषांशे संशयसाधारणसाध्याभाववद्वृत्तित्वज्ञानप्रतिबंधकं अन्यथापक्ष एव साध्याभावसंदेहेण संदिग्धा
 नेकांतिकत्वस्येष्टत्वात् हेतुसाध्याभावसमानाधिकवगाहित्वेवज्ञानस्य व्याप्तिग्रहप्रतिबंधकत्वात् अतएव पक्षसाध्यापि
 रितकधर्मातिरिक्तधर्मवान्मेयत्वादित्यादयो नुकूलतर्कविरहिणो बाधप्रतिरोधयोरनवतारैपि पक्ष एव संदिग्धानेकांतिकतया
 प्रयोजकाणीयं ते एव हि दौहानुकूलत्वाद्दयः शक्ति साध्यका अपि अनन्यथापक्षातिरिक्ते सर्वत्र साध्यवत्तानिश्चयो
 द्याप्तिग्रहस्य दुर्वारत्वादिति पक्षविषयान्यतरत्वादिना सर्वत्र सत्प्रतिपक्षप्रसंगाच्च अथ साध्यतद्दत्तं तत्सावा न्यासावा
 र्थव्यभिचारयोरकोषादे इतरो व्याप्तिः साध्यवत्तज्ञानप्रतिज्ञानप्रतिबंधकज्ञानविषयत्वेनाभावद्वयानुगमनेपि हेतुमतिता
 दृशाभाववत्त्वस्य तादृशाभाववति हेतुमत्वस्य तादृशाभावे हेतुसामानाधिकरण्यस्य साध्यतद्दत्तादौ हेतुसामानाधिकरण्यात्
 दिशाभावप्रतियोगित्वेति संशयइति चेत् अत्रवदंतिप्रकृतसाध्यसामानाधिकरण्यग्रहविरोधिज्ञानस्य विषयतया
 न्यव्याप्तिग्रहविरोधितावच्छेदकत्वेन विभजनाच्च संशयः आविरोधिन इत्येतेन साध्याप्रसिध्यादीना निरासः । यदि पुनरत्यंता

* न्यायाभाववयोरेकगर्भविचारज्ञानस्य नान्यतरगर्भव्याप्यग्रहविरोधित्वमित्यादिकं विज्ञाप्यते तदा साध्यसाधनाधिरूप्यघटते नान्य
 व्यत्ययो नुगमनीया प्रातिस्विकरूपेणोपादायवातावद्यात्यवगाहितं ग्रहस्य वक्तव्यं साध्याव्यभिचरितसामानाधिकरण्यस्य व्याप्य
 प्रसिद्धेतो विरोधेयतद्विशेष एव विशिष्टसाध्यसाधनवत् ग्रहाविरोधिनाज्ञानस्य विषयतया व्याप्यकत्वे ग्रहाविरोधिकत्वं वा विज्ञाप्यते
 पूर्ववत् साध्यतद्वत्तया न्यायाभावो साध्याभावव्याप्त्यादिव्यावृत्तेन साध्यवत्ताज्ञानविरोधित्वेनानुगम्यतत्र हेतुसामानाधिकरण्य
 सावग्रहविरोधित्तसाध्यवत्ताज्ञानविरोधिनिवातादृशाभावग्रहविरोधिहेत्वासासतावेदकं रूपवत्त्वात् सावग्रहवत्त्वसाध्याभावव्या
 त्यादौ हेतुसामानाधिकरण्यादिकमाभिरुपित्वा सासविरोधित्वं पूर्वोक्तिदिशावसेयं उपदर्शितव्यं विशिष्टव्याप्यविरोधव्याप्यत्वासिद्धिरे
 वेति व्याप्यग्रहकारणसहचारग्रहसहाकार्यभावप्रतियोगिताज्ञानविषयत्वेनानुगम्यतप्यिकेचित्प्राचामतेनोत्तरयतिनसर्वेत्यादि
 सर्वेति विषयपक्षेयर्थे चित्तेन साध्याभावन्यूनवृत्तेर्व्यावृत्तसः विषयत्वस्य निश्चयगतितात्पर्यवर्तित्यागधवत्त्वात् नित्यः च दृशवत्त्वादित्या
 दोना व्याप्यः पृथिवीरूपवतीरसादित्यादौ जलोदेनैरसत्वादिभ्यमेव नरसाधारण्यभ्रमएवेति मंतव्यं तथापीति पक्षत्वं संहिद्यासाध्य
 कत्वं मंतं दूषयति अथेत्यादिव्याप्त्यादितथावृत्तदूषणाक्षमत्वात् सासत्त्वमुपाधिविदित्वावः एकधर्मिव्यावृत्तत्वेन सामाना
 धिकरण्यग्रहविरोधिधर्मतरेतत्तत्तत्त्वात् अन्यसत्तोरपिसाध्यसाधनयोर्व्यतिरेकित्वं दोषाय स्यात् अथ यदं कितुरभिप्रायः पक्षे साध्य
 सावस्य संशयो निश्चयश्चानुमितिरोधिविरोधिविषयत्वात् तत्सामग्री च विरोधिसामग्रीत्वेन तत्रादिमस्य सामग्रीपक्षे सव्यभिचारस्य हेतुस्य

५२

यत्र यत्र तत्र निश्चयस्तेन तेन रूपेण तद्वावृत्तत्वं वा आद्ये सर्वाणि साध्यव्याप्यवृत्तसाध्यवृत्तिसर्वाणि वा साध्यवृत्तिप्रमेयाणीत्यादि
 निश्चये सामान्यतः पक्षे साध्यादिनिश्चयाद तथात्वं प्रसंगः द्वितीये तु विशिष्टपक्षे साध्यनिश्चयं विनैव शब्दादिना साध्यव्याप्य
 त्वनिश्चये पितवापातः नैष दोषः यादृश व्याप्यग्रहे सति नासाधारणं तद्ग्राभावेन विशेषलक्षणस्य साधारण्याभावविशिष्ट
 स्यतद्ग्रहस्य वाभावेन सामान्यलक्षणस्य विशेषणादिति व्याप्यनिरासात् विशिष्टसावादेव साधारणे व्याप्यभ्रमदशायां
 नाव्याप्यरिति चेदेवं सति एकेन व्याप्तौ गृहीतायां साधारणस्य नाकिं विदपि प्रतिसव्यभिचारित्वं स्यात् स्याद्वा तदपि तत्पुरुषघ
 दितसाधारण्यवत्साध्यादिव्याप्यवत्त्वेन रूपेण साध्यादिमत्त्वं निश्चये व्याप्यप्रसंगाच्च न हि घटो निघटाद्वावृत्तेश्च वृत्तमिति वदमि
 त्यव्याप्यवतो व्यावृत्तेश्च वृत्तमिति तदानीं निश्चयः अभिहितं च निश्चितसाध्यतदभावेव द्वावृत्तत्वं न संशयप्रयोक्तव्यमिति
 किंतु साध्यतदभावाभ्यां सहचरितत्वं मिव तत्सहचरिताभावप्रतियोगित्वं व्याप्यविरुद्धयोस्तत्त्वेन निश्चितयोर्दोषाने विशेष
 षदर्शनवशादेव न संशय इति विज्ञाप्यलक्षणोत्तरमाह विरुद्धान्येति विशिष्टसाध्यहेतुसामानाधिकरण्यग्रहाविरोधित्व
 त्मकमर्थतो विरोधिविशेषणं तेन साधनयोरप्रसिद्धरवृत्तित्वस्य परस्य साध्याधिकरण्यधीनां च निरासः पक्षपदं च धर्म
 मात्रपरतया च यद्यधर्मवृत्तित्वं हेतोर्ज्ञायते तत्र तत्रैवानुमिति विरोधियद्वृत्तद्वत्त्वमित्यर्थः साध्यव्यापकी सूताभावप्रतियोगि

दृष्टाभावस्यागहीतुमशक्यं व्यापकत्वाभिमतशङ्कत्वाभावाभाववत्तु च वृत्तित्वस्य नित्यत्वानित्यत्वयोः संदिग्धमनत्वादिति वा-
 च्यं तथा त्वेपि तादृशसंशयाभावदृष्टायांतथातनिश्चयेतदुभयव्यापकीभूतावप्रतियोगिज्ञावृत्तित्वस्य शब्दप्रतिसंधातृशक्य-
 वात् आश्रयप्रमप्रतीत्यैव प्रतीतस्य सौरभादेरभावस्य पानीयपाषाणादौ पृथिवीत्वात्तदभावसहचारणतदुभयव्यापकताया-
 हि तादृशभावप्रतियोगिसौरभत्वस्य च दनादौ परामर्शे पृथिवीत्वादौ साध्यतदसाधारण्यस्यातिसूक्ष्मत्वाच्चोत्तेन न्वयंसत्प्रति-
 पक्षएव व्यात्येरन्वयनिरूप्यत्वस्याव्यापकत्वेनाप्रयोजकत्वादत आह सत्यतिपक्ष इति न चैवं वेधभेदेन पृथगभिधानेति प्रस-
 गः स्वतंत्रेच्छाया इत्यादेः ग्रंथकृते वा सिधानात्तदभावसाधके तत्साधके तद्भरणपात्रातिविशेषसूचनाय त्वानसव्यभिचारसत्प्रति-
 पक्षोभयलक्षणाक्रांततयोभयांतद्भावस्य विरुद्धत्वादित्यपि कश्चित्सर्वसपक्षेति सपक्षः साध्यवान्यक्षवृत्तित्वे सति साध्यव्याप-
 कीभूताभावप्रतियोगित्वमित्यर्थः इदं च साक्षादनुमिति विरोधिविरोधश्च साध्यासामानाधिकरण्यादिरूपान्वयव्याप्तियद्विषये-
 धातिनसां कार्यशंकोपि साध्यसामानाधिकरणं तु साधारणं दृष्टाविशेषतद्भ्रमस्तु पुरुषदोषो व्याप्य इव साधारण्यभ्रमः न-
 दीनाः पुनरेवं वर्णयन्ते सामग्रीद्वयविरोधेन हेत्वभावस्य साध्यतदभावव्यापकताग्रहविरोधो साधारणस्य दुष्कता बीजंतथा-
 हिरतिमताहेतुना कविदीपवर्तिते व्यंतत्र वाक्यं साध्यतदभावयोरन्यतरेण भवितव्यं न च तत्र हेत्वभावः संभवति अतो न रूपमन्य-

तरा व्यापकत्वं तस्य एवं विरोधध्रौव्ये साध्येन तदभावेन न हेत्वभावस्य सहचारज्ञानं नैकतरनिरूपितामपि व्यापकताया हयति-
 गियो विरोधात् विरोधि परामर्शद्वयमिव साध्यतदभावो एवं वृत्तिमत्त्वविशेषितं हेतोर्भावत्सपक्षविपक्षव्यावृत्तत्वं वृत्तिमत्प्रति-
 योगिकत्वविशेषितं वा हेत्वभावस्य यावत्सपक्षविपक्षवृत्तित्वमसाधारण्यमिति योजयंति च ग्रंथमित्यंशवृत्तं यदि साध्यतदसा-
 वद्व्यावृत्तत्वेन तदुभयव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वेन ज्ञानं ज्ञानयोग्यं स्यात्तद्वत्स्यादितियावृत्तित्वाव्यतिरेकितया त-
 दृशव्यतिरेकप्रतियोगित्वेनार्थात्पक्षे तदुभयसाध्ये तदुभयसहचरितं सवेत्तव्यापकाभाववति व्याप्ताभावस्याभावात् अतथा-
 भावे वापक्षधर्मेताया व्यात्येः बानुपपत्तिः न च तथाभावः संभवति न वापक्षवृत्तित्वं बाधितः अतः साध्यतदभावो व्यापकतया-
 तदुभयसिद्धिः अनुकूलविरोधिव्याप्त्यद्वयग्राहकव्यतिरेकसहचारद्वयग्रहविषयतया असाधारणो दोषो व्याप्तियहः प्रति-
 बंधकः ननु यदि विरोधिव्याप्तिद्वयं हेतुसमुत्पत्तात् तस्येत्यत आह सत्यतिपक्ष इति तत्र हेत्वभिन्नतयाधिकरणभेदेन त-
 थाग्रहः संभवति अत्र पुनरेकस्मिन् हेतौ तदुभयग्रहो विरुद्ध इत्यत्र इति अत्रेदं विंत्यं पवं सति पक्षादेर्यवत्वे विशेषणव्ययं दुष्क-
 ता यामनुपयोगिता त्वव्यभिचाराग्रहमात्रे पक्षिणत्वात् वृत्तिमत्त्वादिविशेषितस्यपि चासाधारण्यस्य ज्ञानं न व्याप्तिज्ञानविरोधि-
 विरोधि विषयत्वाभावात् उपदर्शिते विरोधितच्छरीरेन वभावाच्च व्यापकतयोरीषेन स्वतो विरोधो दृष्टिरीत्यातदवधारणवाच्यं

कव्यभिवारज्ञानमेव प्रतिबंधकं अतएव सत्यप्यसाधारण्यज्ञावे एकत्रानुकूलतर्कावतारेभवति व्याप्तिधरिति एतेन तादृशसहचारज्ञानं तु न
 बलविरोधिव्याप्तिग्रहसामग्रीत्वेन प्रतिबंधकं तर्कावतारे तु तुल्यबलं तेन नास्तीति परास्तं तर्कस्य व्यभिचारः कानि वतं कित्तेनैवोपया
 गित्वा तसामग्रीत्वेन प्रतिबंधकत्वे हेत्वाभासत्वायोगाच्च सप्रतिपक्षे च विरोधिव्याप्यवत्तानिर्णयत्वेन प्रतिबंधकत्वं न तु विरोधिसा
 मग्रीत्वेन बाधावतारेत्वापाततः प्रतिपक्षितत्वेपि बाधेन प्रतिहेतोप्यारव्यत्वादिना न एव साध्यानुमित्युदयादिकं तेष्वनुवर्तते ॥ ॥ ने
 केवलान्वयीत्यादिसधेतुत्वे साधारण्यत्वे च केवलान्वयिनः साधारण्यस्य व्यतिरेकेण स्तसाधारण्यत्वं भागासिद्धत्वं विरुद्धत्वं च
 थासंभवं बोध्यं नापीति केवलान्वयिसाध्यकेपि बाधकमानप्रतिक्षिप्तं वेदित्वा ह दयं अव्यापकत्वादि क्षति न सत्यं तवैव्यर्थं
 निश्चितसाध्यासाववत्तमात्रवृत्तित्वे साधारण्यविरुद्ध इति साधारण्याद्यग्रहदशायामस्यासांक्यमिति वाह दयं अव्यापकत्वादि
 ति असधेतुत्वं च व्याप्तिनिश्चयदशायामेवेति भावः अथेत्यादिपक्षातिरिक्तेन प्रतीतो निश्चितो व्याप्तिग्रहानुकूलो न्वया व्यति
 रेकेण वा सहचारस्य सतथासधेतोरेवेति तथा च लक्षणपक्षातिरिक्ते पदं सहचारग्रहस्थूलमात्रोपदर्शनं निविशेषकमिति
 भावः विशेषकत्वाभिप्रायेण दुषणद्वयमाह तत्रैवेत्यादि असाधारणे सपक्षे व्यावृत्ते पक्षतादृशायामाश्रयमिधेयः ॥ शब्दत्वा
 दित्यादौ जलमग्निः स्वदेशीतस्य शिवत्वादित्यादौ च रूपं जलबाह्व्यभिन्नगुणवत्त्वाद्गुणकमावृत्तिजातिमत्ताद्यावत्तत्त्वात् इत्यादौ च रूपं

हो द्वितीयस्य तु प्रतिहेतोः परामर्शोतिस्तयोराभासत्वं अतएव स व्यभिचारलक्षणे पक्षे वृत्तिर्विशेषणं साध्यासाववृत्तिमत्वमात्रं पुनरसिद्धि
 रविविरोधान्यस्य परामर्शविरोधिनोरूपस्य तत्त्वादिति मैत्रं बाधसंशयस्य प्रतिबंधकत्वा नगीकारासाधारण्यधर्मवत्ताज्ञानस्य संश
 यसामग्रीत्वाभावात्सामग्रीत्वेन प्रतिबंधकत्वे हेत्वाभासत्वायोगाच्च अन्यथा पक्षस्य साध्यतदभाववृत्तिप्रमेयत्वादिभत्वं
 सर्वत्र हेतावासासांभेत तथा कामिनोजिज्ञासादिप्रयोजकं तज्ज्ञाने एसाधनत्वादिकमपि एवं विशिष्टस्य तु द्वाव्यत्वं व्युत्पाद्य
 केवलस्यापि सपक्षव्यावृत्तत्वस्य तथात्वं व्युत्पादयति किंचेति वाद्युपदर्शितदृष्टांतस्य साधनवेकल्या तत्तावनं तु साधारण्या
 भावनं सपक्षांतरगामित्वसत्त्वापितत्संभवात् उद्भावनं तु तस्यान्यग्रहस्थानत्वात् विभाजकसूत्रस्थानुक्तसमुच्चयकचकारेण
 तस्यापि समुचितत्वादुदाहरणाभासतोपदर्शनायेव वा आवश्यकश्च प्राचां दृष्टांतप्रयोग इति भावः बाधृत्य दार्थेनुमाने
 साधारण्ये दोषः स्वार्थोत्पत्त्यादत आह स्वार्थोति स्वमते सिद्धांतमूपक्रमेते इत्यत इति अर्थादिति व्यतिरेकिमुद्देश्यार्थादुभयसा
 धयेत अर्थवशा संपन्नमेवोभयसिध्यनुकूलव्याप्त्यादिग्रहादित्यर्थः व्यतिरेकितयावेति पाठे र्थादित्यपि विधयेति परमतेन
 एव च पक्षधर्मतया ज्ञायमानो हेतुः साध्यासावव्यापकत्वात्तासावप्रतियोगित्वज्ञानात्साध्यस्य साध्यव्यापकीभूतासावप्रतिया
 गित्वज्ञानाच्च साध्यासावस्य साधनायानुखोमिथो विरोधिनैकमपि साधयति न च शब्देनित्यत्वानित्यत्वसंदेहेतुभयव्यापकत्वं श

पदार्थस्त्रिभेदविभावं व्याख्यादयति एवमित्यादिना असिद्धिरनिश्चयः ज्ञाने ज्ञापने स्वार्थस्त्रिभेदं तं भावं एतेनेत्यादिना शङ्क्यनिरस्यति उपजीव्यत्वादिति
 अत्रेदं विंशत्यं हेतुमत्तिसाध्याभावसंदेहो नाभासः सत्तयेव विरोधात् तद्विषयस्तु हेतोः साध्याभावसामानाधिकरण्यं साध्यस्य बाहेतुमन्त्रि
 ष्टाभावप्रतियोगित्वेनास्त्येव केवलान्वयिसाध्यके व्यतिरेकिसाध्यहेतुसाधारण्यरूपतयसंदिग्धानैकांतिकत्वपर्यवसितं किंभूविषय
 कसाध्यतदभावसंदेहेन कारणीभूतान्वयः व्यतिरेकसहचारग्रहविरहात्संशयसामग्र्याः साध्यतदभाववत्त्वनिश्चयप्रतिबंधाद्वा व्यास्य
 ग्रहे अज्ञानरूपासिद्धिरेव उपजीव्येति च साध्याभावसंदेहो दिनाभासः सत्तयेव विरोधित्वादिति यत्तु व्याप्तीति व्याप्तिग्रहानुकूलसह
 चारनिश्चयत्वावच्छिन्नविरोधिरूपवत्वमर्थः विरोधस्तु संशयसाधारणमन्वयमात्रसहचारग्रहविरुद्धिः असाधारणे व्यतिरेकिणि
 चन व्यतिरेकग्रहसहचारप्रतिरोधः तादृशरूपमंतरेण लक्षणस्या संसृतिव्याप्यत्वेन रूपलक्षणभादके बलेति तादृशावच्छिन्न
 पक्षः पक्षसंदिग्धसाध्यकोऽस्य श्रयः स तथा तथा च केवलान्वयिधर्मविच्छिन्नसाध्यसंदेहविषयवृत्तित्वमनुपसंहारित्वं व्यति
 रेक्यादौ तु केवलान्वयीन संदेहविषयता वच्छेदकः साध्यवृत्तानिश्चयसामान्यविरोधिसंशयविषयवृत्तित्वं वा तत्त्वधर्मविशेषभि
 यं धितं स्तु संदेहो नान्यधर्मिकनिश्चयविरोधी साध्यसंदेहविषयता व्याप्त्यसाध्यसिध्यनुकूलव्याप्तिग्रहोपपिकसत्ताकत्वं वा ता
 दृशीनसत्तान्वयेहेतौ व्यतिरेकेन तदभावस्येति न कश्चिद्विशेषः स्वरूपसत्तादृशसंशयविषयेन हेतुमत्ताविज्ञानहेतौ साध्यसामानाधिकरण्यसंशय

सामग्रीत्वेन तन्निश्चयप्रतिबंधकं सर्वत्र संशयसामग्र्याः निश्चयप्रतिबंधकत्वस्य कल्पनात् हेतुमत्तिसर्वत्र साध्याभावसंशये हेतौ साध्य
 सामानाधिकरण्याभावसंशयस्योपित्यावर्जितत्वात् साध्याभावेन साध्यसामानाधिकरण्योभावोपपत्त्यापनादिति तत्र सर्वत्र साध्यसं
 देहदशायाक विदपिसाध्यसामानाधिकरण्यस्यागृहीतत्वेन तदभावस्य गृहीतमशक्यत्वात् प्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टप्रतियो
 गिनिश्चयस्याभावधीहेतुतायाः असकृदावेदितत्वात् अस्तु वा यथा कथं चित्साध्यहेतुसामानाधिकरण्यभावसंशयहेतुत्वेन वा
 तथात्वेन तथापि सामग्रीत्वेन प्रतिबंधकया हेत्वासासत्त्वं अन्यथा व्यभिचारिता व्यभिचारितसामानाधिकरण्यसामानाधिकर
 णव्याप्यपक्षधर्मतापक्षधर्मादिसाधनवन्निःसाधनादिसाधारणद्रव्यत्वादिसत्त्वं हेतोः पक्षस्य वा भासांतरस्यात्वेन तदपव
 र्जितस्येव तथापि ज्ञानस्य तदसाधिरानतनिश्चयविरोधिसंशयसामग्रीत्वात् एवमसिध्यादिनिश्चयकप्रत्यक्षसामग्र्यापि अ
 पि च हेतोः साध्याभावसंदेहविषयमात्रवृत्तित्वदूषणमिति प्राप्यं तत्र व्यतिरेकिणि हेतौ नितविषयेणापि संदेहेन संपद्यते दूषक
 ताबीजसत्त्वेनासाधारण्यादिसाधारण्येन दोषाय न च त्रैवनिर्भरः कर्तव्यो हेत्वाभासत्वानुपपत्तेरित्युक्तत्वादिति कृतं पल्लविते
 नेति ॥ ॥ ॥ ॥ व्याप्तिग्रहप्रतिबंधकलक्षणेन प्रयोजनं न च व्यतिरेकव्याप्त्यग्रहे स्य प्रतिरोधात् लक्षणं तु विशिष्टसाध्यसाधनग्र
 हाविरोधिना ज्ञानस्य विषयतया व्याप्तिग्रहविरुद्धितावच्छेदकरूपं व्याप्तिश्चान्वयतो व्यतिरेकत्वानानारूपाप्रतिस्विकरूपेणोपादायताव

दवगा हीयहो वाच्यः साध्यसाधनयोरप्रसिद्धेरसिद्धिभेदस्य तत्रो धातुलक्षणं तु विशिष्टसाध्यसाधनग्रहाविरोधिनाज्ञानस्यविषयतया व्याप्तिग्रह
 विरोधितावच्छेदकत्वरूपं व्याप्तिश्चान्वारणायाविरोधिना इत्यंतसाध्यसाधनभेदेन सव्यभिचारभेदाद्यत्र विशिष्टसाध्यसाधनं प्रवाप्रसि
 धंतत्रतद्ग्राहाविरोधिनापादेयं एवमन्यत्रापिशेषहेत्वाभासलक्षणात्कदिशावसेयं व्यर्थविशेषणत्वं तु न व्याप्तिग्रहविरोधीतिवश्य
 तिसाध्यव्यभिचारितसामानाधिकरण्याविरहस्य बहिर्भावित्वेनीयत्वे पुनरन्यव्याप्तौ व्यापकत्वं अव्यभिचारितत्वं वा सामानाधिकरण्येन
 विशकवलितं युगपदुपादेयं तत्र साधारणत्वं वर्णितं असाधारणत्वं तु सपक्षव्यावृत्तत्वं सपक्षश्च साध्यवान्न तद्वावृत्तत्वं तदुत्तित्वग्रहवि
 रोधित्वंप्रकृतसाध्यसाधनग्रहाविरोधिनाज्ञानस्यविषयतया तदुभयसामानाधिकरण्यग्रहविरोधितावच्छेदकत्वमिति विष्णुष
 संश्रुतेवेत्यंसाध्यादेः साधनवदवृत्तित्वादिकं चाक्षुषस्पशवानस्याशनिशाहवत्त्वादित्यादौ विशेष्ययोरसामानाधिकरण्येन बाधासि
 धिभेदस्य च साध्यसाधनयोरवृत्तित्वस्येतत्सांकर्यमपिनक्षतिः इदमेवमणिकृतां विरुद्धत्वं इष्टं वतदीयमसाधारणत्वमेवास्तु विरुद्ध
 त्वमिति यत्र बध्मिणि यो धर्मो यादृशा हेत्वाभासतत्रस्तद्व्याप्यमपि तद्विशेषांतरेण प्रकरणे समंतद्व्याप्यं पृथगुपदेशादविरोधित्वाच्च
 अनुपसंहारित्वं च विशिष्टसाध्यसाधनग्रहाविरोधिनाज्ञानस्यविषयतया व्यतिरेकव्याप्तिग्रहविरोधितावच्छेदकत्वं वतादृशांसाध्या
 देरत्यंताभावप्रतियोगित्वादिकं च ह्यभावाभावेन व ह्येधूमाभाववद्वृत्तित्वज्ञानं च ह्यभावावस्थधूमाभावव्यापकताज्ञानं कदादिरुद्धादपि न तु बहिर्भावेनेति नाभिप्रस

जलवाद्रव्यमिदं गुणवत्त्वाद्गुणकर्मावृत्तिजातिमत्त्वाद्वा इत्यादौ विरुद्धेनातिव्याप्तिरित्यर्थः । इषकतायामिति सहचारभावस्यैवज्ञानविरो
 धिनतु तत्प्रत्ययोऽस्यापीत्यर्थः । अर्थमत्येति । अनेकांतिकज्ञादार्थविवेचने प्रतिस्विकरूपेणैव प्रतिबंधकत्वव्यवस्थितेतित्यर्थः के
 वित्तु इषकतायामसाधकतासाधकतायामर्थेति । अनेकांतिकज्ञादार्थेऽभयकोद्यप्यस्थापकत्वाद्येनात्यर्थत्वादित्यर्थ इत्याहुः ।
 विप्रतिपत्तिपक्षे साध्याभाववत्त्वप्रतीतिः साध्येपक्षनिष्ठाभाववत्त्वप्रतीतिः साध्येपक्षनिष्ठाभावप्रतियोगित्वप्रतिपत्तिर्वा
 येकेवलान्वयीतिसाध्याभावाप्रसिद्ध्याव्याप्त्येतित्यर्थः । उभयत्र सर्वस्येति अतिव्याप्त्येति पाठे तन्मात्रवृत्तित्वं तत्तद्व्याप्यवृत्तिक
 त्वंतदितरावृत्तिकत्वं वा । अद्येवलेति इदं न कथं विद्यात्पिग्रहदशायाद्वितीये सर्वस्येति व्याप्तीत्यादियत्र व्यस्येत्यर्थः । तत्रावहेत्वभि
 मतशब्दोपसंदानात्तद्वेतु कप्रकृतसाध्यसिद्धौ पियिक व्याप्तिग्रहानुकूलोपसंहाराभावस्तस्यानुपसंहारित्वमित्यथलाभाद्यतिरेकि
 णिनाव्याप्तिः ननुपसंहारः सहचारः तन्निश्चयोवा आद्येतादृशस्याभावः निखिलप्रसिद्धानुपसंहारव्यापकः व्यापकश्च रूपं इव्यभिन्नं गु
 णवत्त्वादित्यादेः । द्वितीये पुनरज्ञानरूपासिद्धिपर्यवसायीकारणाभावात्तयास्वरूपसंवदापो न हेत्वाभास इत्यंत आह केवलान्वयीति
 पक्षः साध्यनिश्चयविरोधिनाः साध्यवात्रवेत्यादेः संदेहस्यविषयः अवच्छेदकत्वं च स्वान्वृत्तितत्त्वं तत्र स्वस्वरूपसतोप्यविरुद्धांते
 न प्रातिस्विकद्रव्यत्वादिरूपेण सर्वत्र साध्यसंदेहदशायां नाव्याप्तिः एवं सर्वत्रैव हेत्वादिमति साध्यकतदभावसंदेहमद्व्याप्यग्रहेणाभासत्वं

शिरा

कै ननु विशेष्यकं दूषकतायामनुयोगित्वा व्याप्तिकरत्वाच्च वृत्तिविशेषसूचनायवात् तत्तेन समवायेन हेतुतायां धूमेनाव्याप्तिः अद्ययोः सा
ध्यवदवृत्तिवत्तदधिकरणत्वाभावोचरमयोश्च साध्यवदवृत्तिवत्तदधिकरणभेदावर्थाविति भेदः ज्ञानातिप्रसक्तिर्न वेत्यादिना निरस्यतितेनेत्या
दिसाध्याभाववद्भासित्वज्ञानेन विनावृत्तिप्रवृत्तिविशिष्टसाध्यवदवृत्तिवत्तदज्ञानापर्यवसानादित्यर्थः । असहचारेति सहचारः सामानाधिकरण्य
व्यभिचारेति व्यभिचारेण ज्ञायते तस्मात्तद्व्यभिचारज्ञानंतदयमर्थः अव्यभिचारितसामानाधिकरण्यरूपाया व्याप्त्ये रव्यभिचारोऽत्र ग्रहवि
रोधिग्रहविषयतया यथा व्यभिचारो हेत्वाभासस्तथा सामानाधिकरण्यं शग्रहविरोधिग्रहविषयतया विरोधोपातिसंवाये विरुद्धो
तुः साध्याभावेति तदभावत्वं तद्वत्ताग्रहविरोध्यभावत्वं तेन साध्यवदन्यत्वे व्याप्यत्वोपसंग्रहः । एवमुत्तरत्रापि साध्यव्यापकेति व्याप्यप
दं स्वरूपपरं साध्येति साध्यव्यापकसामानाधिकरण्यग्रहविरोधिरूपवत्त्वादित्यर्थः । तेन साध्यव्यापकवदवृत्तिवत्तादुपसंग्रहः । सर्वत्र
वोपलंभपदं स्वरूपसिद्धिमात्रफलकं साध्याभावेति व्याप्यपदव्यत्यासेन साध्याभावव्याप्यत्वेन साध्यव्यापकाभावेत्यप्यप्यो स्वसमानेति ।
तथावसाध्याभावसाध्यव्यापकभावयोर्निरुक्तसाध्यव्यापकाभावत्वेनानुगमनाच्चाधिक्यमित्यर्थः । प्रतियोग्युपलभात् स्वरूपतः साध्यवत्
ग्रहविरोधित्वात् तेन निरर्थिकादन्यत्वादिसंग्रहः साध्यव्यापकेति अत्र व्यापकत्वं भेदाभेदसाधारणतेन साध्याभावव्याप्यत्वपर्यग्रहः धू
मवत्त्वादित्येति । धूमाभावस्य वन्ध्यभावव्यापकताग्रहदशायामस्य मध्यमेतभावः । वन्ध्यभावव्यापकवन्ध्यसामग्र्यभावव्याप्यत्वग्रह
वचनमेव पुनरवधारयकेचित्तरूपिणिकिंस्वरूपतो ज्ञातान्येव सामानाधिकरण्यग्रहविरोधीनि असामानाधिकरण्यव्याप्यत्वेन वानाद्यः व्या

पक्षाभावाव्याप्यत्वादेस्तदसंभवादनद्वितीयः साध्याभावत्वसाध्याभावव्याप्यत्वयोः स्वरूपेणैव ज्ञानयोस्तथात्वादतथात्वेपि
तत्त्वमविरुद्धमिति चेत्तद्वैतव्यमसामानाधिकरण्यस्य सामानाधिकरण्यावृत्तितत्तद्धर्माणोऽवतथात्वादाधिक्यं न वैतानिधपि विभा
जकान्यवसेवेषामेवसाध्याभावव्याप्यत्वेनैकविधत्वादतिविरोधोन्नायकप्रकारत्रैविध्येनधर्मिणोपित्रैविध्याभिधानमित्यपि वदति अ
संवेत्यादिबाधस्वरूपासिध्यान्यतरसंकरभावग्रहकोन्यसंकरस्तत्काचित्कः ज्ञानासंकरावुपाध्वं एकत्रैति व्याप्यत्वेपक्षधर्मतायाः पक्ष
धर्मैव व्याप्यत्वस्यारूपः प्रत्येकमव्यापकतोविशिष्टस्यारोपवाच्यः सवैकधर्मिणिविशिष्टव्याप्यद्वयविरहाद्विशिष्टस्याप्रसिधानसंभ
वतीत्यर्थः। विरुद्धादौ साधनेस्वव्यापकसामानाधिकरण्यरूपव्याप्यप्रसिधेस्त्यपिद्वयवृत्त्येकत्रैति तथा चान्यतरत्वे
न तदवधायामस्ति तिसृतिपक्षितव्यवहारो हि सत्यसत्यवासाधनेनाप्रमश्यमानेनाप्यविद्यमान
विशेषिपक्षमत्रैतत्त्वसंभूतिपक्षाविरोधिव्याप्यादिमतेयापरमप्यमाणहेतुः विरोधिपक्षप्रज्ञावाच्यस्य परामर्शमाणास्य हेतोरस
सत्प्रतिपक्षइति विद्यमानपि वक्ष्यंति ततस्तदनुसारेणैव व्यवहारेणैव पक्षिकेनैव पक्षमाह साध्येति बाध्यासिद्धिनिर्णयवारणाय सम
र्थो तन्न वा सो न व्याप्तिपक्षधर्मतात्मेकबलापेक्षितिरिति वाच्यं व्याप्तिपक्षधर्मताविरहस्य साध्यत्वपक्षतावच्छेदकत्वेनासंभवा
त्प्रक्षसाध्याभावव्याप्यत्वात्साध्यपक्षवृत्तेत्वाभावव्याप्यत्वादेति पक्षस्य व्यापकस्य वभदेन संज्ञान्वयव्याप्तिरकमेदेन च व्याप्यरमित्य

त्वादेकोपादानेन्यासंग्रहेणबलस्याविवक्षितत्वाच्चसाध्यविरोधोन्मितिजनकज्ञानविषयत्वेतदुपादावतदुपस्थित्याभिधानेन
 शिरोवेष्टनेननासिकास्यशमिनुधावतिसाध्यस्यसाध्यविरोधिन्याहपक्षानसाध्यबानित्यादुपस्थितेःसाध्यविरोधिसाधनव
 त्वाज्ञानप्रतिबंधकज्ञानविषयोःबाधसाध्याभावादिमत्पक्षाभावादिसिद्धयस्तितेवाजननयोग्ययोसमानयाबलोपस्थित्या तथा
 विध्याप्यादिबुध्याप्रतिनुर्याकार्ययस्यतादृशालिंगत्वमित्यर्थःविरोधिव्याप्यादिविषयत्वलक्षणयोग्यताज्ञानिन्याअप्युपास्थि
 तेरप्रमाण्यग्रहसत्प्रतिपक्षत्वासंपादकत्वाकार्यप्रतिरोधानुधावतसमानत्वागृहीतोप्रामाण्यकसाध्यसिद्धौषेकपरामर्शक
 त्मीनत्वंशत्वेतीगृहीतुप्रामाण्यकेवापरामर्शसत्प्रतिपक्षितव्यवहारविरहात्। यत्तुप्रामाण्यनिर्णयनाधिकबलतयाबाध
 कस्याविरोधिपरामर्शस्यवाग्यायसमानेदितदसत्त्व्यभिचारणप्राणाप्रमाण्यग्रहस्यबलत्वादन्यत्रप्रामाण्यग्रहानुकूल
 त्वेनेवकचित्तदुपयोगाकल्पदोषसंपादनाच्चतुत्तरूपलगाभान्ततद्वैयर्थ्यलिंगपदोपादानाच्चत्वीयलिंगत्वात्पयिकपरम
 र्वत्ताभावादिदूदासेहविरोधियपरामर्शप्रतिरुद्धकार्यकविशिष्टपरामर्शविषयत्वंतुफलितार्थः। गृहीतप्रामाण्य
 कत्वसंबलितयोग्यतापादानेतुवाधोपस्थितिसमर्थपरामर्शकालीनसाध्यसिद्धिसमर्थपरामर्शविषयत्वंतुतद्वैयर्थ्यादिना
 यवन्निव्याप्यवन्नित्यनुमितिःप्रामाणिकानतुसत्प्रतिपक्षत्वतदाकार्यप्रतिरोधोक्त्यमुपादेयाजनितविरोधिबोधत्वेनविरोधिपराम

गः केवलान्वयिनितत्संवेपिअन्वयव्याप्यपादानेनानुमितिप्रतिरोधइतिहिक्साध्यविरोधित्वंसाध्यप्रतियोगित्वंएकेदेशिमतमाहभावाभावइत्यादिननभावस्य
 स्वाभावविरहात्मकरूपप्रतियोगित्वग्राहिधर्मिग्राहकमानवाधःप्रतियोगित्वस्यसंबंधांतरत्वात्त्वस्याभावस्येत्यत्रषष्ठ्यर्थस्यतस्यावश्याभ्युपेयत्वात्विरहत्वं
 नाभावत्वंवाधातनापितदुहप्रतिबंधकग्रहविषयत्वंअविरोधात्प्रत्यक्षेणदुर्ग्रहत्वाच्चनानवच्छाजभावस्यस्वाभावाभावत्वेबाधकाभावात्भावस्यतथात्वे
 बाधकमाहबाधकेविनेत्यादिअभावप्रतीतिरभावत्वविशिष्टप्रतीतिःअभाववत्त्वंनभावमिन्नत्वंप्रथमंदुर्ग्रहत्वात्किंतवमभावानभावइतिप्रतीतिस्सिद्धेकंपसोदोथां
 तारतज्ञानुपस्थितंनिर्विकल्पकोपस्थितंवाप्रकारःअभाववत्त्वासमवेतत्वाच्चजातिःअन्यथेतिअनोतिप्रसक्तेरधिकरणेस्तद्धमेवाभावव्यवहारोपपत्तेरिति
 भावःलाघवादभाविताभावत्वविशिष्टप्रत्यक्षबलाच्चातिरिक्तैकसाधिसिद्धिस्तत्त्वैवएतेनाभावत्वंसप्रतियोगिकत्वंतजाननुगतानामप्यावश्यक
 नाप्रतियोगिकानांकल्प्यतइतिपरास्तंसंयोगादिसाधारण्याच्चगमकत्वभ्रमेतिव्यभिचारिण्यव्यभिचारमात्रेविरुद्धेसामानाधिकरण्यान्नोपिभ्रमश्च
 त्यशक्तोविरोधइतिदूषकतागामविरोधेपिनिग्रहस्थानत्वेविरोधाद्देनोपन्यासःएतएवानेकांति सामान्यलक्षणसाधारणलक्षणविरोध
 वारकंविरोधणं। छलेजात्योर्निग्रहस्थानविरोधनिरनुयोज्यानुयोगविरोधत्ववदेतस्यानेकांतिकविरोधसाधारणविरोधत्वेपिअदोषेवेति
 पुनराकारानुयायीपंथाःनापीत्यादिव्यापकत्वंव्यापकसामानाधिकरण्यघटितंनवाद्येसाध्यासावस्येतिद्वितीयतुनाभासत्वमविरोधित्वात्सा
 ध्यादिवैतभावस्यसाध्यवन्निष्ठावप्रतियोगित्वज्ञानवस्तुतस्तत्प्रतियोगिकाभावस्येतोःसाध्यसामानाधिकरण्यग्रहविरुणाधिरुत्याभिप्रायेण
 देयदिवतदेभावेनासामानाधिकरण्यग्रहवितत्वेनसामानाधिकरण्यग्रहोनाविरुद्धांतरविविधव्यततदाहयदेत्यादिवन्तिमतइतिधर्मनिपक्षधर्मत्वविरोधित्वप्रद

यमभिप्रायः एकधर्मिकाविरुद्धानेकप्रकारकनानाधर्मिकविरुद्धानानाप्रकारकज्ञानत्वादिवदेकधर्मिकविरुद्धानेकप्रकारकज्ञानत्वरूपं
 संशयत्वेन न न्यतावच्छेदकं ते तद्धर्मिकविरुद्धानेकप्रकारकज्ञानत्वरूपं संशयत्वेन न न्यतावच्छेदकत्वं तत्तद्धर्मिकतेः प्रकारिकज्ञानत्वं प्रयोज
 कसमात्रप्रयोज्यत्वात्समात्रस्य क्विद्विरोधभावात्स्यापितत्र योजकाधीनत्वात्मीनेतव घटत्वघटत्वाप्रकारकज्ञानत्वेकधर्मिकाविरु
 धानेकप्रकारान्यज्ञानत्वादिवत्संशयान्यज्ञानत्वादिनिश्चयत्वमपिन न्यतावच्छेदकत्वं प्रयोजकविरहादे। विरहाद्युपपत्तेः एव
 च तुल्यवलाभ्यां विरुद्धाभयसामग्री जायमानं ज्ञानमर्थसंशयरूपं तद्वति अतएवाहत्येव विप्रतिपत्तिजन्मानं संशयमोभनंति के
 लवत्कल्मसीयश्च न्यनाधिकसमवतभावः। सत्यामपि पीतत्वशुक्लत्वस्य तोस विधवति निशंखे सति दोषविशेषे पीतत्वस्य
 वासति च शुक्लत्वस्येव दूरस्थे च धर्मिण्यसति विशेषदर्शने स्मृतयोरेव कोट्योः सति चैकस्या एव नयनेन ग्रहणात् तथैव विरुद्धत्वा
 न्यां विरोधिसंस्काराभ्यां स्मरणमपि संशयात्कं स्यात्किं न स्यात् यदि चानुभाविरोधः। येन गुणमपि निश्चयत्वेन संस्कारजनक
 त्वमुपेयते भवता अथ विरोधि नो निणं यो नुमिति प्रतिबंधको विरोधित्वं बहानवस्थापि स्थापित्वं साध्याभावस्य वृत्त्याप्य
 स्यापीति चेत्तद्यदि वस्तुता विरोधि नो निणं यस्तथा कथं तर्हि पक्षतावच्छेदकारे स्तादृशस्य निणं ये धमाद्रुमिति। अथ विरोधित्वे
 न तदा तद्दृष्टे न ह साध्यामित्यादि निणं ये नुमिति प्रसंगः। अथ विशेषदर्शनं विरोधवृद्धिप्रतिबंधकं कथमन्यथा तदनंतरं प्रमसंज्ञा
 विनिर्देशनं सत्त्वपि शुक्लत्वादिव्याप्यदर्शनं रोखादौ दुरवेन नयनेन पीतत्वादेः अरुणपि पीतत्वादिव्याप्यवत्ताधमसत्यापि शुक्लत्वादयहा तस्य

विशेषदर्शने क्विदुपनीतमानुदयात् दूरतश्च प्रमितस्यापि स्थाप्यत्वादेः शाखादौ कसदिधमेणाथ हात तत्तच्छलविशेषत्वस्य प्रतिबंधकत्वं
 मिति। अत्राहुः। अनुगतकार्यकारणानुरोधाभावात्तदोषविशेषज्ञानेकदानिदनुभवे वा विशेषदर्शनं विरोधिकल्मसेन प्रत्यक्ष
 वतथा सामान्यबाधकाभावात्साध्याभावव्याप्यवत्त्वं निश्चयेन शाखादिधीप्रतिरोधाच्च अथ विशेषांतरदर्शनं विशिष्टमेव तत्तथा अन्यथा को
 टिद्वयविशेषदर्शने संशयो न भवेदिति चेत्तन्न भवत्येव तावच्छाब्दप्रामाण्यं न गृह्यते अगृहीता प्रामाण्यस्येव विशेषदर्शनस्य विरोधित्वं
 दिति विरुद्धस्य त्यादिसाध्याभावव्याप्यस्येत्यर्थः बाधइति हेतौ प्रकृत्यनुवा अक्षधर्मपक्षधर्मताबाधइति शेषावातथा बह
 तो व्याप्यपक्षधर्मतान्यतरबाधइत्यर्थः प्रकृतेति प्रकृतसाध्ययोर्हेतूतयोरित्यर्थः। संशयादितज्जन्यदुःखात्सारणरूप
 एसाधनताज्ञानादन्यत्र चेष्टांतरसाधनताज्ञानात् ज्ञानेच्छेति सदेनैव कल्मोपन्यासः। असतीत्यादिहेतुसमीचीनत्वासमीचीनत्वं
 संशयजन्यदुःखाभावरूपेसाधनताज्ञानद्वारेण जिज्ञासापयोगित्वादित्यर्थः। उत्पत्तिकाले उपनिषत्पूर्वकाले व्याप्यपक्षधर्मता
 ज्ञानयोरुत्पादकमानियमादुषयो नाशकत्वाभिधानं उत्पत्तावेव वा तयोरन्यथयत्र व्याप्यपक्षधर्मतयोः समूहात्वं वनत्वादिति
 यपरा मशो त्यक्तिकाल एव प्रथमपरा मशो नाशः। अस्य निरुक्तसत्यपि पक्षित्वास्य ज्ञान्यन्येति सती कवृत्तीवादिमत्वाद्वावेकस्य
 व्याभेदादि शिष्यापादानं घटनिर्देशने घटत्वताभावत्वेन सामान्यतः पक्षत्वात्तथा व्याप्यसिद्धी न चाद्यस्य समवतत्वादित्यादौ द्वितीयावस्य

9

पटत्वाभावादौ व्यभिचार इत्यत आह विशेषदशनेति वस्तुतोद्यतो नाभिधेयः कंबूग्रीवादिमूलादौ वैकैक स्यादित्यदिव्यतिरोक्ता सत्यतिपक्ष
संभवत्येव व्यापकाभावेनाप्रसिद्धस्यापि व्याप्याभावस्य सिध्यपगमात् प्रत्येकपदार्थप्रसिध्यैऽवप्रतिष्ठज्ञाद्यपपत्तेः विशिष्टस्य वा
प्राप्तत्वात् सत्यतिपक्षस्तु साध्याभावव्याप्यवान्नसाध्यवदन्यत्वव्याप्यवान्नपक्षेऽपि साध्याभावसाध्यवद्वेदव्याप्यादिवमति
प्रत्येकमेव विशात्रकतु प्रकृतसाध्यपक्षवैशिष्ट्यहविरोधित्वे सति प्रकृतपक्षसाध्यग्रहाविरोधि प्रकृतसाध्यवैशिष्ट्या प्रकृतिप्र
विरोधोक्तपोत्रायकत्वव्याप्यविशिष्टविषयत्वेन पक्षग्रहास्यानुमितिजनकत्वं तत्त्वं तत्र साध्याभावव्याप्यवत्पक्षाधिकं असाध्य
रूपविरोधयोरन्यतरस्य प्रतिपक्षविषयादोषत्वपक्षे प्रकृतसाधने प्रकृतसाध्यव्यापकाभावप्रतियोगित्वाद्यनवगाहिपराम
र्श्यायात् ॥ अत्र न सत्यं तेन प्रतिपक्षो नायकस्याविरोध्यं तेनावहि व्याप्यभावे साध्यवन्निव्याप्यवत्पक्षात्त्वकस्य बाधस्य व्य
सः संशयते न कश्चन काचन मय बहिर्मानित्यादौ बन्धभावव्याप्यद्रव्यादिमान्यक्ष इति सत्यतिपक्षे च यथा सिद्धांतं परावयवा
दिप्रयोगमिच्छति अयं हेतुः साध्यव्यभिचारवानित्यादिवदयं पक्षः साध्याभावव्याप्यवान् इत्यादिकं मेवोदावने पुनरुचितं प्रति
भाति वस्तुत इत्याद्यभ्युपगमाच्च विशिष्टपक्षपरामर्शविरोधित्वेन विशिष्टभावस्य दोषतायाः दुर्वारत्वात् प्रत्येकभावमज्ञात्वापि
रादौ नाशक्यग्रहत्वात् व्यक्तीक्षणस्यासाधकत्वासाधन एव संभाव्यत्वात् न वा तादृशा भावान्न पृथ्यात्यधर्मांतरणावच्छेत्तुमश
क्यत्वात् विशेष्यादिप्रतियोगकत्वमात्रस्य व्यभिचारिसाधारणत्वादिति व्यभिचारोदरिति सद्येतो सधेनुत्वेन ज्ञायमानतदानो सिद्ध

3.

99

अथ व्याप्तिपक्षधर्मतेऽदिबलं कथं तद्विप्रत्यक्षादः प्रतिरोधकतया के बोध्यास्तव व्याप्यवत्तन्निर्णयेनैव शाब्दबोधप्रतिबोधितिरत्र का सूत्रे तम

प्रसंगः प्रकृतपक्षाप्रविष्टाभावकसाधारण्यादिभिन्नावक्तव्यं परामर्शो नान्यव्याप्तिरूपादेयाः। तेनानुपसंहारित्वयुक्ताः।
 साध्यसाधनभेदेनासिद्धिभेदाद्यत्र साधारण्याधिकमप्रसिद्धं तत्र तदन्यत्वं नोपादेयं थाकाचनमयः पूर्वतो हेतुवावन्निम्नम
 पोवाधमात्रमयत्वादेत्यादौ पूर्वतान्यः पूर्वतो दहनान्यदहनवानधुमान्यधुमादित्यादावसिद्धिसंपादनाय हेतुभासलक्षणात्करीति
 रनुसर्तव्यातत्रविशिष्टपक्षस्य ज्ञानस्य विरोधिना असिद्धिः विरोधिरूपवत्प्रयासिद्धिः विशिष्टपक्षविशिष्टहेतुज्ञानाविरोधिना ज्ञानस्य
 विषयतया तदुभयविशिष्टग्रहविरोधितावच्छेदकरूपं स्वरूपासिद्धिः संगृह्यते नानेन नित्यगगनं रूपवत्वाक्षुषस्य श्रवत्वादित्यादौ
 गगनादेर्न स्पृशादिकं। एवं नानेद्रव्यगुणान्यत्वे सति सत्वात्तु गुणान्यत्वं विशिष्टसत्त्वं व्यत्यभिचारिगुणवृत्तिवदित्यादावपि नाव
 त्यः तदुभयभिन्नासिद्धिर्वाप्यत्वासिद्धिः पक्षादिभेदेनासिद्धिभेदादयत्राश्रयासिद्ध्यादिकदिकमप्रसिद्धं तत्र तदन्यत्वं नवक्तव्यं सवि
 षयवृत्तिप्रकृतसाध्यसाधनग्रहविरोधितावच्छेदकप्रकृतपक्षप्रकृतसाधनवेत्तिष्टग्रहविरोधितावच्छेदकरूपं न्यस्य ज्ञानस्य
 विषयोसिद्धिर्वाप्यत्वासिद्धिसाध्यापादानात्पर्वतः पर्वतवृत्तिद्वयवानकदत्वादित्यादौ साध्यप्रसिद्धेनासंग्रहः तस्याः स्वरूपासि
 धोनिवेशादनुपादेयमेव वा साध्यमित्यपिकश्चित्साध्यहेत्वसिद्धिर्वात्यविशिष्टपक्षधर्मतादिविरहाच्च तद्देहाः। यत्तु हेतुतावच्छेदक
 स्य व्याप्यतानवच्छेदकत्वे व्याप्यत्वासिद्धिः नीलधूमत्वादेश्च तथात्वं समानाधिकरणं संभवदवच्छेदकात्तरपक्षगुरुत्वादिति तत्रावच्छेद
 कं यद्यनतिरिक्तवृत्तित्वं यद्यनतिरिक्तवृत्तित्वे तदा तस्य प्यस्तितथतादृशेन सामानाधिकरणतीत्येनेवाधर्मात्तरपक्षवृत्तित्वे सति तत्त्वत्तस

सत्यंतस्य गौरवेणानुपादेयत्वात्तनाप्यनवित्तित्वं आलोकाद्यवृत्तेः धूमत्वादेरप्यतथात्वापातात्तत्थस्वरूपसंबंधविशेषः तर्हि द्वयं रूपादित्यादौ रू
 पत्वादेरपि तथात्वं न स्यात्पादिसुचतुर्विंशतौ संभवतरेवच्छेदकमेकं गुणत्वमपेक्ष्य रूपत्वादीनां बलविरातेः षड्विंशते वागुरुत्वात् एवं पञ्चमान्सास्ना
 दित्मत्वात्त्यादौ सास्नादित्मत्वादेरपि गोत्वादिकं जातिमपेक्ष्योपाधेरुत्वात्तु हेतुतावच्छेदकविशिष्टहेतुव्याप्त्येकसाध्यसामानाधिकरणतादृशहेतोः
 साध्यव्यभिचारितसंबंधितादृशज्ञानस्यानुमितिकारणस्य विरोधिनी क्रिकृत्तानवच्छेदकत्वस्य दोषत्वायागादृतिपदार्थस्थले तु दृष्टं तस्य
 साधनवेकत्वमवधेताव्ययविशेषणत्वमपि निग्रहस्थानविभाजकसूत्रस्थानुक्तसमुच्चयिकनकारेण समुच्चयिकं द्वितं पृथगेव निग्रहस्थ
 ने अतिरिक्तविषयतावादिमतेनाह पक्षेति पक्षः साध्याभाववानिति ज्ञाने पक्षनिष्ठविषयत्वस्य प्रकारः साध्याभाववृत्तिलक्षणसमन्वयः वि
 वक्षितेति हेत्वादिविषयत्वेनाप्रतिबंधकत्वादिति भावः साध्याभावप्रमात्वग्रहे साध्याभाववत्तयहास्यावश्यकत्वाभिप्रायेण साध्याभावक्य
 बाधत्ववादिमतेन वाशं कते अथैति पक्षद्वित्याप्त्योनिष्ठितायां पक्षतत्त्वमयोः साध्याभावसंशयो न दोषायेत्यर्थः। अनुमित्युत्पादेनेति फल
 तोषिविरोधिप्रदर्शनाय स्वतएवाज्यायाः स्वरूपतो विरोधित्वं दृष्टयति विवेकमिति अथ अन्यथेति हेत्वाभासाधीनत्वमिति न च हेत्वाभासस्यानुमि
 त्याभासता प्रयोजकत्वे साध्यवृत्तिपक्षे लिंगाभासजायमानुमितेराभासत्वापत्तिः लिंगोपधाने तथात्वस्य एत्वात्पक्षसिद्धिरित्यस्य बाधकमान
 निबंधनेत्यादिः लिंगस्य त्याद्युभयमात्रं न हेरपक्षत्वात्तकाचनमयत्वस्यासाध्यत्वाच्च न वसाध्याभावमित्यनुमितेः पूर्वविशिष्टस्याप्रसिद्ध्या
 तदभावस्याज्ञानादिति संवत्तेवोक्तेवादिति भावः। तथा चेत्यादि अधिकबलत्वेनाधिकबलरूपत्वेनापेक्षणीये व्यभिचारो व्यभिचारनिश्चयः साध्य

सावो निश्चीयते येन प्रामाण्यनिश्चयेन तदधीनेत्यर्थः । अत्रेदं तत्त्वं साध्याभाववान् साध्यवदन्यो वा पक्षः पक्षवृत्ति साध्यं पक्षे साध्याभावः पक्षस्य साध्या
भाववत्त्वादिकं साध्यादेः पक्षावृत्तिरसाध्यवत्त्वामान्यादेः पक्षान्यत्वादिकं विशिष्टे साध्ये पक्षादेर्विशिष्टाभाववत्त्वादिकं यथामतं पक्षे साध्य
वत्त्वज्ञानस्य साक्षाद्विशिष्टप्रत्येकमेव बाधः तन्निश्चयो विरोधितन्निश्चयेन दोषविशेषाद्यजन्यज्ञानमात्रेण विरोधी अतएवावयवनिश्चयविरहा
योग्यतेत्याचार्यः विभाजकं तु प्रकृतपक्षप्रकृतसाध्यवैशिष्ट्याग्रहविरोध्यायकत्वे प्रकृतपक्षप्रकृतसाध्यग्रहाविरोधित्वेन सति प्रकृत
पक्षप्रकृतसाध्यवैशिष्ट्याग्रहविरोधित्वे साध्या सामानाधिकरण्याधर्मवत्त्वादिकं बाध एव साध्याभाववत्पक्षादिज्ञानप्रमात्वेन बाधः तज्ज्ञानस्य पक्षा
दो साध्याभावादेरनवगाहित्वे विरोधिविषयत्वाभावात् अवगाहित्वे तु तद्विषयत्वेनैव प्रतिबंधकत्वा प्रमात्वनिश्चयस्यान्यत्र प्रतिबंधकत्वा कल्मेना
न सर्वत्र निश्चयस्य हेतुत्वे प्रतिबंधकत्वे च भ्रमत्वाग्रहः संशयसाधारणज्ञानमात्रस्य तर्थात्वे तु धर्मत्वनिश्चयः प्रयोजको न्यथाकांक्षा कति साध्यत
दि निश्चयहेतु प्रतिहेतु परामर्शादीनां प्रमात्वनिश्चयो योग्यता व्यभिचारज्ञानादीनां न प्रमात्वज्ञानं प्रयोजकी भवेत् अत्रादौ श्रुत्वाद्यभावधर्मे न श्रु
कृत्वाद्यनुमितेर्न विना तदप्रामाण्यग्रहं न हि स्वरूपसत्यविबाधने श्रुत्यानुमानसादिज्ञानमुत्पद्यते अथलाघवेन संशयसाधारणसंस्पृष्टत्वज्ञा
नमेव शाब्दानुमित्योः कारणमात्रां तस्यैव विरोधितया प्रकरणसमो बाधश्चेत्त्वाभासासिद्धिरिव परामर्शस्य विस्तीर्यतां प्राप्ति साध्यकमनुमा
नमिति चेत्तदसंशयास्तत्त्वसमये परामर्शोऽप्यादेः सिद्धिसिद्धाधीनविना नुमित्यनुत्पादप्रसंगोऽस्ति विरोधद्वारेण संशययोगादिति । एतेन लाघवात्
प्रमात्वेन निश्चीयमानं बाधज्ञानविरोधीति परामर्शविषयित्वेन वस्तुलाघवे स्फुटतरं तद्भावसाध्यकं तत्र हि गोत्वाद्यप्रकारकं गोत्वाभावादि प्रकारकं शीनबाधाप्रिणयः

तत्त्वेन सत्यमाने प्रतिबंधेपिकांतांतरगृहीतत्वेन व्यभिचारादिना तदानीं नाभासत्वं स्वग्रहमिति तु ज्ञेयं तेन रूपेण वस्तुभावे न विवक्ष्यभावस्त
न प्रतिबंधकः कारणभूतो योऽभावस्तत्प्रतियोगिन एव तथात्वात् यदभावत्वेन कारणत्वं तदेव तदेत्यपिकेचित् परामर्शोऽप्यादिननुप
रामर्शविषयभावत्वमभासासिद्धि आभासत्वविशेषितमपि बाधपरामर्शविरोधित्वं विरोधित्वं हेतोः साध्ये सामानाधिकरण्येति प्रस
क्तमप्रसक्तनसाधनाद्यभाववत्पक्षादो पक्षादेः साधनवदन्यत्वादो साधनादेः पक्षादेव तदन्यत्वं पक्षविशिष्टाभावप्रतियोगित्वादे
अतएव यस्य धर्मत्वं परामर्शविषयस्तस्य दभाववत्त्वं तदिति श्रुत्वा मात्रा नुगतं प्रत्युक्तं परामर्शविरोधित्वमात्रं न स व्यभिचारतिप्रस
क्तं न च तदन्यत्वेन विशेषणीयमित्यो घटो द्रव्यं प्रमेयावा जलत्वादित्यादौ तदर्थो प्रसिद्धः अथ पक्षतवच्छेदकरूपेण हेतोय
द्विशिष्टज्ञानसाध्यतावच्छेदकविशिष्टसाध्यवगाहित्वे विरोधित्वं तदिति चेन्न पक्षवृत्तिरविशिष्टसाध्यव्याप्यविरतसामानाधिक
रण्याभावाद्यव्याप्यः न च विशिष्टपक्षविशिष्टसाधनवैशिष्ट्याविशिष्टसाध्यग्रहविरोधियद्याप्यग्रहविरोधितदन्यत्वे सति
परामर्शविरोधित्वं तद्विशिष्टपक्षवैशिष्ट्यापादानात् वन्निमान् वन्निमान् जलहृदत्वादित्यादौ व्याप्यग्रहविरोधिनस्तादृश
संश्रयविरोधनस्तादृशसंश्रयविरोधिनोरूपस्या प्रसिद्धेः उच्यते साधारण्यसाधारण्यभिन्नज्ञानस्य विषयतया परामर्शविरो
धितावच्छेदकरूपमसिद्धिः वेद्विद्विभारिमयत्ववान्निमानाधिकरणहृदत्ववान्नापवतो वन्निमान् प्रमेयत्वात् हृदत्वाद्
इत्यादावाश्रयासिद्धिविरहपि न क्षतिः । असिद्धिर्न स्यात्सार्वत्रिकत्वात् आश्रयासिद्धिर्न क्षणस्य च धादितसिद्धिर्घातितत्वांतीति

रनुपदानात्तथा व्यभिचारो न दोषा उपनीत सकल भानेनाप्रामाण्यं प्रत्यक्षेपितुं न्ये अनुदेस्ये शोचानुमिते रप्रामाण्येन बाधे विज्ञेय प्रयोजक मिति तत्र प्र
त्यक्षे हि विना संनिर्कर्षमभानात् उपनीत भानस्य प्रत्यभिज्ञानस्य ननु दोषानुभाविके त्वात्पनयोपि संनिर्कर्षः कल्प्यते अनुमितौ च फला सिध्दानसा
मयं तरकलमनानखलु वह्नव्याप्य धूम परामर्शादुपनीतरासभानुमितिरानुभाविकी कस्यापि अन्यथा पर्वते वह्नि संदेहवतो निश्चित वह्नव्यभिचारादविधेय
त्वेत्वात् प्रमेयत्वमनुमिचेतोपि बन्धाधि नो बन्धिमत्वनिश्चयवतो निष्कप प्रत्युपपत्तेरिति पक्षधर्मतावत्तेनेत्यादि ननु विशेषतो व्याप्यग्रहान्तरासिध्दिसं
साधवर्गो मान्यतः सिध्दौ न विशेषतो बाधो विरोधी भिन्न प्रकारत्वात् न न समानो विषयत्वमेव विरोधित्वे तत्र पृथिव्यादिरूप बाधग्रहेपि वायुरूपवात्र वेति
संज्ञायात् रूपवानित्यनुमिते न नारूपमेव रूपत्वेन नो कितमारोपितं वा तद्विषयः तादृशं का विरहे पितयोरानुभाविकत्वात् दोषे वज्ञाने हस्त्वे
तुं द्रव्यमिति ध्रुमेपीह संखडिति प्रत्ययात् घटपटो नस्तुः दंडी च नो नास्तीति ग्रहपि घटो स्ति च नो स्तीत्यवगमान् सलिंग परामर्शादुपनीत विशेष भान प्रसंगश्च
विशेष बाध प्रसंगश्च विशेष बाधावतारानवतारयोः समान समाधानश्च अत्र वदेति व्यापकता न वच्छेदक रूपत्वात् घटो नादिसहकारिवशादनु
मितौ प्रकारी सवितियथा जीव न मरणान्यतरप्रतियोगी प्राणित्वादित्यत्र जीव न प्रतियोगित्वं अन्यथा जीवत्वे सति ग्रहासत्त्वस्य हेतोरसिध्दा बहिः सत्वानु
मानायागात् एवं सित्यादिकर्तुरेकत्वा मपि अन्यथा एकोनेकां वा सित्यादिकर्तृ तिसं देह प्रसंगात् अनुमिते च तादृश्याल ध्याविषयत्वे तथानुय
वसाय विरहात् लाघवप्रति संधाने लघु परिच्छेदकत्वमनुमानस्य त्यादापि न सिध्येत इत्यनु विशेषतो ज्ञायमाना मनुमिति विरुणाधि बाध प्रमेति बाधः पृथ
क सलिंग परामर्शात् कथं भौतानुमिति ज्ञायमाना ज्ञायतवा के च यथा येति केचित् बाधनवतारि बाधिता येन पवताना हा पादेव तथा सामान्यतो दृष्टा ते
दितरप्रसिद्धा सेष विशेष बाध सह के ता छिद्यमाण प्रसिध्य प्रकारिकानुमिति ज्ञायते यथा भोजन साध्यपीनत्वात् दिवा स रथ्या भोजन बोधे रात्रि भोजन प्रकारिका ए

तुं द्रव्यवृत्ति साधन क गुणत्वादि छायादि गंत द्रव्यवृत्ति बाधे प्रसिध्दमानो रत्तित्वानुमिति ज्ञायमाना मनो रत्तित्वाभाव प्रमया बाध्यत इति विशेष बाधो दो
षः किंतु साध्ये त्वादिकमापाततः वस्तुतस्तु प्रतियोग्य सामानाधिकरण्य संबंध विशेषात्वा वच्छिन्न साध्यता वच्छेदका वच्छिन्न प्रतियोगिता क साध्याभाववद्वा
मित्वं व्यभिचारः स्व प्रागभावे त्यादिकं स्पष्टत्वेनोक्तं तत्र तदानीं तद्व्यंताभावस्यापि व्युत्पादितत्वात् अत एवोत्पत्तिकाला वच्छिने घटे पृथिवीत्वादि नारूपा
दि साधने बाधे निरा बाध पदमादधाति एवं साध्य वत्ता वच्छेदक दे शार्वा वच्छिन्नस्य पक्षत्वे पि बाधो बोध्यः अथ यक्षता वच्छेदका वच्छेदेन साध्य सिध्दो त
दवच्छेदेन हेतुमत्वज्ञानं प्रयोजकं अन्यथा गृहीत भागा सिध्दो घटत्वादेरपि पृथिवीत्वाद्यवच्छेदेन रूपादिसिध्दि प्रसंगात् न वसिखाराद्यवच्छेदेन धूमादि
मत्वमिति चेत् न न वच्छेदकत्वद्वयोर्वस्तुतो भेदात् शब्दे सोम्ये या किं चित्करत्वात् अवच्छिन्नावत्तेरपि वहेत्वोस्तत्वेन गृहीता ज्ञायमाना मनुमिति विरुद्धि
बाध प्रमासंकरेपि वस्तुतो ज्ञाना संकरात् सुखाद्यनवच्छेदक शरीराद्यवच्छिन्नात्मा दो सुखादिसाध्य कदुःखादेर्वर्तमानत्वात् कोपि संयोगाद्यव
च्छेदक मूलाद्यवच्छिन्ने वक्ष्य विशेषत्वादेर्वर्तमानत्वात् अत्र चैतत्काला वच्छिन्नः पर्वतो वह्निमानिति शब्दादि वैतत्काला वच्छिन्न पर्वतयक्षे धूमादे
रपि एतत्काला वच्छेदेन वह्निमत्व बुधिरनुभव सिध्दानां पञ्चवमहतीत्यभिप्रायः इश्वरवादेन च विशेष्यमुपाधिः साधन व्यापकत्वादि हि साध्य
स्येति शेषः शरीर सहकारेणैव कर्तुः कार्य जनकत्वात् शरीरा जन्यस्य न कर्तृ जन्यत्वं नाकर्तृत्वरूप साध्य व्यापकस्य शरीरा जन्यत्वस्य हेतोरव्याप
कतया साध्या व्यापकं विशेष्य जन्यत्वं नोपाधिरित्यर्थः ॥ इति श्री महामहोपाध्याय श्री मद्रुद्राचार्य शिरोमणि निर्मितानुमान दीधि

॥ श्री सांबसदा शिवाय नमः ॥

॥ शके १६९० सर्वधारि नाम संवत्सरे पुष्यवदी त्रयोदश्यां मंदवा सरे सायंकाली नोद्वेनी पुस्तकं समाप्तं

ग्रंथ संख्या ४००

॥ ॥ अनुमानरवंडाशिरोमणिः समाप्तः ॥ ॥

+

+

तस्य गोलोकादिमहिशेष्यकगोलाद्यभावप्रकारकत्वज्ञानाभावोभमत्वविग्रहविरहः बाधग्रहः पक्षगोलोकाद्यभावप्रकारकज्ञानं तस्य गोलोकादिमहिशेष्यकगोलाद्युपा
वप्रकारत्वाद्यप्रकारत्वाद्यभावप्रकारत्वज्ञानं प्रमात्वनिश्चयइति उक्तप्रायश्चित्तत्वाय प्रतिप्रतिबंधकानां कारणानां निश्चयानां प्रमात्वेन निश्चीयमानत्वे
न तथात्वापत्तिरिति न च सति विशेषदर्शने विपरीतनिश्चयोक्तिं करः तत्सत्त्वेऽपि विशेषदर्शने न तस्य क्षोत्पादादिति वाच्यं विशेषदर्शने न तत्राज्ञानं तत्रमेव प्रत्य
क्षोदयात्परैरपि प्रत्यक्षविशेषैव विपरीतनिश्चयविशेषस्येव तथात्वात्पगमाच्च न हि शब्दादिबाधेऽपि विशेषादर्शने विनिष्टत्वेन सविरोधी गौरवात्तमा
नाभावाच्च न वाचाक्षुषादिप्रत्यक्षे मानसादिर्विपरीतनिश्चयो विरोधी उपपद्यते न केचिद्विशेषदर्शने प्रामाण्यग्राहकत्वेन बाधोक्त्युक्ते बुद्धेः न वैवं बाधावतार
दशायां पक्षे हेतोरग्रहे ज्ञानलक्षणासिद्धिः ग्रहे च व्यभिचारधीरेवेति वाच्यं बाधग्रहपरामर्शयोभेदात् अभेदेऽपि पक्षः साध्यव्याप्यहेतुमात्रसाध्यादेः पक्षा
ववांश्चेति ग्रहस्थपरस्परपरागानवगाहि नो व्यभिचाराविषयत्वात् एकत्र व्यभिचारयोरकनिश्चयगोचरत्वात् पूर्णचरणे साक्षादनुमित्यविरोधि नो व्यभि
चारज्ञानोदेरकिंचित्करत्वात् उक्तसाध्यादेः पक्षाद्यवृत्तित्वादिकमपि बाधः न च तद्ग्रहव्यभिचारः बुद्धिरावश्यकीयत्वनिश्चितप्रामाण्यस्य ज्ञानस्यापि नि
श्चयरूपत्वे प्रामाण्यग्रहवेय्यमिति प्रसंगश्चेत्तथा न पक्षसाध्याभावज्ञानस्य निश्चयत्वसंपत्तये पक्षणीयः प्रमात्वनिश्चयैव प्रतिबंधकः प्रथमिकत्वाद्
पक्षीयत्वाच्च न तु चरमभावितदधीनव्यभिचारज्ञानमिति तत्तुल्यं तत्प्रतिबंधकत्वेनाकृत्यत्वात् अगृहीता प्रामाण्यत्वेनैव निश्चयस्यैव कार्यकारित्वदन्यथा
न वस्थानात् अप्रामाण्यज्ञां कानि वर्तकत्वेन च क्वचित्प्रामाण्यग्रहे स्यात्पयोगात्संशयसाधारणस्य व्यभिचारज्ञानस्य विरोधित्वाच्च। यत्तु पूर्वाभिधानमयत्वं
विशिष्टवस्त्वनुमिति विरोधी व्यधिकरणकान्नमयत्वावच्छिन्नानुमिति योगिताकावस्थभावो बाधः न च विशिष्टसाध्याप्रसिद्धाकथं तद्विशिष्टानुमितिवि
शेष्यविशेषणमित्यादि न्याये तत्संभवात्तु धसाध्यव्याप्यग्राहकत्वात्पनयसहकारणप्रसिद्धन्यविशिष्टसाध्यानुमितिसंभवात्तदभावो बाधोक्त्युक्ते न रूपेण व्याप्ये

त